

Krystyna Mazurkiewicz-Palacz

Dawne cmentarze
w powiecie słupskim

*Dawne cmentarze
w powiecie słupskim*

Stanisławowi Szpilewskiemu

Krystyna Mazurkiewicz-Palacz

*Dawne cmentarze
w powiecie słupeckim*

Starostwo Powiatowe w Słupsku

Wydawca

Starostwo Powiatowe w Słupsku

Redaktor

Zbigniew Babiarz-Zych

Projekt okładki

Skład komputerowy

Artur Wróblewski

Zdjęcia

Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, Katarzyna „KaMa” Kowalska,
Stanisław Szpilewski, Tomasz Urbaniak, Eugeniusz Grzegorz Wiązowski,
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku
Delegatura w Słupsku

Dokumentacja kartograficzna

Messtischblätter, skala 1:25000, XIX i XX w.,
Niemcy - ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków
w Gdańsku Delegatura w Słupsku

Na okładce

Żeliwny krzyż na cmentarzu w Podwilczynie

Patronat wydawniczy

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami
Oddział w Słupsku

Nakład: 400 egz.

Wydanie II poprawione

(Nie do sprzedaży)

Copyright by Krystyna Mazurkiewicz-Palacz

ISBN 978-83-60228-51-7

Słupsk 2013

Publikacja wydana w ramach realizacji
*Programu opieki nad zabytkami powiatu słupskiego
na lata 2009 - 2012*

Druk

PASAŻ Sp. z o.o.
ul. Rydlówka 24, 30-363 Kraków

■ *Wstęp*

Oddaję w Państwa ręce publikację, która jest niejako świadectwem historii, tradycji, ale też współczesnych przemian i wciąż przeobrażającej się rzeczywistości. Książka ta, to garść wspomnień o tych szczególnych miejscach powiatu słupskiego - nierozzerwalnych elementach kultury i otoczenia człowieka - cmentarzach powstałych w XIX i na początku XX wieku. Jest to próba pokazania skali, zasobu i sposobu przeobrażania się przejętego po 1945 roku dziedzictwa kulturowego.

Wiele z przedstawionych materiałów to przekazy archiwalne z miejsc, które bezpowrotnie zmieniły swój wygląd. Znalazły się w tej książce nie bez przyczyny. Celem moim było ukazanie dawnych założeń cmentarzy w momencie możliwie najlepszego ich przestrzennego zachowania. Publikacja ta może być traktowana jako materiał porównawczy i potwierdzenie istnienia poszczególnych cmentarzy. Należy ją także traktować jako materiał wyjściowy do poznania ogromu zasobu nekropolii na ziemiach obecnego powiatu słupskiego. Wiele bowiem miejsc dawnych cmentarzy znanych nam jest jedynie z literatury lub przekazów ustnych i nie zostały jeszcze zlokalizowane i udokumentowane.

Przedstawiony katalog dawnych cmentarzy w głównej mierze opiera się na bogatej dokumentacji zebranej w archiwum obecnej słupskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku. Część dokumentacji fotograficznej pochodzi z lat 80. XX wieku, kiedy to ówczesne Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Słupsku rozpoczęło proces sukcesywnego utrwalania śladów historii. Ponadto, dzięki uprzejmości Katarzyny „KaMa” Kowalskiej, Stanisława Szpilewskiego, Tomasza Urbaniaka, Jarosława Dąbrowskiego i Eugeniusza Grzegorza Wiązowskiego książkę tą wzbogacają fotografie z ich prywatnych zbiorów oraz interesujące fakty na temat cmentarzy naszego regionu.

■ *Cmentarze na mapach z XIX i XX wieku*

Opracowania kartograficzne to podstawowe źródło informacji od wieków, nieodzowne narzędzie do badań, poznawania otaczającego nas świata i czerpnia wiedzy pod względem historycznym, geograficznym, socjologicznym i geologicznym. Każdą wyprawę krajoznawczą rozpoczynamy od przestudiowania mapy wybranej przez nas trasy, analizy terenu i odnalezienia ciekawych dla nas miejsc. Nie inaczej jest w przypadku odkrywania i poznawania dawnych cmentarzy powiatu słupskiego. Aby rozpocząć „podróż ich szlakiem” należy przeprowadzić kwerendę archiwalnych map wysokościowo-sytuacyjnych z XIX i I połowy XX wieku, które w dość szczegółowy sposób obrazują położenie i skalę założeń cmentarnych. Można na nich odnaleźć symbole cmentarzy, kaplic cmentarnych, a także miejsc pamięci, pomników.

Około 45 lat, które dzieli mapy powstałe w XIX wieku i ich dwudziestowieczną aktualizację rejestrują zmiany w regionie, pokazują nowo powstałe osady, zwiększoną intensywność zabudowy i rozwój sieci komunikacyjnej. Rozwój gospodarczy niósł za sobą również przemiany społeczne i zmianę potrzeb życiowych. Jednym z nieodłącznych elementów w życiu codziennym było i jest zapewnienie miejsca tym, którzy zakończyli wędrówkę życia. Dlatego na kartach Messtischblätter z I połowy XX wieku, obok nowych założeń folwarcznych i kolonii pojawiło się wiele nowych cmentarzy - nieodzownych towarzyszy naszego życia, tradycji i kultury. Również I wojna światowa przyczyniła się do pojawienia w krajobrazie pomników, wydzielonych na cmentarzach kwater wojskowych, co odnotowane zostało również przez kartografów.

Legenda map pochodzących z 30. lat XX wieku, a będąca aktualizacją XIX-wiecznych przekazów kartograficznych określa cmentarze prostym symbolem: granice terenu wyznaczone są podwójną linią, a powierzchnia znakami krzyża. Miejsca pamięci oraz pomników ku czci poległych żołnierzy, głównie w latach 1914 - 1918, symbolizował zarys lub wypełniony, wertykalny trójkąt z pełnym kołem lub okręgiem na szczycie.

Jednakże pochylając się nad mapą widzimy, że oznaczenia cmentarzy różnią się od tego szablonowego, wskazanego w legendzie. Okazuje się, że każde z tych miejsc jest oznaczone indywidualnie. Szczegółowo określone jest ich położenie i kształt, a dodatkowo są zróżnicowane graficznie w zależności od ich sposobu wydzielenia w terenie, tj. zastosowanego rodzaju ogrodzenia. Zaznaczone są prowadzące do cmentarzy aleje ze szpalerami drzew, usytuowanie kaplic cmentarnych schematycznie oznaczonych czarnym prostokątem i częstokroć dopiskiem Kp. (skrót od słowa w języku nie-

mieckim: die Kapelle). Również cmentarze parafialne, wiejskie często były opisywane literami: Khf. (skrót od słowa: die Kirchhof - cmentarz, cmentarz przykościelny). Natomiast cmentarze rodowe literami: Erbbgr. (oficjalny skrót od słowa: Ein Erbbegräbnis - w szerszym znaczeniu miejsce pochówku rodziny).

Tylko nieliczne - te największe lub najbardziej znaczące w okolicy, posiadały podziały na kwatery i zaznaczony przebieg alejek. Oznaczenie na mapach zasięgu terenu cmentarza nie było jednoznaczne ze sposobem jego rzeczywistego zagospodarowania. Często granice cmentarza uwzględniały jeszcze powierzchnię nie zajętą przez pochówki, ale zarezerwowaną na przyszłość. Taka sytuacja ma miejsce między innymi w miejscowości Dobra, gm. Dębica Kaszubska, gdzie teren cmentarza wygrodzony został niskim kamienno-ziemnym wałem i zaznaczony na mapie, a w rzeczywistości do roku 1945 jedynie nieznaczna jego powierzchnia była wykorzystana.

Przykładowe oznaczenia cmentarzy z terenu powiatu słupskiego na mapach z XIX i XX wieku.

Cmentarz przykościelny w Bruszkowie Wielkim, gm. Ustka.

Cmentarz w Bukówce, gm. Słupsk.

Cmentarz w Lękwicy, gm. Słupsk.

Cmentarz w Krępie Słupskiej, gm. Słupsk.

Cmentarz w Gardnie Wielkiej, gm. Smołdzino.

Cmentarz z kaplicą cmentarną w Żelazie, gm. Smołdzino.

Cmentarz z podziałem na kwatery w Machowinie, gm. Ustka.

Dzisiejsze mapy pokazują niewiele cmentarzy założonych przed 1945 rokiem. Nie wynika to jedynie z braku ich fizycznej obecności w terenie, ale z braku świadomości ich istnienia, akceptacji jako miejsc wydzielonych, wymagających ochrony przed zagospodarowaniem - miejsc pamięci i szacunku.

Często zostały wchłonięte przez otaczający je las i tak są traktowane. Pomijane są również z uwagi na brak zainteresowania ze strony ich właścicieli, chęci ekspozycji, co nierozzerwalnie wiąże się z nakładami finansowymi. Nie mając dobrego gospodarza i opiekuna, pozostają „białymi plamami” na kartach map.

■ *Charakterystyka dawnych założeń cmentarnych*

Cmentarze założone w XIX i na początku XX wieku, zwane potocznie ewangelickimi lub poniemieckimi, to tereny zaniedbane i sukcesywnie, od ponad pół wieku, dewastowane. Nieuporządkowana roślinność pochłaniająca pozostałości nagrobków, zacierające się układy alejowe i bezpośrednia ingerencja człowieka dewastującego nagrobki i wycinającego starodrzew, to obraz zdecydowanej większości dawnych cmentarzy powiatu słupskiego. Starania nielicznych grup społecznych, mieszkańców i władz poszczególnych miejscowości, młodzieży szkół i uczelni oraz pojedynczych osób - pielęgnujących historię i tradycję naszego regionu sprawiają, że wiele cmentarzy jeszcze istnieje, a część z nich jest porządkowana i traktowana z należytym poszanowaniem.

Na podstawie zachowanych pozostałości założeń cmentarnych powiatu słupskiego eksplorowanych przez pasjonatów historii naszego regionu i zebranej przez lata dokumentacji archiwalnej, złożonej w dzisiejszej słupskiej delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku, można nakreślić obraz i zasady kształtowania XIX i XX-wiecznego cmentarza z jego zróżnicowanymi przestrzennymi kompozycjami założeń zielonych i formą pomników nagrobnych.

Przeważnie każda z miejscowości lub większe założenie folwarczne posiadały cmentarz. Często, gdy we wsi stał kościół, funkcjonowały dwa cmentarze: przykościelny - zakładany w momencie wznoszenia kościoła i cmentarz wiejski - zakładany w chwili wypełnienia cmentarza przykościelnego i zgodnie z obowiązującym ówczesnie prawem. Popularnymi były też cmentarze rodowe zakładane przez właścicieli ziemskich zamieszkujący daną miejscowość, którzy nie byli usatysfakcjonowani posiadaniem jedynie kwatery rodzinnej na cmentarzu wiejskim. Co ciekawe w powiecie słupskim możemy odnotować dwa cmentarze zwierzęce. Jednym z nich jest cmentarz zlokalizowany w parku w Warcinie - gm. Kępice, w którym znajdują się również pozostałości kaplicy i cmentarza rodowego właścicieli założenia pałacowo-parkowego. Drugim jest cmentarz w Jaworach, w gminie Dębica Kaszubska.

Charakterystykę dawnych cmentarzy powiatu słupskiego należy przede wszystkim rozpocząć od podziału ze względu na ich położenie i rozróżnić następujące rodzaje:

- cmentarze przykościelne usytuowane wokół kościoła, najczęściej na niewielkim wzniesieniu, wygrozione niewysokim ogrodzeniem kamiennym, przykładem są cmentarze przykościelne w miejscowościach: Skórkowo - gm. Potęgowo, Główny, Gardna Wielka - gm. Smółdżino, Słonowice - gm. Kobylnica;
- cmentarze wiejskie przydrożne, zlokalizowane przy drodze głównej pomiędzy wsiami, np. w: Oblężu - gm. Kępice, Radosławiu - gm. Potęgowo, Podwilczynie - gm. Dębica Kaszubska, Izbicy, Lipnie - gm. Główny;
- cmentarze wiejskie zlokalizowane w lesie lub na jego skraju, np. w: Gałęzowie, Łysomicach - gm. Dębica Kaszubska, Czerwieńcu, Niechowiu, Rzechcinie - gm. Potęgowo, Barcinie - gm. Kępice;
- cmentarze położone pośród łąk z indywidualnym dojściem (często alejami ze szpalerem drzew), np. w: Osiekach, Dąbrównie - gm. Potęgowo, Bolesławicach - gm. Kobylnica, Klęcinie - gm. Główny;
- cmentarze położone w założeniach parkowych - najczęściej są to cmentarze rodowe, np. w: Łosinie - gm. Kobylnica, Będziechowiu - gm. Główny, Warcinie - gm. Kępice, Redęcinie - gm. Słupsk;
- cmentarze malaryczne, wojskowe, jenieckie;
- cmentarze zwierzęce - w Warcinie, gm. Kępice, Jaworach - gm. Dębica Kaszubska.

Dawne cmentarze sytuowano w miejscach, gdzie ich granice wyznaczało naturalne ukształtowanie terenu (rozlewiska rzeki, skarpy ziemne, jary) oraz na naturalnych wzniesieniach. Powszechnym zabiegiem było tworzenie nasypów wzdłuż granic cmentarza, mających dać złudzenie wyniesienia całego terenu, a dodatkowo wzmacnianie ich ciosami kamiennymi.

Na podstawie archiwalnych map z końca XIX i początku XX wieku można stwierdzić, że kształt większości cmentarzy wyznaczano jako zbliżony w proporcjach do prostokąta i kwadratu. Jednak w granicach obecnego powiatu słupskiego dużą grupę stanowią cmentarze o odmiennych formach. W zestawieniu tym znajdują się założenia zbliżone do trójkąta, np. w: Dargolezie - gm. Główny, Barwinie, Korzybiu - gm. Kępice; w kształcie zbliżonym do koła, np. w Redęcinie - gm. Słupsk, Dobrzęcinie - gm. Kobylnica; wydłużonej elipsy, np. w: Rowach - gm. Ustka, Wrzącej - gm. Kobylnica, Bobrownikach - gm. Damnica oraz o nieregularnych kształtach, będące wynikiem powiększania się obszaru pochówków lub dostosowania do naturalnego ukształtowania terenu, np. w: Smółdżinie, Żelazie - gm. Smółdżino, Łebieniu - gm. Damnica.

Kształt cmentarza, a zarazem miejsca pochówku na nim, wyznaczały wspomniane już wały ziemne wzbogacone o umocnienia z ciosów kamiennych, jak również innego typu ogrodzenia - niewysokie, kamienne murki lub mury oporowe, żeliwne ogrodzenia ażurowe na kamiennej podbudowie, czy też kamienno-ceglane ogrodzenia z ażurowymi przęsłami. Do najpopularniejszych rozwiązań należy zaliczyć zdecydowanie wały ziemno-kamienne i niewysokie wały/murki z ciosów kamiennych. Żeliwne ogrodzenia wznoszono przeważnie wokół cmentarzy przykościelnych lub wokół cmentarzy zlokalizowanych w większych lub zamożniejszych miejscowościach. Wspólną cechą wszystkich rodzajów ogrodzeń była furta i brama wjazdowa na teren cmentarza w formie ceglanych czworobocznych słupków z zaznaczonym symbolem krzyża, bądź to na ścianie korpusu, bądź też na czapce (zwieńczeniu słupka). Wejście i drogę dojazdową sytuowano zazwyczaj w osi symetrii układu lub nieznacznie przesuwano względem niej, rzadziej w narożniku cmentarza.

Aby dobitniej podkreślić zasięg układu cmentarzy wzbogacano je o graniczne nasadzenia drzew. Takie rozwiązanie kształtowania przestrzeni sprawiało, że cmentarz stawał się widoczny, odznaczał się w krajobrazie i tworzył zielone ściany dla uświęconego miejsca. W powiecie słupskim najczęściej kształtowano je przez nasadzenia świerków, w odróżnieniu od cmentarzy południowej części województwa pomorskiego, gdzie przeważają drzewa liściaste. Na cmentarzach spotkamy dzisiaj dorodne żywotniki, które przy okazji pochówków, tak jak w dzisiejszych czasach, zdołały bezpośrednio otoczenie poszczególnych mogił. Również zachowany liściasty starodrzew to ozdobne nasadzenia podkreślające kwatery rodzinne, bądź znaczące miejsca (pomniki ku czci poległych podczas działań wojennych czy ważnych osobistości). Istotnym elementem kształtującym cmentarze były nasadzenia alejowe, dzielące teren na kwatery i będące często kontynuacją alei prowadzącej do cmentarza.

Obok ogrodzeń dominującym w przestrzeni cmentarza elementem architektonicznym były kaplice. Ze względu na sposób użytkowania możemy podzielić je na dwa rodzaje:

- kaplice pełniące funkcję przygotowawczą przed pochówkiem (przygotowanie i wystawienie trumny) - takie są w Izbicy - gm. Główny, Kobylnicy czy w Głównych;
- kaplice - grobowce, gdzie w podziemiach znajdowały się krypty, natomiast wnętrza kaplic służyły jako miejsce modlitwy - takie spotykamy najczęściej na cmentarzach rodowych, np. w Podolu Wielkim - gm. Główny, czy Warcinie - gm. Kępcice.

Z nielicznie zachowanych szczątków kaplic i na podstawie w pełni zachowanych budowli trudno jest w sposób jednoznaczny określić charakte-

rystyczny typ lub styl kaplic cmentarnych powiatu słupskiego. Pozostałości ścian i fundamentów wskazują na stosowanie jako budulca zarówno cegły, jak i kamienia, jednak z przewagą cegły. W zależności od czasu powstania obiektów, przedstawiają one ówczesne obowiązujące trendy, jak również fantazję i gust właściciela. Jednakże kaplice cmentarne zlokalizowane na większych cmentarzach to budowle o niewielkich gabarytach i oszczędnej formie. Większe miejscowości lub cmentarze rodowe charakteryzują się kaplicami o rozbudowanej bryle i dekoracyjnych formach elewacji.

Wspólną cechą wszystkich opisywanych w tej książce cmentarzy, pomimo różnic w proporcjach, kształtach i sposobie ich zagospodarowania, jest to, że są to miejsca spoczynku mieszkańców tego regionu, które należy uszanować poprzez ochronę przed postępującą świadomą dewastacją lub nieświadomym działaniem na ich niekorzyść.

■ *Stan zachowania i ochrona prawna dawnych cmentarzy w powiecie słupskim*

Z cmentarzy zaznaczonych na mapach XIX i XX-wiecznych, do dziś zachowała się większość, lecz w dosyć zmienionej formie. Są to głównie tereny zielone z granicami w postaci kamiennie-ziemnych wałów lub nasadzeń zieleni wysokiej. Na części z nich możemy znaleźć nagrobki z czytelnymi inskrypcjami. Druga wojna światowa spowodowała, że po jej zakończeniu zaprzestano na dziesiętnastowiecznych cmentarzach pochówków. Napotkały niechęć, a wręcz wrogość nowych mieszkańców. Zmiana rzeczywistości, trudności materialne spowodowały już w latach 40. XX wieku częściową rozbiórkę nagrobków i wykorzystywanie ich przy nowych pochówkach.

Dla powojennej historii dawnych cmentarzy powiatu słupskiego przełomowe były dwa zjawiska. Pierwszym była przeprowadzona w latach 70. XX wieku, przez ówczesne władze, akcja mająca na celu likwidację cmentarzy (usunięcie nagrobków, niwelacja terenu, wprowadzenie nasadzeń). Drugim, wynikającym z zachodzących przemian systemowych i gospodarczych, były akty dewastacji cmentarzy na początku XXI wieku, również w celu pozyskania materiału na sprzedaż jako surowiec wtórny. Bezpowrotnie zostały utracone setki żeliwnych krzyży, ażurowych kutych ogrodzeń i dekoracyjnych elementów nagrobków. Taki los spotkał między innymi wpisany do rejestru zabytków cmentarz w Smołdzinie. Niestety, nie znaleziono skradzionych z tego cmentarza elementów krzyży i ogrodzeń - pozostała tylko inwentaryzacja nagrobków wykonana w grudniu 1987 roku pod kierunkiem Wacława Machury na zlecenie słupskiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Za-

*Figura anioła na cmentarzu
w Jaworach, gm. Dębica Kaszubska.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2004 r.*

gm. Kobylnica, Żelazie - gm. Smołdzino (w latach 90. XX w. udokumentowano jeszcze stojące ściany konstrukcyjne kaplicy). W nieznacznym zmienionej formie zachowały się te cmentarze, które z uwagi na swoje dogodne położenie były wykorzystywane po 1945 roku przez kolejne pokolenia mieszkańców regionu. Ciągłość pochówków i pielęgnacja nekropolii pozwoliła na utrzymanie pierwotnego zagospodarowania, granic założeń, a nawet elementów architektury - kaplic cmentarnych. Tak było między innymi w Kobylnicy, Główczych, Izbicy - gm. Główczyce, Warblewie - gm. Słupsk, Przytocku - gm. Kępice. Kaplice użytkowane są tam do dziś, chociaż pierwsze miejsca pochówku i nagrobków są zastępowane przez współczesne.

bytkami. Również z braku właściwej opieki i konserwacji część nagrobków uległa samoistnie zniszczeniu. Próby czasu nie wytrzymały zwłaszcza pomniki o delikatnych formach i wykonane z mniej trwałych materiałów.

Dziewiętnastowieczne cmentarze bardziej lub mniej zdewastowane kryją pod gąszczem bluszczu swoją dawną świetność - przewrócone kamienie i krzyże nagrobne. Zachowały się fragmenty ich granicznych ogrodzeń z ciosów kamiennych wraz z ceglanyimi słupkami bram i furt wejściowych, np. w miejscowościach: Siodłonie, Klęcino, Lipno - gm. Główczyce, Dominek - gm. Ustka, Barwino - gm. Kępice, Gogolewko - gm. Dębica Kaszubska, Żelki - gm. Kobylnica. Ruiny kaplic cmentarnych, bądź grobowców zajdziemy na cmentarzach w: Wiklinie - gm. Słupsk, Runowie - gm. Potęgowo, Podolu Wielkim - gm. Główczyce, Zagórkach, Płaszewie -

*Figura anioła na cmentarzu
w Jaworach. Fot. Marcin
Palacz, 2006 r.*

Przeświadczenie, że większość cmentarzy naszego regionu zostało utraconych i zniszczonych, a w związku z tym można traktować je jako nieistniejące, nie do końca jest właściwe. Tylko zewnętrzna forma nagrobków została usunięta, a nadal znajdują się miejsca pochówku w ziemi. Czytelne są graniczne i alejowe nasadzenia zieleni. Ich forma przestrzenna nie uległa zniszczeniu. Tak jest m.in. na cmentarzach w: Bukówku, Lękwicy - gm. Słupsk, Niestkowie - gm. Ustka, Karżniczce - gm. Damnica, Wrzącej - gm. Kobylnica. Choć przetrzebiony, ale znajduje się tu jeszcze graniczny strodzew. Aleje obsadzone szpalerem wiekowych drzew możemy podziwiać jeszcze w Bobrownikach - gm. Damnica, Skórzynie - gm. Głównicy, czy w Malczkowie - gm. Potęgowo. Dobrymi przykładami istnienia tylko podziemnej części cmentarzy są przykościelne tereny zielone, które często jeszcze do połowy XIX wieku były użytkowane. Dzisiaj znajdziemy na nich usytuowane kamienie pamiątkowe, pozostałości lub całe pomniki wzniesione ku czci poległych w dwóch wojnach światowych żołnierzy, pochodzących z danej miejscowości lub nagrobki znaczących ludzi (właściciele ziemskich, bądź pastorów pełniących posługę w danym kościele). Czasami, jak w Skórowie - gm. Potęgowo, materialne dowody istnienia wcześniejszych nagrobków znajdziemy wmurowane w ogrodzenie wyznaczające teren kościoła i przyległego do niego cmentarza. Nieliczne natomiast cmentarze są przeobrażane w parki i zieleńce, jak ma to miejsce w Lęborku i Człuchowie lub zabudowywane, jak w przypadku Ustki, gdzie zmieniono układ przestrzenny miejscowości, a teren cmentarza zajmuje obecnie niewielki zieleniec ze skupioną wokół zabudową. Podobny los spotkał stary cmentarz w Podwilczynie - gm. Dębica Kaszubska, gdzie w miejscu rozebranego kościoła i przyległego do niego cmentarza postawiono dom mieszkalny.

*Cmentarz przykościelny w Głównicy.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Rosnąca świadomość ludzka, przemiany socjologiczne, zmieniająca się mentalność oraz kontakty mieszkańców regionu słupskiego z potomka-

mi przedwojennych mieszkańców tych ziem, pozwalają niektórym dawnym cmentarzom, zaistnieć w przestrzeni urbanistycznej, być traktowanym jako historyczne i kulturowe dziedzictwo regionu i miejsce pamięci o jego ludziach. Przykładami mogą być cmentarze w Krępie Słupskiej - gm. Słupsk, Obłężu - gm. Kępice czy Wolini - gm. Główny, gdzie uporządkowano ich teren, ustawiono pamiątkowe tablice, pozostałości kamieni nagrobnych i zaranżowano lapidaria.

Warto wspomnieć o miejscowościach i osadach, które ze swoimi cmentarzami zostały wchłonięte przez miasta. Jedną z nich jest obecna dzielnica Słupska - Ryczewo, wraz z przynależnym do niej cmentarzem położonym na skraju Lasku Północnego, który dzięki działaniom społecznym pasjonatów historii w 2012 roku poddany został rewaloryzacji. Osadą, znaną już tylko z dokumentacji archiwalnej, jest położona na skraju Lasku Południowego (przy drodze do Krępy Słupskiej) osada młynarzy ze swoim cmentarzem zlokalizowanym niedaleko rzeki Słupi.

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków (obecny Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku) w latach 80. XX wieku podjęło się sporządzenia dokumentacji cmentarzy powstałych przed 1945 rokiem, przy czym źródłem wiedzy o ich lokalizacji były jedynie przekazy ustne mieszkańców i szczątkowe zasoby archiwalnych materiałów kartograficznych. Powstawała ewidencja cmentarzy, które Konserwator Zabytków uznał jako chronione. W latach 90. XX w. przepisy dotyczące planowania przestrzennego przyczyniły się do tego, że cmentarze stawały się terenami chronionymi i traktowane były jako obszary wydzielone bez możliwości zabudowy. Dzięki właściwej polityce przestrzennej i dostępowi do nowych materiałów archiwalnych, zaczęła powstawać dokumentacja graficzna i fotograficzna dawnych cmentarzy regionu. Obecnie w wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się ok. 250 cmentarzy z powiatu słupskiego. Chronione są na podstawie prawa miejscowego, uwzględnione zostały w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w gminnych i powiatowym programie opieki nad zabytkami. Wszystkie te zapisy oraz ewidencja przyczyniają się do zachowania tych historycznych założeń przestrzennych wraz z ukształtowaniem i zagospodarowaniem ich otoczenia.

W powiecie słupskim tylko dwa cmentarze zostały dotychczas objęte ochroną na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: cmentarz w Smołdzinie i cmentarz w Klukach, gm. Smołdzino. Po wspomnianej dewastacji na cmentarzu w Smołdzinie, dziewiętnastowieczny cmentarz w Klukach prezentuje pełniejszy obraz sposobu zagospodarowania i zachowania. Do miana chronionych na mocy ustawy pretendują cmentarze w Podwil-

czynnie - gm. Dębica Kaszubska, Lubuniu, Widzinie - gm. Kobylnica i Damicy, zachowane do dzisiaj w dobrym stanie, dzięki stałej opiece mieszkańców.

■ *Formy XIX i XX - wiecznych nagrobków dawnych cmentarzy w powiecie słupskim*

Zebrane materiały archiwalne oraz współczesna weryfikacja w terenie miejsc pochówków na zachowanych XIX-wiecznych cmentarzach powiatu słupskiego pokazują szeroki wachlarz form kompozycji nagrobnych. Należy tu wskazać cztery zasadnicze grupy nagrobków: krzyże, kamienie/głazy, mogiły grodzone ażurowymi przesłami oraz nagrobki nawiązujące do form architektonicznych wraz z przedstawieniami figuralnymi. Większość powstałych i zachowanych do dziś pomników nagrobnych pochodzi z II połowy XIX i początku XX wieku. Wcześniej dominowały krzyże, kute ogrodzenia ażurowe oraz ogólnie dostępne głazy narzutowe i kamienie formowane w dość ograniczonym stopniu.

Dominującym elementem zagospodarowania kwater były kamienne lub betonowe ramy wyznaczające mogiły oraz żeliwne krzyże osadzone w kamiennych postumentach (wolnostojące przy mogile lub osadzone przy

Lipno, gm. Głównicyce - kamienna rama mogiły z postumentem i cokołem pod tabliczkę z inskrypcją nagrobną w kształcie konsoli. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

ramach mogił). Ramy mogił stosowane są do dziś jako forma przejściowa nagrobków, natomiast te wykonywane z końcem XIX i początkiem XX wieku traktowano jako docelowe. Były one profilowane i wzbogacane o cokół, na którym stawiano krzyż bądź płytę z inskrypcją. Zachowane fragmenty ram wskazują również na inne rozwiązanie: na

krótszej ścianie wmurowywano lub naklejało tabliczkę z inskrypcją.

Najpopularniejszy motyw symboliki religijnej - krzyż, stosowany był na cmentarzach w różnych formach i przy zastosowaniu najczęściej dwóch materiałów: żeliwa oraz mniej lub bardziej szlachetnego kamienia.

*Smółdzino - na podstawie żeliwnego krzyża umieszczono nazwisko wykonawcy odlewu. Fotografia pochodzi z dokumentacji archiwalnej z 1987 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Krzyże żeliwne stały się popularne już pod koniec I połowy XIX wieku, były to odlewy wykonywane z gotową inskrypcją: imieniem, nazwiskiem i datami na awersie oraz najczęściej cytatem z Biblii na rewersie, czasami przy nazwisku pojawiały się określenia pełnionego

zawodu lub funkcji społecznej. Zarówno XIX i XX-wieczne krzyże charakteryzują się ujednoliconymi gabarytami, jednakże posiadają bardzo zróżnicowane formy dekoracji zakończeń ramion i belki pionowej oraz podstawy. Zwieńczenie belek krzyży to miękkie formy geometryczne lub nawiązujące do motywów roślinnych i form znanych z architektury (rozety, ażurowy maswerk, palmy itp.). Często nad inskrypcją pojawia się motyw płaskorzeźby w formie dwóch skrzyżowanych gałązek palmy, wieńca czy dłoni w uścisku, natomiast u podstawy postać anioła. Odlewane były również bogato zdobione krzyże z ażurowymi końcami belek i dodatkowo zamontowanymi na nich elementami dekoracji. Nieliczne przypadki potwierdzają praktykę przywieszania dodatkowych żeliwnych tabliczek do krzyża wraz z dokonywaniem kolejnych pochówków. Najczęściej spotykamy tabliczki w kształcie prostokąta. W Podwilczynie (gm. Dębni-ca Kaszubska) znajdziemy tabliczkę w kształcie serca. W powiecie słupskim

*Lubuń, gm. Kobylnica - żeliwny krzyż uzupełniony tabliczką z nazwiskami kolejnych pochowanych w tym miejscu osób.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Lubuń, gm. Kobylnica - odlewany żeliwny krzyż z lat 30. XX w. o prostej, zwartej formie.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

udokumentowano nieliczne przykłady sygnowania odlewu krzyża, m.in.: w Smołdzinie, Klukach (gm. Smołdzino) i w Objeździe (gm. Ustka), gdzie krzyże były opatrzone nazwiskiem Burrow - ludwisarza pochodzącego ze Słupska oraz w Kobylnicy z sygnaturą ludwisarza też ze Słupska, o nazwisku Hartmann.

W powiecie słupskim odnotowano dotychczas kilka dekoracji figuralnej, umieszczonej na podstawach krzyży żeliwnych, są to m.in. krzyże w Dobieszewie, Klukach i Osowie. Są to przedstawienia postaci stojących aniołów umieszczone na podstawie krzyży.

Poza pełnymi krzyżami żeliwnymi na cmentarzach znajdziemy jeszcze niewielką ilość ażurowych krzyży. Dominującym w nich elementem jest dekoracja roślinna, choć zachowały się przykłady geometrycznych wzorów nawiązujących stylistyką do gotyckich form architektonicznych. Na skrzyżowaniu belek tego rodzaju krzyży znajdowało się najczęściej owalne miejsce na porcelanową tabliczkę z inskrypcją, powtarzającą za-

Kluki, gm. Smołdzino - odlewany żeliwny krzyż ze sztukowaną ażurową dekoracją na końcówkach belek i ramion. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

Kluki, gm. Smołdzino - przedstawienie anioła (trzymającego w jednej ręce gałązkę palmową, a w drugiej wieniec laurowy) jest powtarzającym się wzorem na krzyżach. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

Osowo, gm. Kępice - przedstawiony tutaj anioł nawiązuje do antycznych kanonów sztuki, to statyczna postać o nieco zachwianych proporcjach ciała. Fot. Katarzyna „KaMa” Kowalska, 2012 r.

sadę pozostałych krzyży: nazwisko i daty na awersie i cytat biblijny na rewersie. Krzyże, w których zachowały się tabliczki pochodzą z nagrobków dziecięcych, lecz trudno tu mówić o jakiejś zasadzie przy nielicznie

Drzeżewo, gm. Główczyce - fragment ażurowego krzyża żeliwnego z porcelanowymi płytkami z inskrypcją. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Kluki, gm. Smóldzino - ażurowy krzyż żeliwny na kamiennym postumencie o wzorze dekoracji jak w Drzeżewie (brak tabliczki z inskrypcją). Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

udokumentowanych zapisach inskrypcyjnych.

Mówiąc o pomnikach nagrobnych w formie krzyża nie można pominąć tych kamiennych. Najczęściej mają około jednego metra wysokości, prostą formę z szerokimi ramionami, są posadowione na mniejszym lub większym cokole lub bezpośrednio w ziemi. Rzadziej spotkać można krzyże o wiele wyższe o masywnej bryle, sięgające około dwóch metrów wysokości - krzyże takie towarzyszą grobowcom na cmentarzach rodowych lub upamiętniają ważną postać.

Kolejnym wzorcem krzyża wzbogacającego pomnik nagrobny były mierzące niecały metr krzyże marmurowe osadzone na smukłych cokołach, często imitujących skałę, dodatkowo dekorowane liśćmi palmy i motywami roślinnymi. Na takich cokołach osadzane były również prostokątne pionowe płyty nagrobne

lub zwieńczone łukiem odcinkowym płyty z wmurowaną tablicą z inskrypcją. One również były wzbogacane wieńcami z liści laurowych, wstęgami i kwiatowymi płaskorzeźbami.

Formowym kamiennym nagrobkiem, który możemy spotkać na cmentarzach jest wywodząca się już z czasów starożytnych stela. Te, które nielicznie zachowały się w powie-

*Lubuń, gm. Kobylnica - przykład kamiennego krzyża nagrobnego.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Wielka Wieś, gm. Głowczyce - bogato zdobiony postument z 1918 roku z fragmentem podstawy marmurowego krzyża i okrągłą tabliczką z inskrypcją.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Kuleszewo, gm. Kobylnica - stela kamienna z płaskorzeźbionym bukietem kwiatów.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Kuleszewo, gm. Kobylnica - postument typu „skałki” z dekoracją wieńca.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

cie słujskim odznaczają się rozrzeźbionym zwieńczeniem i delikatną florystyczną dekoracją - najczęściej przedstawiającą kwiaty.

Liczną grupę tworzą pomniki, do wyrobu których używano najłatwiej dostępnego

na tym terenie budulca, czyli gładów i kamieni narzutowych. W XIX wieku niewielkie kamienie formowano w nieznacznym stopniu i ryto inskrypcję bez szablonów odręcznym pismem, natomiast w XX

Smoldzino - stela z ornamentem w kształcie gałązek róż. Fot. Tomasz Urbaniak, 2003 r.

wieku kamienie te są większe, mniej formowane z literami wyrytymi według czcionek drukarskich. Masa kamienia podkreślała wagę i powagę pochowanej osoby lub podkreślała jej status i zasobność rodziny. Nielicznie zachowane pomniki pokazują, że w oszczędnie ociosanym kamieniu wykuwano miejsce na tablicę, a na szczycie rzeźbiono formę krzyża, uzyskując efekt jego „wyrastania”, „wynurzania się ze skały”.

Innymi, często spotykanymi pomnikami nagrobnymi są cokoły kamienne lub betonowe, formowane jako pień drzewa dębowego z widocznym rysunkiem kory, miejscami po ściętych gałęziach i wijącymi się młodymi gałązkami z liśćmi dębu i ich owocami. Cokoły te stanowiły podporę dla kamiennych (marmurowych lub granitowych) tabliczek z inskrypcją.

Słupsk, cmentarz komunalny - kamień nagrobny z wylaniającą się formą krzyża. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2008 r.

Dobra, gm. Dębica Kaszubska - kamienny postument z wyrytą ręcznie datą pochówku w roku 1855. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.

Żelkówko, gm. Kobylnica - kamień narzutowy wykorzystany jako pomnik. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Popularnym sposobem wyznaczania mogił było ich wygradzanie za pomocą żeliwnych, ażurowych ogrodzeń prętowych lub ogrodzeń będących kompilacją elementów kamiennych i żeliwnych. Ogrodzenia prętowe posiadały różnorodne wzory, często z wkomponowanymi tabliczkami inskrypcyjnymi oraz z furtkami zaopatrzonymi w zamek z szyldem i klamką. W ogrodzeniach kamiennych, przestrzenie pomiędzy słupkami wypełniano ażurowymi prę-

Lubuń, gm. Kobylnica - przykład żeliwnego ażurowego ogrodzenia grobu. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Żelki, gm. Kobylnica - żeliwna dekoracyjna ramka z miejscem na tabliczkę. Miejsce lokalizacji tego rodzaju tabliczek jest trudne do określenia. Nie wiadomo, czy pochodzą z żeliwnych ogrodzeń mogił, czy były zwieńczeniem pomników. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Podwilczyn, gm. Dębica Kaszubska - postument w kształcie pnia drzewa z pustym miejscem na tabliczkę inskrypcyjną. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

słami lub łańcuchami o ozdobnych ogniwach.

Zachowane elementy pomników świadczą o różnorodności form nagrobnych. Tak jak i obecnie miejsce pochówku traktowało się z dużą indywidualnością. Na nietypowe rozwiązania w poprzednich wiekach mogli sobie pozwolić jedynie najmajątniejsi. Stąd nietuzinkowe formy nagrobków rodów właścicieli ziemskich z monumentalnymi krzyżami,

przedstawieniami figuralnymi i architektonicznymi formami obejmującymi duże kwatery cmentarza.

Unikalnymi w powiecie słupskim są zachowane pomniki figuralne (najczęściej przedstawienia postaci aniołów), znajdziemy takie w miejscowości Jawory, gm. Dębica Kaszubska i w Gąbinie, gm. Ustka. Dokumentacja cmentarza w Jaworach z 2006 roku wskazuje nagrobek (prawdopodobnie

Plaszewo, gm. Kobylnica - pozostałości nagrobka rodzinnego o bogatej formie architektonicznej z półkolumnami, wnękami na tablice i rzeźby. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

dziecięcý) dekorowany niewielką rzeźbą siedzącego aniołka z różą w dłoni, zaś w Gąbinie postać klęczącego, modlącego się anioła.

Powyższy opis pomników nagrobnych to przekrój charakterystycznych rozwiązań spotykanych na cmentarzach powiatu słupskiego. Każda z przedstawionych grup odznacza się wielością form i stylistyki znamiennej dla czasów, w których powstał oraz gustu i zamożności zamawiającej go osoby. Szczegółowa analiza i zestawienie zachowanych oraz udokumentowanych wzorów upamiętnienia miejsca grzebalnego niewątpliwie wymaga odrębnego opracowania.

Gąbino, gm. Ustka - postać klęczącego aniołka. Fot. Tomasz Urbaniak, 2008 r.

*Udokumentowane cmentarze
w powiecie słupskim*

■ **Bięcino (d. nazwa: Benzin)**

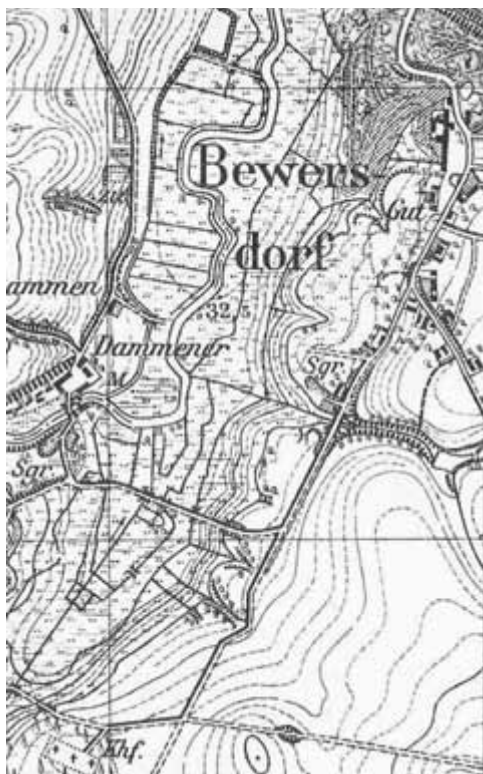
*Messtischblätter, skala 1:25000,
1889/91 r., Niemcy.*

*Wśród pozostałości cmentarnych
nagrobków znajduje się drewniany
krzyż wyznaczający miejsce ziemnej
mogiły. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Cmentarz w Bięcinie został zlokalizowany w północnej części miejscowości. Do dziś niewiele pozostało z kwadratowego założenia cmentarnego. Zachowały się tylko cztery nagrobki, jednak granice są zatarte. Pozostałości z dawnego zagospodarowania nekropolii otoczone są bukowym starodrzewem. Oznaczenie na archiwalnej mapie wskazuje, że był on ogrodzony kamiennym wałem, a w południowo-zachodniej części znajdowała się kaplica lub większy murowany grobowiec.

■ *Bobrowniki (d. nazwa: Bewersdorf)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1936 r., Niemcy.*

W Bobrownikach znajdują się dwa cmentarze - parafialny i rodowy. Parafialny położony jest na południe od miejscowości, usytuowany został na skraju lasu w znacznej odległości od zabudowań wiejskich. Jego prostokątny kształt jest czytelny dzięki wałowi ziemnemu wzniesionemu wzdłuż granicy cmentarza i prowadzącej do niego świerkowej alei. Na cmentarzu tym nie zachowały się kompletne pomniki nagrobne, większość z nich to kamienne fragmenty postumentów, krzyży i tablic, rzadkością są nienaruszone tabliczki inskrypcyjne.

W latach 1864 - 1865 w Bobrownikach został wzniesiony pałac i towarzyszące mu założenie parkowe. Najprawdopodobniej ówcześni właściciele - rodzina Mitzlaff założyła również cmentarz rodowy w północnej części przypałacowego parku. Do dzisiaj pozostały tam tylko nieliczne, bukowe nasadzenia. Grobowiec rodowy został rozebrany, ale nietypowy kształt cmentarza (łezki) jest czytelny.

*Fragment rozbitego krzyża na cmentarzu
parafialnym. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Damnica (d. nazwa: Herondamnitz)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1924 r., Niemcy.

W Damnicy założono dwa cmentarze, w tym parafialny, który jest wciąż użytkowany jako cmentarz komunalny. Rozróżnić można na nim dwa układy przestrzenne: dziewiętnasto i dwudziestowieczny oraz na każdym z nich liczne pomniki nagrobne. Zachowały się stare krzyże żeliwne. Z uwagi na swoje walory i dobry stan zachowania krzyży i pomników cmentarz ten zasługuje na szczególną ochronę.

Niedaleko starego młyna, znajduje się cmentarz rodziny von Damnitz wraz z pozostałościami grobowca właściciela majątku Heinricha Karola Philipa von Damnitz. Stojąca niegdyś na nim rzeźba autorstwa artysty z Berlina - Fritza Klimacha, przedstawiającego przyklękającego mężczyznę została przewieziona do Słupska, poddana konserwacji i ulokowana na Skwerze Pierwszych Słupszczyń. Dzisiaj cmentarz ten jest zaniedbany, na całym jego terenie widoczne są fragmenty kamiennych i ceglanych elementów; najlepiej zachowanym elementem są ceglane słupki bramy wejścia głównego.

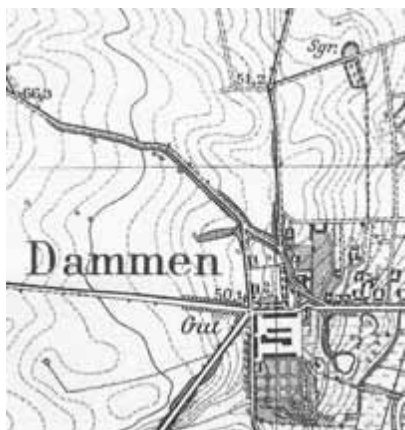

Zachowane krzyże żeliwne na cmentarzu parafialnym. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Widok na cmentarz rodziny von Damnitz. Fot. Tomasz Urbaniak, 2001 r.

■ *Damno (d. nazwa: Dammen)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1936 r., Niemcy.*

*Współczesne zagospodarowanie cmentarza
i pierwotny starodrzew. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

W Damnie funkcjonowały dwa cmentarze, jeden jako przykościelny, gdzie na wzgórzu w centrum miejscowości stał już w XV wieku kościół. Drugi, funkcjonujący jako parafialny, datowany na II połowę XIX wieku i

*Przykościelny cmentarz wygradzony kamiennym
murem. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r*

powiększony po 1945 roku zajmuje znaczny obszar zlokalizowany na północ od Damna. Opracowania kartograficzne wskazują, że był on wyznaczony stałym ogrodzeniem. Teren cmentarza parafialnego częściowo zachował swój pierwotny układ z i podział na kwatery, współgrają tu dwa elementy: współczesne zago-

sposodarowanie i pierwotny starodrzew. Wzgórze kościelne zajmuje teraz późniejszy, bo dziewiętnastowieczny kościół, wokół niego teren cmentarza jest wygradzony kamiennym murem.

■ *Dąbrówka (d. nazwa: Damerkow)*

Cmentarz w Dąbrówce został usytuowany przy drodze głównej, na północny zachód od ulicowego założenia zabudowań wiejskich. Nie znajdziemy na nim wiele pozostałości pierwotnego zagospodarowania, oprócz świerkowych nasadzeń wzdłuż trzech stron kwadratowego założenia cmentarza. Zachowało się tylko kilka współczesnych mogił pochodzących z lat 40. i 50. XX wieku. Współczesne i przedwojenne nagrobki tworzą kilka rzędów cmentarza.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1899 r., Niemcy.

Mogiły pochodzące z lat 40. i 50. XX wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Domaradz (d. nazwa: Dumröse)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Domaradz to jedna z niewielu miejscowości, w której zlokalizowane są cztery cmentarze. W nieznaczącej odległości od kościoła wzniesionego w 1907 roku założono cmentarz, na którym jeszcze w latach 90. XX wieku znajdowały się mogiły z drewnianymi krzyżami. Obecnie nie znajdziemy wiele śladów pierwotnego zagospodarowania tego cmentarza, aczkolwiek pozostaje on wygródzony i utrzymywany w porządku.

We wschodniej części wsi sąsiadują ze sobą dwa cmentarze. Jeden zwany „starym”, o kształcie wydłużonego prostokąta zachował kamienne fundamenty ogrodzenia, kamienne ramy nagrobków i postumenty pod krzyże. Natomiast drugi - „nowy”, założony został na początku XX wieku, widoczny jest jedynie dzięki świerkowym nasadzeniom wokół jego granic.

Cmentarz czwarty - rodowy położony jest na południe od ówczesnego założenia folwarcznego, na skraju urządzanego założenia leśnego, zwanego Schwarzwald i nieopodal jednej ze szkół. Domaradz przez ponad 500 lat pozostał w rękach rodziny von Zitzewitz. W roku 1834 Hermann von Zitzewitz wybudował już nie istniejący pałac i to on najprawdopodobniej był pomysłodawcą utworzenia cmentarza rodowego.

Drewniane krzyże na cmentarzu przykościelnym pochodzą z lat 50. XX wieku i wyznaczają ziemne mogiły. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Pozostałości kamiennych postumentów na cmentarzu zwanym „starym”. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Duża kwaterna rodzinna w części „nowego” cmentarza, powstałego na początku XX wieku, wyznaczona ażurowym ogrodzeniem o prostych, geometrycznych formach. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Jeziorka (d. nazwa: Kleinwasser)*

Cmentarz w Jeziorkach założono na planie kwadratu przy drodze głównej, na północny zachód od miejscowości. Otoczony został wałem kamienno-ziemnym, na całym terenie cmentarza pozostały widoczne ślady nagrobków. Porośnięty jest samosiejkami drzew, pomiędzy nimi znajdują się kamienne ramy mogił (często rozkopanych); niewiele zachowało się pomników nagrobnych.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

Zaniedbany teren cmentarza w Jeziorkach. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

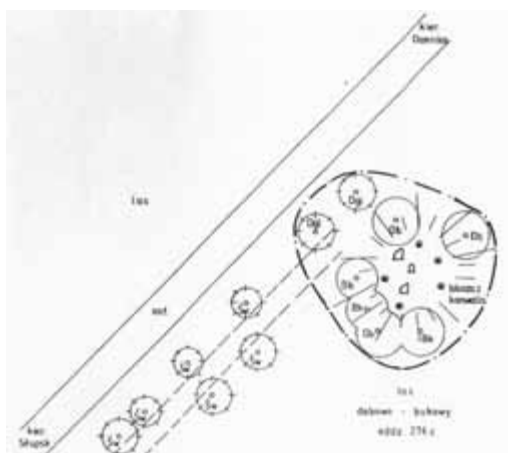
■ *Karżniczka (d. nazwa: Karstnitz)*

Messischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz wiejski w Karżniczce położony jest w lesie na północny zachód od zabudowań. Teren nekropolii wyrównano i oczyszczono z kamieni nagrobnych. Zostały one zrzucone w jedno miejsce, przy alejce prowadzącej na cmentarz. Z całości granicznego starodrzewu zachowało się niewiele. Na cmentarzu udokumentowano potężny dąb - pomnik przyrody o obwodzie pnia około 450 centymetrów.

Natomiast drugi cmentarz rodziny von Puttkamer zlokalizowany jest na niewielkim wzniesieniu w kształcie kopca przy głównej drodze na wschód od ówczesnych zabudowań folwarcznych. Pozostało na nim kilka fragmentów granitowych pomników nagrobnych bez inskrypcji. Skupione na szczycie grobowce otoczone są różnymi gatunkami drzew, a aleja wiodąca bezpośrednio na cmentarz obsadzona jest świerkami.

Rysunek poglądowy cmentarza rodzowego w Karżniczce - wyk. Henryk Grecki, 1995 r.

■ Łebień (d. nazwa: Labehn)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1912 r., Niemcy.*

Cmentarz został założony na skraju lasu, pomiędzy drogami dojazdowymi do Łebienia od strony zachodniej. Do dziś zachował swój nietypowy, bo trójkątny kształt. Porośnięty jest wieloma samosiejkami krzewów i drzew. Na całym terenie rozsiane są nieliczne pozostałości nagrobków, natomiast w zachodniej jego części widoczne jest kamienne wyгородzenie, najprawdopodobniej na ulokowanie kwatery rodzinnej lub szczególnego miejsca pamięci.

Kamienne wyгородzenie na cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Mianowice (d. nazwa: Mahnwitz)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1899 r., Niemcy.*

*Fragment zachowanego krzyża nagrobnego.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Cmentarz w Mianowicach został założony na skraju lasu, na południe od zabudowań wsi. Prowadziły do niego przez las dwie ścieżki. Chociaż ukryty jest w lesie, łatwo na niego trafić. Część założenia obsadzona została wzdłuż granic buczyną. Kilka kroków dalej, wśród nasadzeń świerkowych znajduje się kamień nagrobny, wspominający zmarłą matkę. Pod koniec XX wieku teren cmentarza został

Kamień nagrobny z inskrypcją. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

zaorany i przeznaczony pod szkółkę leśną. Jeszcze w połowie lat 90. XX wieku znajdowały się na nim pozostałości kamieni i krzyży nagrobnych, udokumentowane zostały też krzyże i kamień pochodzące z lat 30. i 40. XX wieku.

Znaczna część cmentarza po niedawnych „porządkach” utraciła swoje cenne pozostałości, wokół zachowały się jedynie graniczne nasadzenia bukowe. Poza wyznaczonymi granicami leży kamień nagrobny z inskrypcją: Hier ruht / unsere lieben Mütter / Marie Strecker / geb. Freyberg / 17 Juni 1956 / 15 Februar 1930.

■ *Sąborze (d. nazwa: Ludwigslust)*

Cmentarz w Sąborzu założony został na południowy zachód od głównych zabudowań miejscowości i zgodnie z naturalnym ukształtowaniem terenu jest lekko wzniesiony w stronę wschodnią. Jego powstanie datuje się na początek XX wieku. Do dziś zachował się przerzedzony, graniczny świerkowy starodrzew i widoczny podział cmentarza na dwie kwatery. Całą powierzch-

*Świerkowy starodrzew na starym cmentarzu.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

nię porastają liczne samosiejki drzew i krzewów. Jedną z zachowanych mogił zwieńczoną jest niewysokim postumentem pod tabliczkę inskrypcyjną w kształcie pnia dębu, udekoroowaną gałązką z liśćmi i owocami dębu.

*Postument w kształcie pnia
dębu pod tablicę inskrypcyjną.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Stara Dąbrowa (d. nazwa: Alt Dammerow)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

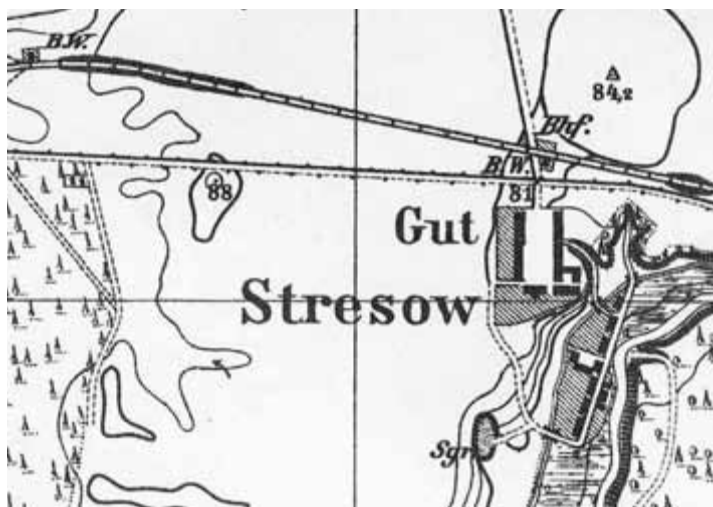

*Zachowany jedyny kamienny postument.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

W Starej Dąbrowie zostały zlokalizowane, w niewielkiej odległości od siebie, dwa cmentarze wiejskie. Jeden - późniejszy został założony w lesie na północny wschód od miejscowości. Wskazany jest na mapach z 1935 roku. Został prawie zupełnie „wyczyszczony” z kamieni nagrobnych. Na drugim - powstałym wcześniej, w XIX wieku i znajdującym się przy drodze do Zagórzyczek - zachował się jeden fragment pomnika nagrobego. Jest to kamienny postument pod żelazny, ażurowy krzyż.

■ Strzyżyno (d. nazwa: Stresow)

Cmentarz w Strzyżynie, o kształcie wydłużonego prostokąta, położony jest na skraju lasu na zachód od miejscowości, przy drodze głównej na wschód. Wejście znajduje się od strony wschodniej, natomiast od strony zachodniej zachowały się -

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1912 r., Niemcy.

fragment wału ziemnego i graniczne nasadzenia świerkowe. Znajduje się tu niewiele zachowanych pomników nagrobnych. Między innymi zachował się pomnik w kształcie dębowego pnia, który zazwyczaj służył jako postument na umieszczanie tabliczki z inskrypcją. Pośród poszycia widoczne są fragmenty kamieni nagrobnych, także całe płyty z rozbitymi tabliczkami inskrypcyjnymi, na jednej z nich widnieje data pochowku z 1934 roku.

*Postument w kształcie ściętego pnia drzewa.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

*Płyta nagrobna z rozbitym tabliczką inskrypcyjną.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ Świącichowo (d. nazwa: Schwetzkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz widoczny jest z daleka, dzięki zachowanym starym drzewom. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

*Kamienny krzyż nagrobny z 1936 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Kamień nagrobny upamiętniający właściciela majątku - Hugo Holtza. Fot. Tomasz Urbaniak, 2003 r.

Usytuowany na południe od wsi cmentarz w Świącichowie posiadał prostokątny kształt, a wiodła do niego droga polna ze szpalerem drzew. W jego centrum, na skrzyżowaniu alejek znajdował się nagrobek/pomnik otoczony kolistym, żeliwnym ogrodzeniem. Możliwe, że był to pomnik ku czci poległych w czasie I wojny światowej lub kwatery rodzinna. Taki element spowodował, że cmentarz podzielony został na cztery kwatery. Jednym z niewielu fragmentów zachowanych pomników jest kamienny krzyż nagrobny pięcioletniego Hardija Laude z datą jego pochówku: 6.5.1936.

Natomiast w północno-wschodniej części założenia parkowego zachował się kamień nagrobny upamiętniający jednego z właścicieli majątku - Hugo Holtza. Miejsce to jest wydzielone w przestrzeni parku i należy je traktować jako cmentarz rodowy rodziny Holtz.

■ *Wiatrowo (d. nazwa: Steinfurt)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1924 r., Niemcy.*

W Wiatrowie znajdziemy obecnie pozostałości jednego cmentarza, choć pierwotnie zakładane były dwa. Cmentarz obecnie istniejący zlokalizowany został na południe od miejscowości, nieopodal rzeki Łupawa, po jej wschodniej stronie. Posiada kwadratowy kształt. Znajdował się na nim między innymi kamień z datą 1864 i inicjałami ANJ - mógł być to kamień wskazujący datę założenia cmentarza lub nagrobek z zaznaczonymi jedynie inicjałami. Obecnie na cmentarzu znajduje się rozkopany grobowiec z zachowanymi kamiennymi elementami nagrobka: ogrodzeniem z kamiennych słupków (brak przęseł z łańcucha). Zachował się też w dobrym stanie kamień z inskrypcją posadowiony na kamiennym postumencie. Drugi cmentarz w kształcie wydłużonego prostokąta był lekko nachylony w stronę południową i posiadał wały wzdłuż swoich dłuższych boków. Dziś już nie istnieje, tak jak część północna miejscowości, która przeszła przeobrażenia przestrzenno-urbanistyczne w ostatnich dziesięcioleciach. W 1995 roku na cmentarzu tym udokumentowano mogiłę wydzieloną ażurowym, żeliwnym ogrodzeniem o ciekawych kształtach geometrycznych, wzbogaconych detalami roślinnymi w postaci wieńców i girland.

*Kamień z datą
1864 i inicjałami
ANJ. Fot. Ryszard
Patorski, 1995 r.*

*Rozkopany grobowiec z zachowanymi
kamiennymi elementami nagrobka.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2004 r.*

*Udokumentowana w 1995 roku mogiła
wydzielona ażurowym ogrodzeniem.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Wielogłowy (d. nazwa: Vielgelow)*

Cmentarz w Wielogłowach położony jest przy drodze na północ od wsi, prowadziła do niego aleja ze szpalerem drzew. Jest niewielki, w kształcie kwadratu, na którym udokumentowano nagrobek z 1875 roku szczołkarza Franza Preuchafta. Charakterystyczne dla stanu zachowania tego cmentarza jest to, że posiada on wysoki mur graniczny z ciosów kamiennych z zaakcentowanym wejściem w postaci ceglanych słupków z czteroszczytowymi zwieńczeniami. Rzadko się zdarzają tak dobrze zachowane elementy wygrodzienia cmentarzy. Na cmentarzu tym znajdują się przedwojenne nagrobki, jest też kilka pochówków powojennych.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Mur graniczny z ciosów kamiennych z zaznaczonym wejściem na cmentarz. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Zachowały się nieliczne przedwojenne nagrobki. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Wiszn* (d. nazwa: *Vieschen*)

Na dziewiętnasto i dwudziestowiecznych mapach cmentarz w Wisznie jest pokazany jako niewielkie, ogrodzone założenie w kształcie kwadratu. W rzeczywistości powiększono jego granice, a pochówki lokalizowano po stronie wschodniej od terenu określonego na mapach. Granicę pomiędzy dwiema częściami cmentarza wyznacza rząd świerków, każdy z nich dodatkowo został podkreślony wałem ziemno-kamiennym. Cmentarz ten, wśród kamiennych pozostałości nagrobków, kryje rzadko zachowaną formę nagrobną - niewielką granitową stelę, niestety z nieczytelną już inskrypcją.

Messtischblätter, skala 1:25000, 1891 r., Niemcy.

Zachowana, rzadko dziś spotykana granitowa stela. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ Zagórzycza (d. nazwa: Sageritz)

Cmentarz w Zagórzycy powstał w centrum miejscowości, w otoczeniu kościoła, który został przebudowany na początku XX wieku. Pierwotnie zajmował znaczną przestrzeń wokół kościoła i posiadał nieregularny kształt. Znajdowały się na nim gęsto ustawione krzyże wyznaczające mogiły, dodat-

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Widok cmentarza z lat jego świetności - ilustracja z „Der Landkreis Stolp In Pommern”, Karl-Heinz Pagel, Lübeck 1989 r.

kowo wiele z nich posiadała żeliwne ażurowe ogrodzenia. Po wojnie teren cmentarza został oczyszczony z nagrobków, a pozostałości kamieni nagrobnych wykorzystano do wzniesienia istniejącego do dziś ogrodzenia wokół kościoła. Obszar dawnego cmentarza w części posłużył jako miejsce współczesnych pochówków. Z pierwotnego zagospodarowania zachowały się dwie bramy wejściowe oznaczone datami 1924 i 1936 oraz fragment krzyża z nagrobka naczelnika gminy Reinholda Wenzlaffa, pochowanego w 1944 roku. Dodatkowym elementem poświadczającym istnienie dawnego cmentarza jest współczesny granitowy pomnik ku czci pochowanych na nim mieszkańców Zagórzycy w latach 1485 - 1948.

kowo wiele z nich posiadała żeliwne ażurowe ogrodzenia. Po wojnie teren cmentarza został oczyszczony z nagrobków, a pozostałości kamieni nagrobnych wykorzystano do wzniesienia istniejącego do dziś ogrodzenia wokół kościoła. Obszar dawnego cmentarza w części posłużył jako miejsce współczesnych pochówków. Z pierwotnego zagospodarowania zachowały się dwie bramy wejściowe oznaczone datami 1924 i 1936 oraz fragment krzyża z na-

■ Borzęcino (d. nazwa: Bornzin)

Cmentarz w Borzęcinie został zlokalizowany w zachodniej części wsi, jako duże założenie w kształcie prostokąta, obsadzone wokół świerkami. Do dziś niewiele pozostało z dawnej świetności cmentarza. Został on oczyszczony z większości nagrobków, jednak odsłonięty teren ukazuje świadectwo tego

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Teren cmentarza został oczyszczony z większości nagrobków. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

miejsca. Widać tutaj charakterystyczne dla cmentarzy poszycie z bluszczu i barwinka pospolitego, a także nieliczne pozostałości starodrzewu. Zachowana profilowana betonowa rama mogiły nie ma śladu po tabliczce inskrypcyjnej; możliwe, że jej dodatkowym elementem mógł być krzyż lub kamienny postument z tabliczką.

Z tego nagrobka pozostała tylko profilowana betonowa rama. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ Budowo (d. nazwa: Budow)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1919 r., Niemcy.

Granicę cmentarza wyznaczał niewysoki mur
z ciosów kamiennych. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Cmentarz wiejski w Budowie położony jest na północny wschód od miejscowości na niewielkim wzniesieniu. Na całym terenie widoczne są pozostałości kamiennych nagrobków, z reguły są to kamienne postumenty pod żeliwne krzyże i szczątki ram mogił. Na szczycie wzniesienia znajdują się fragmenty ścian kaplicy cmentarnej, jak również mogiły pierwszych wojennych mieszkańców Budowa. Od strony drogi granica cmentarza została wyznaczona niewysokim murem z ciosów kamiennych, pierwotne wejście znajdowało się w południowym narożniku założenia, od strony drogi gruntowej. W najwyższym punkcie cmentarza, nieopodal fundamentów kaplicy znajduje się kamień nagrobny ku czci jednego z członków rodziny właściciela ziemskiego von Zitzewitz z wyrytą w kamieniu inskrypcją: Wolfgang von Zitzewitz (Oberleitnant... Bolt. 9), urodzony 7.10.1885 r., a poległy za Ojczyznę w 4.9.1914 roku. Również na terenie przykościelnym znajduje się żeliwny krzyż nagrobny z nazwiskiem Nicolas Otto Dettlaw von Zitzewitz 1745 - 1804; archiwalne źródła wskazują, że tutaj też znajdował się cmentarz.

Kamień nagrobny ustawiony
ku czci Wofganga von
Zitzewitz. Fot. Marcin
Palacz, 2006 r.

Żeliwny krzyż nagrobny
wskazujący na inny -
przykościelny cmentarz.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

ciela ziemskiego von Zitzewitz z wyrytą w kamieniu inskrypcją: Wolfgang von Zitzewitz (Oberleitnant... Bolt. 9), urodzony 7.10.1885 r., a poległy za Ojczyznę w 4.9.1914 roku. Również na terenie przykościelnym znajduje się żeliwny krzyż nagrobny z nazwiskiem Nicolas Otto Dettlaw von Zitzewitz 1745 - 1804; archiwalne źródła wskazują, że tutaj też znajdował się cmentarz.

■ *Dębница Kaszubska (d. nazwa: Rathsdamnitz)*

W Dębnicy Kaszubskiej założone zostały dwa cmentarze. Jeden znajdował się wokół kościoła, w centrum wsi. Drugi zlokalizowano w północnej części miejscowości, przy drodze głównej, jako czterokwadratowe założenie wraz z kaplicą cmentarną. Zachował on ciągłość swojej funkcji, służy nadal jako miejsce pochówku dla obecnych mieszkańców Dębnicy Kaszubskiej i jej okolic. Jeszcze do niedawna można było tu spotkać miejsca pierwotnie zagospodarowane nagrobkami sprzed 1945 roku. U wejścia na teren cmentarza zachowała się ceglana kaplica o prostej bryle i oszczędnym detalu architektonicznym.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935r., Niemcy.

Dawny cmentarz służy nadal jako miejsce pochówku obecnych mieszkańców wsi. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

*Wejście na cmentarz, a tuż za nim cmentarna kaplica. W głębi jakby druga brama z polskim już napisem „Spoczywaj w pokoju”.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Dobieszewko (d. nazwa: Kl. Dűbsow)*

Cmentarz w Dobieszewku został zlokalizowany na południe od miejscowości, po północnej stronie drogi wiodącej do Dobieszewa. Do założenia rozplanowanego w kształcie zbliżonym do kwadratu wiodła aleja obsadzona drzewami iglastymi, najprawdopodobniej świerkami. Obecnie na starym cmentarzu w tym miejscu wskazuje zachowany starodrzew. W połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku znaleziono na nim jeszcze kilka fragmentów kamieni nagrobnych.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Już tylko stare drzewa wskazują na istnienie w tym
miejscu cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Dobieszewo (d. nazwa: Gr. Dűbsow)*

W Dobieszewie zostały założone trzy cmentarze, z których dwa sąsiadują bezpośrednio ze sobą. Z uwagi na niewiele zachowanych tablic inskrypcyjnych na nagrobkach, trudno byłoby dziś stwierdzić czy były zakładane równoległe, czy jeden z nich powstał jako rozszerzenie już istniejącego. Jednakże ważnym i podstawowym źródłem informacji są tutaj przekazy kartograficzne, które wska-

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*W miejscu dwóch dawnych
cmentarzy powstał jeden - parafialny
użytkowany także współcześnie.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

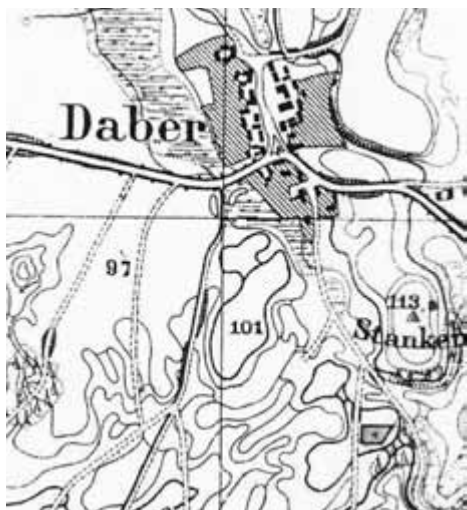
*Po przykościelnym cmentarzu pozostał już
tylko starodrzew. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

zują jednoznacznie, że południowa część cmentarza powstała wcześniej. Na mapie miejscowości z lat 1889 - 1891 zaznaczone jest jedynie kwadratowe założenie cmentarne, czyli obecna jego południowa część. Oba sąsiadujące ze sobą cmentarze obecnie pełnią funkcję cmentarza parafialnego. Cały teren został współcześnie zaaranżowany, a z pierwotnego zagospodarowania zachowały się tylko graniczne nasadzenia świerkowe. W ramach porządkowania terenu w roku 1995 pozostałości dawnych żeliwnych krzyży oraz starych kamiennych nagrobków zostały zebrane i złożone w jednym miejscu - w jednym z narożników cmentarza. Kolejnym cmentarzem w Dobieszewie jest, założony na przełomie XVII i XVIII wieku, wraz z powstaniem kościoła, cmentarz na wzgórzu kościelnym. Niestety, nie ma już po nim żadnych śladów, teren został „uporzędkowany”, kamienie nagrobne usunięte. Pozostał jedynie starodrzew.

*Zebrane żeliwne krzyże ze starego
cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Dobra (d. nazwa: Daber)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

*Fragment zachowanego żeliwnego krzyża
z 1872 roku. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.*

*Jeden z kilku zachowanych kamieni
nagrobnych z wrytym znakiem
krzyża. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.*

Cmentarz w Dobrej został zlokalizowany wśród pól na południe od miejscowości, obecnie znajduje się wokół niego las. Teren cmentarza jest tylko częściowo dostępny z uwagi na gęstą zieleń, jednak mimo to czytelny jest układ rzędów nagrobków (w części północnej znajdują się najstarsze pochówki). Archiwalne mapy pokazują cmentarz jako niewielkie założenie o trapezoidalnym kształcie. W rzeczywistości jest ono większe prawie o osiemdziesiąt procent. Czytelne jest miejsce, w którym nastąpiło poszerzenie cmentarza od strony południowej w 1928 roku (data znajduje się na kamieniu wkomponowanym w ogrodzenie graniczne). Na terenie cmentarza znajduje się wiele fragmentów kamiennych pomników oraz elementów żeliwnych krzyży. Jeden z fragmentów odlanego, żeliwnego krzyża wskazuje na pochówek w lipcu 1872 roku. W jednym z narożników cmentarza znajduje się rząd kilku kamieni nagrobnych z wrytymi na nich znakami krzyża; wszystkie pochodzą z powojennych lat 40. XX wieku.

■ Gałęzów (d. nazwa: Gallensow)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

Jeden z niewielu zachowanych nagrobków.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Obecnie granice cmentarza w Gałęzowie są trudne do określenia. Teren został bowiem całkowicie zniwelowany. W jego części i wokół niego znajduje się młody las. Pierwotnie cmentarz zajmował dość duży obszar w kształcie zbliżonym do prostokąta, niedaleko jeziora w południowo-zachodniej części miejscowości. Choć układ cmentarza nie jest w pełni czytelny, pomiędzy regularnymi nasadzeniami leśnymi można znaleźć nieliczne miejsca pochówku, wskazujące na wschodnio-zachodnią orientację pochówków. Zachowało się jednak wiele pozostałości pomników nagrobnych, jednym z nich jest kamienny krzyż z inskrypcją wskazującą 31 czerwca 1940 roku jako datę śmierci właściciela ziemskiego Alfreda Herrmanna.

Zachowany kamienny krzyż
z 1940 roku. Fot. Marcin
Palacz, 2006 r.

■ **Gogolewko (d. nazwa: Gogolow, Gughelow (1440), Gugelow (1490), Gughelowen (1496), Guggelow (1523), Neu Jugelow)**

W Gogolewku znajdują się dwa cmentarze, jeden położony jest w odległości ok. 1200 m na północ od zabudowań we wsi, przy drodze polnej w kierunku Łupawy. Zakładany ówczesznie wśród pól, obecnie otoczony jest lasem. Cmentarz ten posiada nietypowy graniczny mur z wielkich głazów narzutowych o nieregularnych kształtach, poukładanych obok siebie. Narożniki i wejście na cmentarz akcentują stożkowe kamienie. Drugi cmentarz położony jest ok. 300 m na południe od miejscowości, w kierunku Malańca, a granice jego są czytelne dzięki zachowanemu ogrodzeniu z ciosów kamiennych. Znajduje się na nim ponad 100 pozostałości miejsc pochówków, w tym kilka nagrobków z lat 50. XX wieku. Wśród pomników nagrobnych zachowała się rzadko spotykana forma wysokiego kamiennego cokołu, jednakże trudno stwierdzić datę jego powstania, ponieważ nie jest on opatrzony inskrypcją. Dzięki zachowanym pozostałościom pomników łatwo jest odczytać układ zagospodarowania cmentarza.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1919 r., Niemcy.

Nietypowy graniczny mur z wielkich głazów - stożkowe kamienie wskazują na narożniki i wejście na cmentarz. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.

Wśród pomników zachował się rzadko spotykany wysoki kamienny cokół nagrobny. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.

■ **Gogolewo (d. nazwa: Gogolow, Gughelow (1440), Gugelov (1490), Gughelowen (1496), Guggelow (1523), Alt Jugelow)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1877 r., Niemcy.*

*Przy wschodniej granicy cmentarza
zachowały się postumenty grobów
dziecięcych. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.*

Cmentarz w Gogolewie został zlokalizowany na północny wschód od wsi, na skraju łąk. Dzisiaj, aby dostać się do niego, należy wejść do lasu. Pomimo wyciętego granicznego starodrzewu w jednym z narożników cmentarza wyraźnie są widoczne jego pierwotne granice. Ma on kształt prostokąta, przestrzeń pozbawiona jest przypadkowych samosiejek drzew. Cmentarz podzielony został aleją brzoźową na dwie kwatery. Przy wschodniej granicy znajdują się postumenty grobów dziecięcych. Natomiast przy zachodniej, wzdłuż świerkowych nasadzeń, stoją wysokie kamienne krzyże. Na jednym z nich znajduje się inskrypcja: Hier ruht/ in Gott/ der Altsiher/ Karl Kroll/ 13.3.1847-21.2.1935/ Therese Kroll geb. Klemer/3.12.1860-1.9.1936/ Es ist polbracht. Niewiele kamieni nagrobnych zachowało tabliczki inskrypcyjne, najstarsza z nich wskazuje na pochówek z 1908 roku.

*Ten krzyż wskazuje na pochówek z 1935
roku. Fot. Marcin Palacz, 2008 r.*

■ Goszczyno (d. nazwa: Goschen)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935r., Niemcy.

Cmentarz w Goszczynie towarzyszył niewielkiej zabudowie wsi. Został założony na wschód od głównych zabudowań na planie wydłużonego prostokąta. Wokół zostały nasadzone świerki, tworząc naturalną, zieloną granicę. Obecnie przebieg drogi zmienił się i cmentarz położony jest prawie równoległe do niej. Z niewielu zachowanych pomników znajduje się tu granitowy cokół z fragmentem podstawy żeliwnego krzyża.

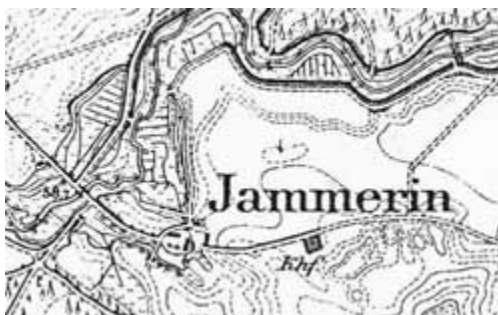
*Świerki utworzyły naturalną, zieloną granicę cmentarza.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Na niewielkim cmentarzu zachował się granitowy cokół z fragmentem podstawy żeliwnego krzyża. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Jamrzyno (d. nazwa: Jammerin, Jamrin)

Cmentarz należący do wsi Jamrzyno został założony jako wydzielone miejsce na planie kwadratu, na wschód od miejscowości, przy ówczesnej głównej drodze dojazdowej. Obecnie znajduje się w otoczeniu upraw leśnych, jest wydzielony drewnianym ogrodzeniem, a cały teren jest oczyszczony z samosiejek. Zachowało się na nim niewiele pozostałości nagrobków, ale świadczą one o ich zróżnicowanej formie. Znajdowały się tu krzyże na kamiennych postumentach, ażurowe ogrodzenia żeliwne, mogiły w kamiennych ramach, czy bardziej ozdobne formy - postumenty w kształcie pnia dębu.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Cmentarz został wydzielony drewnianym
ogrodzeniem i oczyszczony z samosiejek.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Nieliczne fragmenty zachowanych
nagrobków. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ *Jawory (d. nazwa: Gaffert)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1919 r., Niemcy.

Cmentarz w Jaworach został założony w malowniczym miejscu, na wzniesieniu, na północ od miejscowości. Dzisiaj tylko częściowo zachował swój pierwotny układ, ponieważ jego centralną część zajmuje współczesna kompozycja lapidarium. Od strony drogi jest ogrodzony, z daleka widoczna jest jego współczesna aranżacja, zachowany starodrzew i wysoki, drewniany krzyż. Lapidarium zostało zaplanowane w kształcie prostokąta, wokół którego ustawiono zachowane kamienie nagrobne oraz krzyże żeliwne. Znalazł również swoje miejsce niewielki nagrobek z figurą anioła, jak również pomnik ku czci poległych żołnierzy podczas I wojny światowej.

Centralną część cmentarza zajmuje współczesna kompozycja lapidarium. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

W lapidarium ustawiono nielicznie zachowane nagrobki. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Kotowo (d. nazwa: Kottow)*

Cmentarz w Kotowie zlokalizowano w północno-zachodniej części wsi, nieopodal zabudowań, na północnym stoku. Zajmował znaczną powierzchnię, był wydzielony kamienno-ziemnym wałem oraz świerkowymi nasadzeniami. Do czasów współczesnych niewiele zachowało się z jego dawnego zagospodarowania. Świerkowe nasadzenia znajdujące się wokół granic nekropolii zostały usunięte podczas wycinki jesienią 2006 roku. Cmentarz tym samym stracił swój charakterystyczny, przestrzenny element rozpoznawczy. Rząd kamiennych postumentów pod krzyże żeliwne umiejscowiony jest wzdłuż północnej granicy cmentarza.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1919 r., Niemcy.

*Wycięte graniczne świerki.
Fot. Marcin Palacz*

O cmentarzu zaświadczają m.in. zachowane kamienne postumenty pod krzyże. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Krzynia (d. nazwa: Krien)*

Źródła kartograficzne wskazują, że Krzynia podzielona była na dwie części: północną (Kl. Krien) i południową (Gr. Krien). Dla nich odpowiednio przyporządkowane były cmentarze. Dla części północnej - położony przy drodze w kierunku Starnic. Obecnie otacza go las, granice jego są mało czytelne

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

mimo zachowanego dębowego starodrzewu. Dla części południowej cmentarz założony został na planie prostokąta i zlokalizowany przy drodze biegnącej wzdłuż jeziora. Wśród fragmentów kamiennych pomników zachował się tu m.in. postument w kształcie pnia dębu z wijącą się gałązką.

Zachowany postument w kształce pnia dębu z wijącą się gałązką. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Krzywań (d. nazwa: Kriwan)*

Dla wsi Krzywań cmentarz został naniesiony na mapy w II połowie XIX wieku jako kwadratowe, niewielkie założenie zlokalizowane przy drodze głównej biegnącej w kierunku północnym. Jego teren posiada łąkowe poszycie, granice zaznaczone są ubogo nasadzeniami dębowymi, pozostałości kamieni nagrobnych są przemieszczone i zniszczone. Natomiast na południowy wschód, na niewielkim wzniesieniu terenu, przy nieutwardzonej drodze prowadzącej do Starnic, na wysokości stawu w parku dworskim, znajdują się pozostałości cmentarza rodziny von Althen - ostatnich właścicieli Krzywania. Granice jego wytyczał wąski betonowy fundament w kształcie kwadratu, który był zarazem podstawą pod metalowe ogrodzenie.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1890 r., Niemcy.

Zniszczony i przemieszczony fragment jednego z kamieni nagrobnych. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ Łabiszewo (d. nazwa: Labüssow)

W Łabiszewie założono trzy cmentarze. Dwa dziewiętnastowieczne: wiejski i rodowy zlokalizowano na północnym zachodzie, na terenie lasu. Trzeci położony jest w znacznej odległości od głównych zabudowań wsi, na południowym wschodzie, przy drodze biegnącej w kierunku Podola Małego.

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

Uformowany w kształcie koła mur
graniczny cmentarza rodowego.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2004 r.

Północny cmentarz wiejski był rozplanowany w kształcie wydłużonego prostokąta. Obecnie trudno do końca określić właściwe jego granice, tak jak trudno znaleźć też ślady nagrobków. Pozostałości starodrzewu i nieliczne fragmenty kamieni nagrobnych wskazują jednak na istnienie tego XIX-wiecznego założenia. Cmentarz rodowy ma dobrze zachowany układ przestrzenny i małą architekturę. Zaznaczony

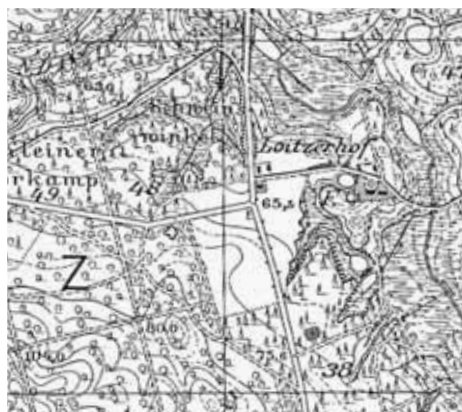

Fragment zachowanej tablicy na cmentarzu południowym
z datą pochówku z 1919 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

na mapie jako kwadratowy, w rzeczywistości z jednej strony ma mur graniczny uformowany na planie koła, a całość zaakcentowana jest wysokim krzyżem. Trzeci cmentarz - zlokalizowany w części południowej Łabiszewa też, podobnie jak ten północny, zachował swoje

graniczne nasadzenia tylko częściowo. Zgodnie z przekazami kartograficznymi można stwierdzić, że powstał na początku XX wieku. Wśród nielicznie zachowanych szczątków pomników znajduje się na nim fragment tablicy z inskrypcją i datą pochówku z 1919 roku.

■ Łysomice (d. nazwa: Loitzerhof)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

O cmentarzu zlokalizowanym na południe od Łysomic, wśród bukowo-świerkowego lasu można powiedzieć, że jest malowniczo położony i - jak niewiele starych cmentarzy w powiecie słupeckim - zadbane i uporządkowany. Jest wydzielony drewnianym ogrodzeniem z bramą dekorowaną symbolem krzyża. Nie zachowało się na nim wiele nagrobków, te które przetrwały zlokalizowane są głównie po jego prawej stronie od wejścia. Po przeciwnej stronie widoczne są miejsca mogił nieoznaczone kamieniami lub krzyżami. Wśród nagrobków o zróżnicowanej formie (stela, kamień narzutowy, żeliwny krzyż) znajduje się wysoki drewniany krzyż wyznaczający mogiłę leśniczego, zmarłego w 1934 roku Hermanna Rosenhagen. Jest to chyba jedyny drewniany krzyż tych rozmiarów zachowany w powiecie słupeckim.

Cmentarz w Łysomicach jako jeden z nielicznych cmentarzy w powiecie słupeckim jest zadbane i uporządkowany. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Prawdopodobnie jedyny drewniany krzyż tych rozmiarów zachowany w powiecie słupeckim. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Mielno (d. nazwa: Mellin)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy*

prawie nienaruszonym kształcie. Wspólną cechą wszystkich pomników jest brak tablic inskrypcyjnych, co uniemożliwia określenie dokładnej daty powstania cmentarza i kolejności pochówków. Cmentarz ten, dzięki zachowanej strukturze historycznej (zagospodarowanie terenu i formy nagrobków), jest przykładem zasad rozplanowania dawnych cmentarzy. Znajdują się na nim jednak tylko kamienne elementy pomników nagrobnych, ale o zróżnicowanej formie.

Cmentarz w Mielnie założono na planie prostokąta i usytuowano wzdłuż drogi na południe od miejscowości, wyznaczając go niewysokim kamienno-ziemnym wałem. Jest tu wiele samosiejek, jednak zielen jest uporządkowana, a luźne fragmenty nagrobków poukładane. Nekropolia zachowała się niemal w niezmienionym układzie. Większość nagrobków zlokalizowana jest w swoim pierwotnym miejscu, w

*Kamienne elementy
poniszczonych pomników
nagrobnych. Fot. Marcin
Palacz, 2006 r.*

Ta nekropolia zachowała się niemal w niezmienionym układzie. Fot. Marcin Palacz, 2006 r

■ Motarzyno (d. nazwa: Muttrin)

Do cmentarza w Motarzynie, znajdującego się w lesie, wiedzie długa prosta aleja wśród pól uprawnych. Cmentarz wygradzony jest niewysokim murkiem kamienno-betonowym, który z jednej strony przyjmuje „zygzakowaty” kształt. Prawdopodobnie (wskazują na to rozkopane sklepione grobowce) znajdowała się w tym miejscu kwatera rodzinna właścicieli folwarku z rodu von Zitzewitz.

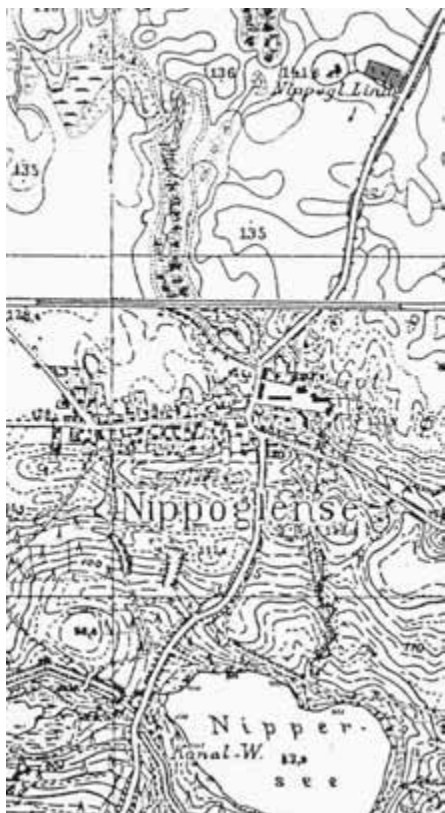
Brak pozostałości nagrobków uniemożliwia lokalizację pozostałych pochówków.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*O istnieniu cmentarza zaświadczają m.in. rozkopane grobowce.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ Niepogłędzie (d. nazwa: *Nippoglense*)

Niepogłędzie należy do wielu tych miejscowości, w których zakładano dwa cmentarze - wiejski i rodowy. Cmentarz wiejski, zajmujący dość dużą prostokątną powierzchnię, znajduje się na północ od wsi, przy drodze głównej. Przy wejściu do niego ustawiono drewniany krzyż misyjny. W 2006 roku w jednym z miejsc tego cmentarza, gdzie znajdowały się fragmenty nagrobków, leżała granitowa płyta z inskrypcją w języku polskim: „Co mnie spotkało / was nie minie / ja jestem w domu / wy jeszcze w gościnie.” W innych miejscach znajdują się skupiska fragmentów kamiennych nagrobków, kilka z nich posiadało częściowo czytelne inskrypcje, jedna z najstarszych wskazywała na pochówek w 1868 roku.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Na fragmentach starych pomników nagrobnych leżała granitowa płyta z inskrypcją w języku polskim. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Tablice nagrobne z datami pochówków dawnych właścicieli ziemskich. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Cmentarz rodowy właścicieli ziemskich z rodziny von Puttkamer, usytuowano w lesie, na południe od miejscowości, za ostatnimi zabudowaniami, naprzeciwko pałacu. Znajduje się na wzniesieniu, stojący na nim wysoki kamienny krzyż jest widoczny z drogi Niepogłędzie - Krosnowo. Trudno określić granice tego cmentarza, raczej był to chyba wspólny grobowiec, wokół którego posadzono buki. Pod krzyżem zachowały się tablice nagrobne opatrzone następującymi inskrypcjami: Jesco von Puttkamer / geb. Zadcini / 2.8.1841-11.9.1916, Otto von Puttkamer / 2.8.1867-21.12.1927, Adolf von Zitzewitz / 6.12.1812-27.7.1882, Eva von Puttkamer / geb.Krogrow / 2.7.1843-27.7.1898, Sofia von Puttkamer / geb. Von Zitzewitz / ...1.1879-12.2.1930, Helene von Puttkamer / geb. Freudenfeld / 18.6.1868-2.1.1918.

Wysoki, widoczny z daleka krzyż kamienny na cmentarzu rodziny von Puttkamer. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Jedna z najstarszych inskrypcji na cmentarzu wiejskim wskazuje na 1868 rok pochówku. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Podole Małe (d. nazwa: Klein Podel)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

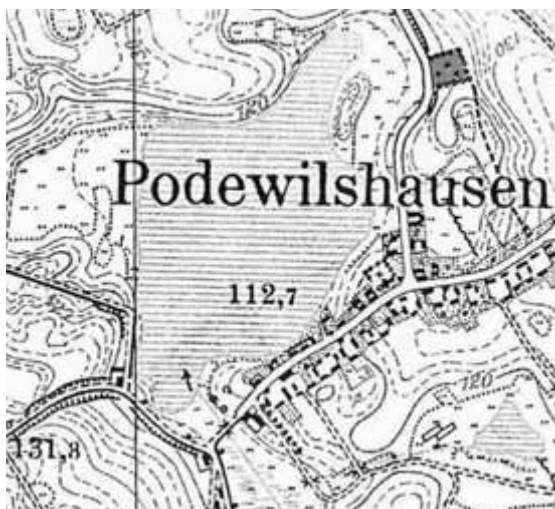

*Fragment jednego z zachowanych nagrobków.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Cmentarz w Podolu Małym założono na planie trapezu i zlokalizowano na wschód od zabudowań. Zgodnie z przekazami kartograficznymi znajdowała się na nim kaplica usytuowana centralnie przy północno-zachodniej jego granicy. Założony na skraju lasu do dzisiaj odznacza się dzięki zachowanemu w części liściastemu drzewostanowi oraz wałowi kamienno-ziemnemu. Znajduje się na nim wiele fragmentów nagrobków (ramy, postumenty) oraz kilka pomników nagrobnych z inskrypcjami z lat 20 i 40. XX wieku.

■ *Podwilczyn (d. nazwa: Podewilshausen)*

W Podwilczynie znajdowały się dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Pierwszy, zlokalizowany kiedyś w centrum wsi, nie istnieje tak jak kościół, który został rozebrany. Obecnie teren ten jest zabudowany, do niedawna świadectwem dawnej jego funkcji były monumentalne pnie drzew po wyciętym starodrzewie. Drugi cmentarz - parafialny położony jest poza wsią, niedaleko jeziora, przy drodze głównej biegnącej w kierunku północnym. Założenie to mieści w sobie dawny cmentarz ewangelicki i współczesny katolicki. Część ewangelicka zachowała się bardzo dobrze, widoczny jest układ kwater i przede wszystkim znaczna część pomników nagrobnych. Dzięki pielęgnacji cmentarz ten jest jednym z najlepiej zachowanych w gminie Dębica Kaszubska. Znaleźć na nim można różnorodne formy nagrobne z XIX i XX wieku, świadczące o kulturze i rzemiośle tamtych czasów. Dzięki zachowanym inskrypcjom można datować powstanie tego cmentarza na pierwszą połowę XIX wieku.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935r., Niemcy.

Zachowana dobrze część ewangelicka wiejskiego cmentarza. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Nagrobne inskrypcje wskazują za powstanie cmentarza wiejskiego w pierwszej połowie XIX wieku. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ Skarszów Dolny (d. nazwa: Scharšow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz znajduje się na niewielkim wzniesieniu, a jego granice wyznaczają jeszcze wysokie drzewa liściaste. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Mieszkańcy Skarszowa Dolnego założyli swój cmentarz w lesie, w północno-zachodniej części wsi, w nieznacznej odległości od ostatnich zagród. Jest on zauważalny w krajobrazie dzięki swojemu usytuowaniu na niewielkim wzniesieniu oraz wyznaczeniu granic nasadzeniami drzew liściastych. Niestety, zachowały się na nim tylko nieliczne elementy fragmentów pomników nagrobnych.

Mapa z 1935 roku wyraźnie pokazuje, że cmentarz powiększono w kierunku północnym.

■ *Starnice (d. nazwa: Starnitz)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

W Starnicach źródła kartograficzne wskazują dwa miejsca pochówku. Jedno to duży cmentarz wiejski w kształcie wydłużonego prostokąta, zlokalizowany na skraju lasu, na południowy zachód od wsi. Drugi - to niewielka powierzchnia w północno-wschodniej wsi, na której (wg mapy z 1935 roku) znajdowała się kaplica. Możliwe, że było to miejsce spoczynku członków właścicieli ziemskich, czyli rodziny von Gottberg. Cmentarz wiejski zachował swoje pierwotne, graniczne świerkowe nasadzenia, dzięki czemu jest rozpoznawalny. Zachowały się na nim fragmenty pomników nagrobnych, wskazujące na pochówki z końca XIX i początku XX wieku. Jedna z zachowanych porcelanowych tabliczek pochodzi z 1910 roku, z nagrobka dziecięcego - najprawdopodobniej z żeliwnego, ażurowego krzyża.

Porcelanowa tabliczka wskazuje na pochówek z 1910 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Żeliwny krzyż wyznaczający mogiłę z 1894 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ Troszki (d. nazwa: Petersberg)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Mogiły pierwszych powojennych mieszkańców wsi. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Dla tej niewielkiej wsi cmentarz został zlokalizowany na zachód od ostatnich zabudowań, przy drodze głównej, na terenie w kształcie zbliżonym do kwadratu. Założenie to wygrodzono niewysokim wałem ziemnym. Obecnie teren ten jest zaniedbany, zarośnięty samosiejkami drzew i krzewów. Zachowały się na nim pozostałości pierwotnego zagospodarowania cmentarza, a także mogiły pierwszych powojennych mieszkańców wsi. Współczesne, powojenne mogiły nie są opatrzone jakkolwiek inskrypcją.

■ Żarkowo (d. nazwa: Sorkow)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

Kamienne stele z XIX wieku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Pozostałości nagrobków wskazują na pochówki
z końca XIX wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Cmentarz w Żarkowie to nieduże założenie na planie kwadratu. Został umiejscowiony na południowym wschodzie od miejscowości, na skraju lasu. Teren w części jest mocno zarośnięty, a tym samym mało dostępny. Pozostała jego część to łąka. Wśród zachowanych na nim fragmentów nagrobków znalazły się wskazujące na pochówki z końca dziewiętnastego wieku. Oznacza to, że chociaż na mapie z 1890 roku cmentarz nie został zaznaczony, to w praktyce już funkcjonował. Znajdują się tutaj też kamienne stele z końca XIX wieku. Tę formę pomnika nagrobkowego możemy spotkać na niewielu cmentarzach powiatu słupskiego.

■ **Będziechowo (d. nazwa: Bandsechow, Banskow, Bansekow)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.*

*Tyle zostało z kamiennej ściany kaplicy
cmentarnej. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Wypiętrzony teren cmentarza.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ *Cecenowo (d. nazwa: Zezenow)*

W Cecenowie funkcjonowały dwa cmentarze - przykościelny i położony przy wjeździe do miejscowości od strony zachodniej. Na przykościelnym, zlokalizowanym w centrum wsi, trudno dziś znaleźć pozostałości po dawnych pochówkach. Całe wzniesienie zostało pozbawione pierwotnego zagospodarowania. Od strony prezbiterium wzniesiono współczesny pomnik w kształcie krzyża z otwartą księgą u jego podstawy - upamiętnia byłych mieszkańców Cecenowa pochowanych niegdyś na tym cmentarzu. Jeszcze w latach 70. i 80. ubiegłego wieku było tu czytelnych wiele mogił. Dawny cmentarz

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Współczesny pomnik w kształcie krzyża z otwartą księgą. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Graniczne nasadzenia cmentarza wiejskiego. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Kamienny postument z fragmentem podstawy żeliwnego krzyża - jeden z niewielu śladów istnienia wiejskiego cmentarza. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

wiejski również nie zachował wielu śladów pochówków, jego teren jest wywyższony i obsadzony na granicach drzewami; brak jest śladów wejścia głównego, czy jakichkolwiek pozostałości po ogrodzeniu. Graniczne nasadzenia to głównie drzewa liściaste - zamykały one teren cmentarza, na którym wg mapy z 1935 roku, w jego wschodniej części znajdowała się kaplica cmentarna.

■ *Choćmirowo (d. nazwa: Alt Gutzmerow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935r., Niemcy.*

*Fragment kamiennej steli - jedyny
udokumentowany ślad po dawnym
cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Cmentarz w Choćmirowie zlokalizowany został na południowy zachód od miejscowości, niedaleko ówczesnej linii kolejowej. We wschodniej części został wywyższony - możliwe, że w celu posadowienia pomnika szczególnego znaczenia lub zlokalizowania kwatery rodzinnej. Dziś trudno jednoznacznie to stwierdzić. Na cmentarzu tym udokumentowano tylko fragment kamiennej steli, która leżała na jego terenie. Nie ma też widocznych śladów nagrobków.

■ **Choćmirówko (d. nazwa: Neu Gutzmerow)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Cmentarz w Choćmirówku założono na południowy zachód od miejscowości, po południowej stronie drogi głównej biegnącej w kierunku Żelkowa. Podczas wizji w terenie w celu udokumentowania cmentarza autor karty ewidencyjnej - Henryk Grecki zastał na nim wypalony starodrzew oraz pnie drzew po granicznych nasadzeniach. Nie było żadnych pozostałości po kamieniach nagrobnych. Cmentarz ten nie zachował żadnych cech pozwalających na określenie charakteru jego zagospodarowania.

Zrównnany niemal z ziemią teren dawnego cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Dargoleza (d. nazwa: Dargeröse)*

Cmentarz w Dargolezie został założony na południe od miejscowości, po zachodniej stronie drogi głównej w kierunku Podola Wielkiego. Nietypowy w formie, bo trójkątny obecnie swoją południową granicę ma nieczytelną - połączył się z lasem. Pozostałe jego granice wyznacza droga leśna, a po przeciwnej stronie duży spadek terenu. Jeden z narożników od strony dróżki leśnej, zaznaczony jest okazałym głazem narzutowym. Często w ten sposób akcentowano wejście na cmentarz, ale może on tylko wyznaczać jeden z jego narożników. Na cmentarzu tym znajdują się XIX-wieczne i współczesne nagrobki z lat 50. XX wieku, niestety jest ich niewiele i są w bardzo złym stanie.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Głaz narzutowy wyznaczający wejście
na cmentarz lub tylko zaznaczający jeden
z jego narożników. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Jedna ze współczesnych mogił z lat 50.
XX wieku. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Drzeżewo (d. nazwa: Dresow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.*

*Cokół imitujący pień drzewa.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Zachowane kamienne cokoły żeliwnych
krzyży. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Splądrowany grobowiec rodzinny.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

W Drzeżewie znajdują się dwa cmentarze. Jeden założony został na południe od miejscowości. Pierwotnie wygradzono go murkiem z ciosów kamiennych oraz granicznymi nasadzeniami drzew. Obecnie murek i starodrzew zachowały się szczątkowo, lecz na cmentarzu widoczne są rzędy pozostałości kamiennych nagrobków. Cmentarz pokrywa typowe poszycie z konwalii, bluszczu i barwinka pospolitego. Wokół rośnie wiele samosiejek młodych drzew. Wśród wielu pozostałości znajduje się cokół imitujący pień drzewa, ponadto na cmentarzu tym zachowało się wiele kamiennych ram mogił. Drugi z cmentarzy położony jest w północnej części miejscowości, jego granice południowe i wschodnie są zatarte, natomiast pozostałe wyznaczają kamienno-ziemne wały. Cały teren jest zniwelowany, natomiast przy jednej z granic znajdują się zebrane kamienne cokoły żeliwnych krzyży i fragmenty tablic. Charakterystycznym miejscem jest zlokalizowany pomiędzy czterema wysokimi klonami grobowiec - splądrowany.

*Cmentarz pokrywa typowe poszycie
z konwalii. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ **Główczyce (d. nazwa: Glovetz, Glovicz, Glovezit, Glovicze, Glonitze, Glowitz)**

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Widok cmentarza od strony północnej z fragmentami XIX-wiecznych kamiennych nagrobków. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Kamienne płyty nagrobne upamiętniające zmarłego pastora Carla Pipera i jego żonę oraz współczesny kamień ustawiony w 1999 roku poświęcony pamięci zmarłych. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Cmentarz przykościelny w Główczycach jest jednym z największych takich cmentarzy w powiecie słupskim. Zlokalizowano go w centrum miejscowości, na wzgórzu. Umiejscowiono na nim dwie kaplice - wzniesioną w 1869 roku przed kościołem i na początku XX wieku - za kościołem oraz pomnik ku czci poległych w czasie I wojny światowej - usytuowany przy drodze głównej. Najstarsza część cmentarza - na szczycie wzgórza nie jest zagospodarowana; znajdują się na niej nieliczne zachowane najstarsze pomniki nagrobne. Od północnej strony cmentarz wyznaczony jest jesionowym starodrzewem, od południowej, przy drodze usytuowano wspomniany pomnik ku czci poległym w I wojnie światowej. Najstarsza część cmentarza została zniwelowana, a na jej powierzchni obok nagrobnych płyt kamiennych upamiętniających pastora Carla Pipera, zmarłego w 1893 roku i jego żonę z domu Gilowska, zmarłą w 1857 roku, stanął między innymi w 1989 roku kamień upamiętniający dawnych mieszkańców wsi pochowanych na tej nekropoli.

■ Gorzysław (d. nazwa: *Friedrichshof*)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1891 r., Niemcy.

*Żeliwny krzyż na pochówku z 1943 roku.
Fot. A. Pajzderski, lata 90. XX w.*

Niewielka wieś Gorzysław też miała swój cmentarz. Zlokalizowano go na wschód od miejscowości, przy drodze gruntowej biegnącej w kierunku Gostkowa. Rozplanowany został na rzucie prostokąta. Z pierwotnych nasadzeń zachowały się nieliczne graniczne świerki. Na cmentarzu pełno jest samosiejek krzewów i drzew. Nie zachowało się na nim wiele nagrobków. Wśród nielicznych udokumentowano żeliwny krzyż z inskrypcją z 1943 roku.

■ **Górzyno** (d. nazwa: *Gorne, Gorzno, Gohren*)

Cmentarz w Górzynie zlokalizowano na północ od miejscowości, na całym jego obwodzie również dziś widoczny jest wał z ciosów kamiennych. Pozostał też tu przetrzebiony dębowy starodrzew, poza tym licznie występują samosiejki pospolitych drzew liściastych. Zachowały się różne formy pomników nagrobnych, w tym cokoły stylizowane na ścięte

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935r., Niemcy.

pnie dębowych drzew oraz proste kamienne postumenty z fragmentami marmurowych krzyży - wszystkie otoczone gęsto ścielącym się bluszczem.

Cokoły stylizowane na ścięte pnie drzew dębowych. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

■ **Izbica (d. nazwa: Gisbitze (1523),
Gesebitze (1529), Jesebitz (1561), Giesebitz)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Kaplica cmentarna z przełomu XIX
i XX w. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz położony jest po wschodniej stronie drogi prowadzącej do tej miejscowości, odznacza go niemal komplet charakterystycznych elementów historycznych i współczesnych. Są to: pierwotne wejście główne w postaci bramy z ceglanyimi słupkami, kaplica cmentarna z przełomu XIX i XX wieku, pomnik ku czci poległych w czasie I wojny światowej, współczesny pomnik ku czci ofiar II wojny światowej oraz pozostałości dawnych nagrobków. Niestety, te ostatnie są zniszczone, usunięte ze swoich pierwotnych miejsc i złożone poza granicami obecnie ogrodzonego cmentarza. Zachował się starodrzew, który wyznacza aleję prowadzącą na wzniesienie, gdzie znajduje się pomnik z czasów I wojny światowej. Cmentarz ten jest użytkowany do dziś. Celowym byłoby stworzenie lapidarium z fragmentów zachowanych elementów pomników nagrobnych, złożonych nieopodal.

*Pozostałości po dawnych nagrobkach
- zebrane poza granicami cmentarza.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Klęcino (d. nazwa: Kletzin (1784), Klenzin)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935r., Niemcy.*

*Ceglane słupki furty i bramy cmentarnej.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz w Klęcinie to duże, w kształcie prostokąta założenie zlokalizowane na północ od zabudowań miejscowości. Położony wśród pól uprawnych widoczny jest dzięki zachowanym świerkowym nasadzeniom granicznym. Niestety, na cmentarzu tym udokumentowano tylko jeden fragment kamienia nagrobnego. U wejścia zachowały się typowe ceglane słupki furty i bramy, przekryte stożkową czapką; w słupkach bramy widoczne są żeliwne trzpienie zawiasów. Teren cmentarza został niemal w całości oczyszczony z pomników nagrobnych, jedyny zachowany element, to kamienny postument pod krzyż lub pionową płytę inskrypcyjną. Możliwe, że inne fragmenty postumentów i tablic przykryło typowo cmentarne poszycie lub spoczywają one płytko pod ziemią.

*Zachowany jedyny kamienny postument pod krzyż
lub płytę inskrypcyjną. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Lipno (d. nazwa: Lippeno, Liepen)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.*

*Kamienna płyta nagrobna wrosnięta
w pień drzewa. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

W Lipnie, według źródeł kartograficznych, znajdował się jeden cmentarz wiejski usytuowany na północ od zabudowań wsi, po zachodniej stronie drogi głównej biegnącej w kierunku Drzeżewa. W południowej jego części znajdują się nagrobki z lat 50. i 60. XX wieku, na pozostałym - rozsiane są pozostałości nagrobków z XIX i początku XX wieku. Na cmentarz prowadzą dwa wejścia od strony drogi - jedno z nich zaakcentowane jest niewysokimi ceglanyimi słupkami. Wzdłuż drogi granicę cmentarza wyznacza mur z bloków kamiennych. Jedna z kamiennych płyt nagrobnych wrosła w pień drzewa - to widok rzadki, ale jakże wymowny, świadczący o upływającym czasie.

*Jedno z wejść na cmentarz zaakcentowane niskimi, ceglanyimi
słupkami. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Poblocie (d. nazwa: Poblitz, Poblutz)*

Cmentarz w Poblociu założono na niewielkim wzniesieniu na zachód od zabudowań miejscowości, dostosowując jego kształt do naturalnego ukształtowania terenu. Teren nekropolii został „oczyszczony” z większości nagrobków. Kilka zachowanych ich fragmentów przemieszczono w różne miejsca. W części północnej, pod potężnym drzewem znajduje się rozkopana krypta

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

ta - odsłonięty jest fragment ceglano sklepienia. Granicę wschodnią cmentarza wyznacza szpaler buków i dębów, północną i zachodnią ogranicza gwałtowny spadek terenu. Z niewielu zachowanych elementów kamieni nagrobnych najbardziej czytelny jest fragment postumentu stylizowany na pień drzewa dębu.

*Fragment charakterystycznego postumentu stylizowanego na pień drzewa dębu.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Szpaler buków i dębów wyznaczający granicę cmentarza.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Podole Wielkie (d. nazwa: Gr. Podel)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

W Podolu Wielkim znajduje się duże założenie folwarczne z niewielkim parkiem, które w 1841 roku od rodu von Puttkamer odkupił Philip von Braunschweig i pozostało ono własnością jego rodziny do 1945 roku. Po przeciwnej stronie drogi, w lesie wzniesiono kamienno-ceglaną kaplicę grobową, stanowiącą miejsce pochowku dla rodziny właścicieli folwarku.

Do dzisiaj zachowały się tylko jej ruiny ze splądrowanymi kryptami oraz zlokalizowana w sąsiedztwie mogiła z kamiennym krzyżem. Trudno jest określić, która z rodzin wybudowała kaplicę, ponieważ znajdująca się w jej sąsiedztwie mogiła, zaznaczona wysokim kamiennym krzyżem i głazem, to grób Richarda Braunschweiga. Pozostałości kaplicy z widocznymi fragmentami sklepień krypt podziemnych, podłogi oraz z zachowanym pełnym otworem okiennym w jednej ze ścian, to widok dziś przykry.

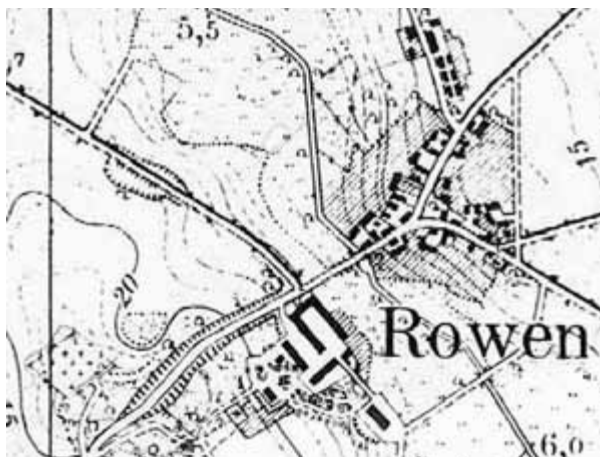
*Pozostałości po kaplicy grobowej.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Grób Richarda Braunschweiga.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Równo (d. nazwa: Rowen)*

W Równie założono dwa cmentarze. Jeden z nich sąsiadował z niewielkim założeniem parkowym towarzyszącym zabudowaniom folwarcznym w południowej części wsi - można przypuszczać, że pełnił on funkcję cmentarza rodzowego. Przemawiają za tym pozostałości po ceglanych ścianach grobowca. Właścicielami Równa była rodzina Von Krockow i najprawdopodobniej to dla jej członków wzniesiono wspomniany grobowiec. Natomiast na południowym zachodzie od miejscowości, po północnej stronie drogi prowadzącej w kierunku Rumska znajdował się cmentarz wiejski. Było to duże założenie rozplanowane na rzucie zbliżonym do kwadratu. Zapis w dokumentacji z lat 80. XX wieku brzmi: „Ogólny stan zachowania: zdewastowany, 56 grobów przeznaczonych do ekshumacji, niezidentyfikowanych grobów 160”. Dzisiaj teren cmentarza pełen jest samosiejek, ale pomiędzy nimi widoczne są liczne pozostałości kamiennych nagrobków, pozwalające na odczytanie pierwotnego układu rzędów.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1942 r., Niemcy.

Grobowiec - najprawdopodobniej rodziny von Krockow - właścicieli Równa. Fot. A. Pajzderski, lata 80. XX w.

Cmentarz wiejski. Fot. A. Pajzderski, lata 80. XX w.

■ *Rzuszczę (d. nazwa: Rusche, Rutze, Ruschütz)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

*Polna droga prowadzi na dawny cmentarz.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz w Rzuszczach znajduje się w znacznej odległości na zachód od zabudowań wiejskich. Został częściowo wchłonięty przez las, a jego południowa granica została już zatarta. Jednakże zachowane pozostałości nagrobków pozwalają jeszcze na odczytanie układu rzędów i natężenia pochówków oraz usytuowanie kwatery rodzinnej. Na cmentarz ten wiedzie długi i prosty odcinek drogi polnej, wzdłuż której zachowały się nieliczne nasadzenia alejowe wskazane na mapie z 1935 roku. Z daleka widoczne jest zróżnicowanie pomiędzy starodrzewem a ścianą lasu. Z nagrobków zachowały się tylko dwa wywrócone i przemieszczone granitowe krzyże z pochówków w 1936 roku.

Dwa zachowane krzyże z 1936 roku. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

■ Siodłonie (d. nazwa: Czedlin, Zidilin, Zedlin)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

Powalony krzyż na dawnym cmentarzu.

W tle pomnik ku czci poległych podczas I wojny światowej. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Cmentarz należący do Siodłonie zlokalizowano na północ od zabudowań we wsi, pomiędzy dwiema drogami gruntowymi - na wschód od drogi głównej prowadzącej w kierunku Rumska. Współczesny zasięg granic różni się od tego zaznaczonego na archiwalnych mapach. Na nich ma kształt trójkąta, obecnie jego kształt zbliżony jest do prostokąta, chociaż północna granica została zatarta. Wejście główne znajdowało się od strony wschodniej, w północno-wschodnim narożniku zlokalizowano pomnik poświęcony poległym podczas I wojny światowej. Na cmentarzu tym, oprócz zachowanego, kompletnego pomnika ku czci poległych podczas

Ceglany słupek bramy cmentarnej z dekoracją w kształcie krzyża. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

I wojny światowej, znajdują się jeszcze postumenty i krzyże kamienne. Przy wejściu głównym zachował się ceglany słupek bramy z dekoracją w kształcie krzyża i ząbkowym gzymsem w zwieńczeniu.

■ **Skórzyno (d. nazwa: Zursin;
Scuron; Schrin; Schorin)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Połamane żeliwne krzyże z usuniętymi
tabliczkami. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz w Skórzynie usytuowano na południowy zachód od wsi. Założono go na niewysokim wyniesieniu i podzielono aleją obsadzoną lipami. Do dziś zachowały się graniczne nasadzenia lipowe oraz fragmenty pomników nagrobnych. Sylwetka cmentarza od strony drogi Głównicyce - Skórzyno jest łatwo rozpoznawalna w krajobrazie. Wśród fragmentów kamiennych nagrobków na cmentarzu pozostały również połamane żeliwne krzyże z usuniętymi tabliczkami inskrypcyjnymi i skutymi literami.

Widok cmentarza od strony drogi Głównicyce - Skórzyno. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

■ **Stowiecino (d. nazwa: Stoyentin (1341),
Stoguntin (1379), Stoyentyn (1402), Stojentin)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

Nieczynny cmentarz w Stowiecynie sąsiaduje w odległości kilku metrów od czynnego cmentarza komunalnego, zlokalizowanego też na północ od terenu zabudowanego. Przy drodze zachował się fragment ogrodzenia o kamiennym cokole i ceglanych słupkach. Północna i wschodnia granica cmentarza jest już nieczytelna - znajdują się w tym miejscu uprawy leśne. Pozostałości pomników są przemieszczone i trudno na ich podstawie ustalić układ rzędów i rozmieszczenie

kwater. Wśród zachowanych jest krzyż i stela z lat 40. XX wieku z czytelnymi inskrypcjami. W zaroślach znajduje się również żeliwna tablica z inskrypcją wskazującą na pochówki z 1846 i 1875 roku. Na całym terenie widoczne są ślady mogił i fragmenty uszkodzonych kamieni nagrobnych.

*Porzucony krzyż i stela z lat 40.
XX wieku. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

*Żeliwna tablica z inskrypcją wskazującą
na pochówki w 1846 i 1875 roku.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Szczypkowice (d. nazwa: Ceppekenitze, Zepkewitz, Zipkow)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz w Szczypkowicach, położony w lesie, na wschód od wsi, przez gospodarkę leśną stracił swój pierwotny układ granic. Jednakże pozostał czytelny układ poszczególnych rzędów nagrobków. Znajduje się na nim monumentalny pomnik wzniesiony ku czci poległych podczas

Rzadko spotykany już dziś na dawnych cmentarzach w całości kamienny pomnik nagrobny w formie krzyża na postumencie.

Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Postument w kształcie pnia drzewa z fragmentami tablicy inskrypcyjnej.

Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

I wojny światowej oraz wiele ram kamiennych wyznaczających mogiły. Zachował się rzadko spotykany w całości kamienny pomnik nagrobny w formie niewysokiego krzyża postawionego na smukłym, prostym postumencie. Niestety, nie posiada on inskrypcji pozwalającej na określenie dokładnej daty pochówku. Na szczególną uwagę zasługuje postument w kształcie pnia drzewa z fragmentem tabliczki inskrypcyjnej; jest to jedyny udokumentowany w powiecie słupeckim przykład, w jaki sposób i gdzie mogła być umieszczana tabliczka inskrypcyjna na tego typu postumentach.

■ *Szelewo (d. nazwa: Schelow)*

Cmentarz w Szelewie znajdował się na południu wsi, w sąsiedztwie ostatnich zabudowań. Podczas jego oględzin w 2007 roku stwierdzono, że został on zniwelowany, granice są zatarte, a charakterystyczny układ przestrzenny wypełnił las.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

■ *Warblino (d. nazwa: Varbelyn (1461), Verelin (1509), Warbelin)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Zachowany kamienny krzyż z 1936 roku.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz w Warblinie zlokalizowano na skraju lasu, na północny wschód od miejscowości. Został już niemal w całości pozbawiony nagrobków. Od strony wschodniej i zachodniej widoczne są fragmenty wału z ciosów kamiennych, stanowiącego granicę założenia. Zachował się tylko fragment jednego pomnika nagrobnego - kamienny krzyż z pochowku w 1936 roku.

■ *Wielka Wieś (d. nazwa: Grotendorp, Großendorf)*

Cmentarz w Wielkiej Wsi został założony wśród upraw leśnych na wschód od zabudowań i wydzielony na planie prostokąta. Współcześnie zlokalizowany został na nim pomnik „W hołdzie bezimiennym Polakom pomordowanym przez okupanta (...)”. Nieopodal pomnika znajduje się dół z pozostałościami kamieni nagrobnych z cmentarza. Cały teren został pozbawiony starodrzewu, a jego granice są nieczytelne. Wśród pozostałości pomników nagrobnych znajduje się potłuczony krzyż granitowy z pochówku w 1943 roku.

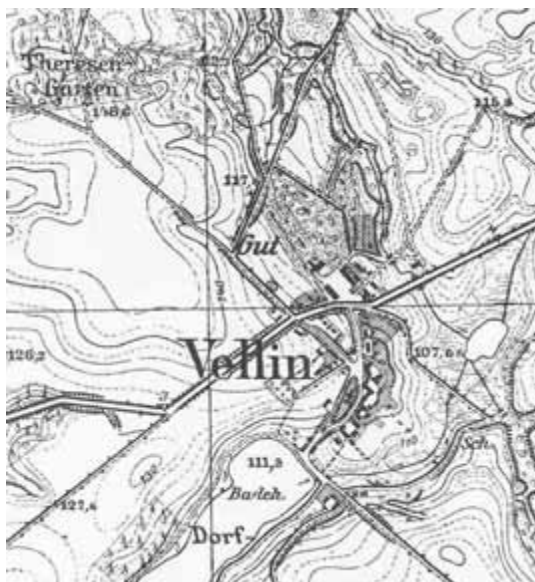

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Potłuczony krzyż granitowy z pochówku
w 1943 roku. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ *Wolinia (d. nazwa: Wolineke, Vellin)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Współczesna aranżacja upamiętniająca zmarłych
mieszkańców wsi. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

Cmentarz wiejski w Wolini został założony w południowej części miejscowości, wśród ówczesnych upraw lub łąk. Do dzisiaj zachowało się na nim wiele kompletnych nagrobków z inskrypcjami, głównie z lat 30. i 40. XX wieku, a najstarszy datowany jest na 1869 rok. Przy wejściu znajduje się współczesna aranżacja z kamieniem upamiętniającym zmarłych mieszkańców Wolini. Na całym obszarze nekropoli licznie występują nagrobki w formie naturalnych kamieni ze ściętą płaszczyzną frontową i wrytą na niej inskrypcją. Są to nagrobki głównie z lat 30. i 40. XX wieku. Zachowało się również kilka drewnianych krzyży z roku 1945. Na mapie z początku XX wieku zaznaczony jest również kościół z wygradzonym terenem o wrzecionowatym kształcie. Możliwe, że właśnie tam znajdował się cmentarz przykościelny. Dzisiaj zagospodarowanie wsi nieco się zmieniło, a po kościele i cmentarzu nie ma śladów.

*Na cmentarzu zachowały się liczne
nagrobki w formie kamiennych
krzyży. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.*

■ Zgierz (d. nazwa: *Fichtkaten*)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Zdewastowany pomnik, pod którym znajdowała się podobno krypta. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

Cmentarz w Zgierzu, czy raczej miejsce pamięci, położone jest około 400 metrów na południowy wschód od miejscowości i na wschód od drogi głównej Ciemino-Zgierz. Na lekkim wzniesieniu, wśród lasu znajduje się zdewastowany pomnik wywyższony na kilku stopniach. Mieszkańcy Zgierza potwierdzają, że jeszcze na początku lat 90. XX wieku stał na swoim

miejscu i znajdowała się pod nim krypta. Trudno jest stwierdzić, czy był to pomnik poświęcony mieszkańcom tego terenu poległym podczas I wojny światowej, ponieważ nie zachowała się tablica inskrypcyjna. Jednakże forma i miejsce lokalizacji pomnika może na to wskazywać.

■ Zgojewo (d. nazwa: Schojow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 /1891 r., Niemcy.

Cmentarz w Zgojewie zlokalizowano w części północno-zachodniej wsi, przy drodze biegnącej w kierunku Żoruchowa. Dwukwaterowy, założony na planie prostokąta, położony jest na skraju lasu. W swojej południowej części zachował graniczne nasadzenia świerkowe, natomiast na całej długości, od strony drogi, ograniczony jest niewysokim wałem z ciosów kamiennych.

■ Żelkowo (d. nazwa: Schwerinshöhe)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1924 r., Niemcy.

W Żelkowie zostały założone dwa cmentarze. Jeden to cmentarz przykościelny, niestety do dzisiaj nie zachowały się żadne pozostałości z tego dawnego założenia, z wyjątkiem kamienia upamiętniającego poległych mieszkańców podczas I wojny światowej. Drugi cmentarz - wiejski, zlokalizowany został na zachód od miejscowości, na niewielkim wzniesieniu przy drodze polnej. Do dziś też niewiele pozostało z jego dawnego zagospodarowania. Granice wyznaczone kamiennym wałem zachowały się szczątkowo. Starodrzew w większości został wycięty. Tylko kilka fragmentów kamiennych nagrobków świadczy jeszcze o tym, że był to kiedyś cmentarz. A jeszcze w latach 90. wyznaczały go graniczne, brzozowe nasadzenia. Oprócz tych dwóch cmentarzy, w zachodniej części parku wzniesiono ku czci poległych podczas I wojny światowej żołnierzy lub członków rodziny właścicieli Żelkowa (von Schwerin,) wysoki, kamienny pomnik. Dzisiaj wyznacza on układ i oś współczesnego cmentarza.

Pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej lub właścicielom Żelkowa. Po obu jego stronach - cmentarz współczesny. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Graniczne, brzozowe nasadzenia dawnego cmentarza, niestety już nieistniejące. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Żoruchowo (d. nazwa: Sorchow)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1924 r., Niemcy.*

*Kamienne pozostałości bramy wejściowej.
For. Ryszard Patorski, 1994 r.*

W Żoruchowie, na północ od zabudowań założone zostały dwa cmentarze - po obu stronach drogi głównej. Ten po wschodniej stronie drogi został rozplanowany na rzucie kwadratu, z wejściem wyznaczonym ceglаныmi słupkami oraz z wałem granicznym, ukształtowanym z ciosów kamiennych. Zachowały się na nim kamienne pozostałości pomników nagrobnych i kamienie narzutowe z inskrypcjami, w tym kamień z pochówku w 1934 roku. Ciekaw-

*Jeden z zachowanych kamieni
nagrobnych z inskrypcją,
zlokalizowany na cmentarzu
po wschodniej stronie drogi.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Pozostałości po pomniku ku czci poległych podczas
I wojny światowej. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

wym zachowanym elementem jest postument z płaskorzeźbą w formie krzyża. Dziś trudno stwierdzić, czy był to dodatkowy element ozdobny pomnika, czy tylko postument pod krzyż. Natomiast cmentarz znajdujący się po zachodniej stronie drogi założono na rzucie prostokąta. Wzniesiono na nim pomnik ku czci poległym podczas I wojny światowej mieszkańcom tych okolic. Do dzisiaj zachowały się jedynie jego fragmenty z dekoracyjną płaskorzeźbą w kształcie miecza na jednym z kamiennych elementów monumentu. Obecność pomnika może świadczyć, że cmentarz ten został założony w późniejszym okresie. Jednakże znajdują się na nim też nagrobki wcześniej datowane, jak w przypadku płyty w formie otwartej księgi z pochówku w 1880 roku. Ponadto, oprócz zbiorowego pomnika, poświęconego poległym na froncie I wojny światowej, na cmentarzu tym znajdują się dwa indywidualne kamienie upamiętniające poległych we Francji - Ernsta Zaddach(a) (1916 r.) oraz Richarda (1917 r.) i Fritza (1918 r.) Zaddach(a).

Płaskorzeźba w kształcie miecza na jednym z kamiennych elementów pomnika wzniesionego ku czci poległych w I wojnie światowej. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Płyta nagrobna w kształcie otwartej księgi. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ **Barcino (d. nazwa: Bartin)**

W Barcinie zostały założone dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Wokół kościoła, powstałego na wyniesieniu w centrum miejscowości w II połowie XVI wieku i przebudowanego w latach 1864 - 1865, nie zachowały się żadne pozostałości kamieni nagrobnych. Cały teren cmentarza wzmocniony jest kamiennymi ścianami oporowymi, pełniącymi funkcję ogrodzenia. Również na cmentarzu zlokalizowanym w lesie, na północny wschód od ostatnich zabudowań, niewiele zachowało się z dawnego zagospodarowania. Źródła kartograficzne ukazują ten cmentarz jako założenie w kształcie prostokąta, rozpięte pomiędzy dwiema drogami - z ich skrzyżowania wychodziła alejka prowadząca do wejścia na cmentarz od strony zachodniej. Pośrodku stała kaplica, a całość była podkreślona wałem. Na cmentarzu tym udokumentowano 23 miejsca pochówku datowane przed rokiem 1945.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1934 r., Niemcy.

Widok na cmentarz przykościelny. Fot. Henryk Soja, 1995 r.

■ *Barwino (d. nazwa: Barvin)*

Cmentarz w Barwinie założono na planie prostokąta na północ od miejscowości, pomiędzy dwiema drogami. Zaznaczona została na nim zabudowa - najprawdopodobniej była to kaplica. Jest to ciekawe, gdyż kilkadziesiąt metrów dalej od cmentarza wyznaczono kolejne miejsce jednoznacznie wskazujące na lokalizację kaplicy. Można więc założyć, że w Barwinie istniał jeszcze cmentarz rodowy. Na wiejskim nie zachowało się wiele z pierwotnego układu. Pozostałości kamiennych postumentów wyznaczają fragmenty rzędów pochówków, cały cmentarz jest zarosnięty samosiejkami. Przy wejściu głównym stoją fragmenty jednego z ceglanych słupków bramnych.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1934 r., Niemcy.

Cały cmentarz porosły wysokie drzewa.

Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ *Biesowice (d. nazwa: Beßwitz)*

Cmentarz w Biesowicach zlokalizowany jest w południowej części miejscowości po, wschodniej stronie drogi głównej biegnącej w kierunku Ciecholubia. Został założony na planie prostokąta, na lekko wyniesionym terenie. Według mapy z 1834 roku, od strony drogi znajdowała się niewielka kaplica cmentarna. Dzisiaj trudno jest znaleźć jej pozostałości, a teren cmentarza jest pełen samosiejek drzew i krzewów. Pomimo zniszczeń zachowała się żeliwna tablica z ornamentem w kształcie krzyża i inskrypcją wskazującą na pochówek z roku 1922.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1934 r., Niemcy.*

*Żeliwna tablica z symbolem krzyża.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2003 r.*

■ *Bronowo (d. nazwa: Brünnow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1939 r., Niemcy.*

Cmentarz w Bronowie założono na planie prostokąta, na południe od miejscowości, przy drodze do wsi Jabłoniec. Cały został wygradzony wałem kamienno-ziemnym. Jego teren, pomimo wielu samosiejek drzew, jest przejrzysty, większość pomników nagrobnych została usunięta. Pozostały tylko fragmenty kamiennych elementów tablic i postumentów, dzięki którym czytelny jest układ rzędów. Najstarsza inskrypcja na zachowanym fragmencie pomnika wskazuje na pochówek w 1937 roku.

Teren cmentarza porośły samosiejki drzew. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ *Darnowo (d. nazwa: Börnen)*

Cmentarz w Darnowie zlokalizowany był przy szosie do Broczyny, wśród pól uprawnych i łąk. Został założony na planie prostokąta z budynkiem kaplicy usytuowanym centralnie przy północnej granicy od strony drogi. Obecnie teren jest zalesiony, po kaplicy cmentarnej i pomnikach nagrobnych nie pozostał ślad, starodrzew usunięto. Jeszcze w latach 80. XX wieku podczas prac ewidencyjnych prowadzonych na zlecenie ówczesnego Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Słupsku znaleziono tu kamienny krzyż z fragmentami inskrypcji z przestrzennych żeliwnych liter. Udokumentowanie takiej formy plastycznej inskrypcji to rzadkość; większość przestrzennych napisów na nagrobkach w tym czasie już nie istniała.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1877 r., Niemcy.*

*Kamienny krzyż z fragmentem
inskrypcji z przestrzennych żeliwnych
liter. Fot. Ryszard Patorski, 1992 r.*

■ *Kępice (d. nazwa: Hammermühle)*

Cmentarz w Kępicach, choć nie zaznaczony na mapie z 1935 roku, został założony z końcem XIX w., po zachodniej stronie ówczesnej drogi głównej i linii kolejowej, na wysokości budynku szkoły. Obecnie w jego sąsiedztwie, po stronie wschodniej został wzniesiony w latach 1975-1976 nowy kościół, a pozostały teren wzdłuż wschodniej granicy wypełnia zabudowa mieszkaniowa. Dawny cmentarz zachował swoją funkcję i pozostaje cmentarzem parafialnym, jednak nie zachowało się wiele z jego pierwotnego zagospodarowania.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Dawny cmentarz zachował swoją funkcję. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ *Korzybie (d. nazwa: Zollbrück)*

Cmentarz w Korzybiu położony jest przy drodze do Barcina i użytkowany dziś jako cmentarz komunalny. Współcześnie jego kształt zmienił się nieco, z uwagi na powiększanie obszaru pochówków oraz powiększenie go

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

o teren, na którym wzniesiono kościół. Pierwotnie kształtem zbliżony był do trójkąta. Z dawnego zagospodarowania pozostały świerkowe nasadzenia wzdłuż wschodniej granicy, nieliczne nasadzenia przy granicy zachodniej oraz kilka rzędów, w północno-wschodniej części cmentarza, z pozostałościami pomników nagrobnych. Kaplica cmentarna z przełomu XIX i XX wieku usytuowana jest obok współczesnego kościoła. Trudno jest stwierdzić, czy była ona pierwotnie w granicach cmentarza z uwagi na brak potwierdzenia tego faktu w źródłach kartograficznych. W bezpośrednim sąsiedztwie obecnego cmentarza znajduje się kwatery rodziny Zirbel z pochówkami z lat 30. XX wieku.

o teren, na którym wzniesiono kościół. Pierwotnie kształtem zbliżony był do trójkąta. Z dawnego zagospodarowania pozostały świerkowe nasadzenia wzdłuż wschodniej granicy, nieliczne nasadzenia przy granicy zachodniej oraz kilka rzędów, w północno-wschodniej części

Stara cmentarna kaplica obok współczesnego kościoła. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Niewiele zostało z kwatery rodziny Zirbel. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Mzdowo (d. nazwa: Misdow)*

Cmentarz w Mzdowie został założony na północ od miejscowości, przy drodze do Mzdowca. Choć nie został oznaczony na mapie z 1935 roku jego istnienie potwierdzono już w latach 80. XX wieku. Teren w kształcie trapezu ograniczony został wałem kamienno-ziemnym. Wokół znajduje się las, którego samosiejki powoli wypełniają dawne miejsca pochówku. Cały obszar założenia nie posiada różnic wysokościowych, ani wyraźnie wyznaczonych miejsc, które by sugerowały lokalizację wejścia głównego. Teren ten dawno utracił swój pierwotny układ przestrzenny, jednakże zachowane fragmenty kamieni nagrobnych kształtują zarys rzędów pochówków.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Zachowane fragmenty kamieni nagrobnych. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ *Obłęże (d. nazwa: Woblanse)*

Cmentarz w Obłężu, założony na planie prostokąta, znajduje się na północ od zabudowań wsi, przy drodze głównej. Jego granice wyznacza naturalne ukształtowanie terenu nieznacznie podkreślone wałem ziemnym. Część cmentarza od strony drogi przy wejściu głównym została uporządkowana, a z zachowanych fragmentów krzyży, steli i głazów zaaranżowano lapidarium. Znajdują się w nim tablice i krzyże z oryginalnymi inskrypcjami oraz nagrobki wtórnie wykorzystane do wykonania pamiątkowych adnotacji. Niestety, tylko część pomników została wykorzystana do aranżacji lapidarium, pozostałe zostały zrzucone w jedno miejsce w głębi cmentarza, w jednym z jego narożników. Źle, że tak się stało, bo kilka z nich jest dobrze zachowanych.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Lapidarium w uporządkowanej części
cmentarza. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

*Porzucone fragmenty pomników.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

■ Osieki (d. nazwa: Wusseken)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

*Zadbany cmentarz rodziny von Kleist.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

*Wydzielona część cmentarza drewnianym
płotkiem na dawnym kamiennym
fundamencie. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

W Osiekach znajdują się dwa cmentarze - rodowy i wiejski. Cmentarz powiązany komunikacyjnie drogą polną z folwarkiem funkcjonował jako rodowy właścicieli ziemskich von Kleist. Znajduje się on na południe od zabudowań, obecnie dostęp do niego możliwy jest tylko od strony terenów leśnych. Na cmentarzu tym znajdują się groby członków rodziny oraz współczesne tablice pamiątkowe upamiętniające nieżyjących członków rodziny, a pochowanych na innych cmentarzach w Europie. Cmentarz ten podzielony został na dwie części, jedna z nich ogrodzona jest drewnianym płotkiem ułożonym na dawnym kamiennym fundamencie, na którym znajdują się fragmenty krzyży i płyt. Druga część to swobodna i symboliczna aranżacja z ułożonym na ziemi napisem z kamieni: „von Kleist”. Dawne założenie cmentarza wiejskiego, położone na północny wschód od miejscowości, zachowało pierwotne ogrodzenie z ciosów kamiennych na całym swym obwodzie oraz

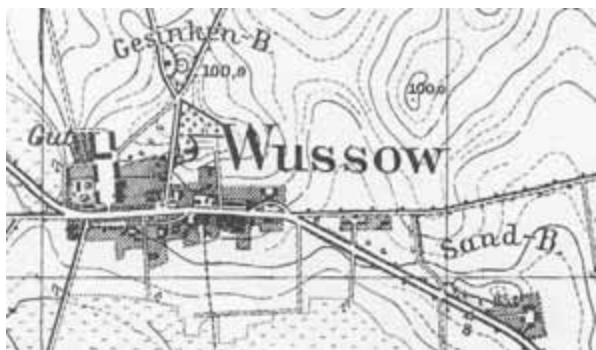
Zachowany cmentarz wiejski. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

fragmenty ceglanych słupków bramy wejściowej. Droga prowadząca na cmentarz jest już nieczytelna w przestrzeni otaczających go łąk i pól uprawnych. Na cmentarzu tym znajduje się kamień z inskrypcją ku czci pochowanych na nim byłych mieszkańców miejscowości. Do nielicznie zachowanych pozostałości pomników nagrobnych należy fragment żeliwnego krzyża posadowionego na kamiennym postumencie.

Fragment zachowanego żeliwnego krzyża nagrobnego. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ Osowo (d. nazwa: Wussow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz usytuowano przy kościele, w którym swoją lożę miał kanclerz Prus Otto von Bismarck. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

Żeliwny krzyż na mogile z początku XX wieku. Fot. Katarzyna „KaMa” Kowalska, 2012 r.

Zachowana kamienna stela dekorowana płaskorzeźbą gałązki różanej. Fot. Katarzyna „KaMa” Kowalska, 2012 r.

Przykościelny cmentarz w Osowie zachował tylko częściowo pierwotny układ rzędów nagrobków oraz pozostałości kamieni i krzyży nagrobnych. Wraz z zabytkowym kościołem, położonym w północnej części miejscowości, na wysokim wzniesieniu, tworzy unikalną kompozycję architektoniczno-przestrzenną. W latach 80. XX wieku można było tu spotkać licznie zachowane żeliwne krzyże i mogiły wygradzone żeliwnymi ażurowymi ogrodzeniami. Dzisiaj, niestety, pozostały ich szczątki. Cmentarz ten wciąż kryje jednakże przykłady artystycznego rzemiosła ówczesnych mieszkańców tego terenu, między innymi zachowała się na nim kamienna stela udekorowana płaskorzeźbą w formie gałązki różanej. Zachowały się również mogiły zwieńczone żeliwnymi krzyżami z początku XX wieku, lecz w niektórych przypadkach z ubytkami dekoracji.

■ Przytocko (d. nazwa: Pritzig, Przytecko)

Mestischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935/1944 r., Niemcy.

Cmentarz w Przytocku, choć ówczasie zakładany od strony zachodniej wsi, poza zabudowaniami wiejskimi, dzisiaj położony jest w jej centrum. Niestety nie zachowała się jego przestrzenna kompozycja, kaplica uległa dewastacji, a pomniki zostały usunięte.

■ *Pustowo (d. nazwa: Püstow)*

Cmentarz w Pustowie został zlokalizowany na północ od miejscowości, po zachodniej stronie drogi głównej jako założenie na planie wydłużonego rombu. Został ułożony najdłuższym bokiem wzdłuż drogi, a na całym jego obwodzie wzniesiono wał ziemno-kamienny. Jeszcze do niedawna znajdowało się na nim kilkadziesiąt żeliwnych krzyży ustawionych na kamiennych postumentach. Do dziś zachowało się niewiele, pozostały tylko fragmenty kamiennych ram i postumentów. Cały obszar wypełniają samosiejki drzew i krzewów.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1934 r., Niemcy.*

Po wielu żeliwnych krzyżach zostały tylko fragmenty kamiennych postumentów. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ *Warcino (d. nazwa: Varzin)*

W Warcinie, w parku, na wzgórzu, na południowym wschodzie od pałacu (zwanym dzisiaj Wzgórzem Bismarcka, a dawniej Richtberg) został zlokalizowany cmentarz rodziny von Bismarck wraz z kaplicą. Rodzina ta stała się właścicielami majątku w 1867 roku i w dużej mierze była twórcami obecnego kształtu założenia pałacowo-parkowego w Warcinie. Do dziś z cmentarza rodowego zachowały się jedynie fragmenty murów kaplicy (wzniesiona ok. 1905 roku), a trzy ocalałe płyty nagrobne zostały przeniesione i w miejscu kaplicy zaaranżowano lapidarium. Pozostałości kamiennej kaplicy stanowią główny element kompozycji lapidarium. Płyty nagrobne członków rodziny von Bismarck są wzbogacone dekoracją w postaci obramień z girland kwiatowych i liści dębów oraz płaskorzeźbami z herbami rodzowymi.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Lapidarium utworzone w miejscu dawnej
kaplicy na cmentarzu rodziny von Bismarck.
Fot. J. Skworz, J. Karczuba, 1996 r.*

*Przeniesione do lapidarium
dawne płyty nagrobne rodziny
von Bismarck. Fot. J. Skworz,
J. Karczuba, 1996 r.*

■ *Żelice (d. nazwa: Seelitz)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1934 r., Niemcy.*

Cmentarz w Żelicach założony został jako niewielki obszar rozplanowany w kształcie kwadratu i zlokalizowany na północnym wschodzie od miejscowości. Został wygrodzony kamiennym murkiem oraz granicznymi liściastymi nasadzeniami. Obecnie jego granice wyznaczają teren kształtem zbliżony do prostokąta. Trudno jest stwierdzić, kiedy nastąpiło poszerzenie granic, czy może zostały tylko one mylnie oznaczone na mapie z 1934 roku? Cmentarz ten dzięki zachowanemu starodrzewu odcina się od otaczających go pól uprawnych. Niestety i tu większość nagrobków została zniszczona i usunięta, pozostały tylko nieliczne szczątki kamiennych płyt i postumentów.

Starodrzew wyznacza jeszcze granicę cmentarza. Fot. S. Nowak, lata 80. XX w.

■ **Bolesławice (d. nazwa: Ulrichsfelde)**

Messischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz w Bolesławicach założono na planie zbliżonym do rzutu kwadratu i zlokalizowano na południowy wschód od miejscowości, wśród pól uprawnych. Graniczne, dębowe nasadzenia drzew wokół całego obwodu cmentarza w sposób jednoznaczny wydziela ją go z otaczającego krajobrazu. Wiedzie do niego droga polna. Pierwotnie cmentarz był mniejszy, widoczna jest na nim wcześniejsza granica w postaci wału ziemnego. Poszerzono go najprawdopodobniej na początku XX wieku. Do czasów obecnych zachowało się niewiele z pomników nagrobnych - znaleźć jeszcze można fragmenty kamiennych płyt i postumentów.

Dębowe nasadzenia wyznaczają obszar dawnego cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Bzowo (d. nazwa: Besow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1890 r., Niemcy.

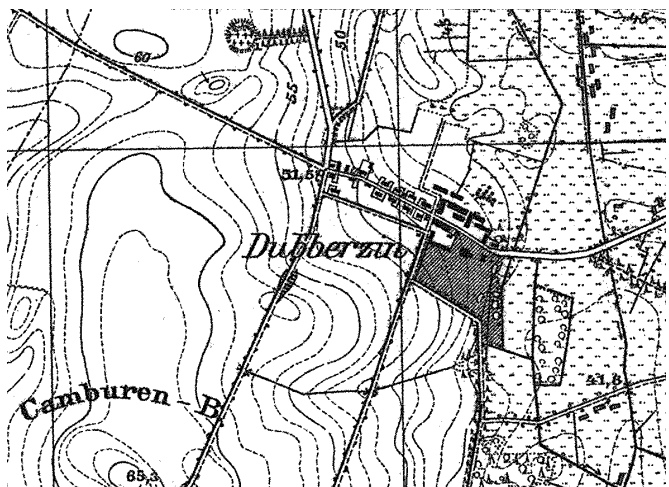

Częściowo rozebrane sklepienie ceglanych krypt. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

rodzina z ceglanyimi kryptami. Do dziś nie zachowała się konstrukcja, czy inne ślady potwierdzające wzniesienie w tym miejscu grobowca rodzinnego bądź kaplicy. Pozostały jedynie częściowo rozebrane sklepienia krypt i udokumentowano szczątki krzyży żeliwnych z fragmentarycznie czytelnymi inskrypcjami, wskazującymi na krzyże nagrobne właśnie rodziny von Besow.

Właścicielem Bzowa do 1857 roku była rodzina von Besow, później rodzina von Blumenthal, która sprzedała majątek w roku 1892 rodzinie von Bonin. Należały do niego zabudowania folwarczne z już nie istniejącym dworem i tereny, na których założony został park przydworski. W parku, niedaleko ówczesnego zbiornika wodnego, po jego wschodniej stronie, już za czasów pierwszych właścicieli - rodziny von Besow wydzielono miejsce na cmentarz rodowy. Najprawdopodobniej został on założony jako kwatera

■ Dobrzęcino (d. nazwa: Dubberzin)

Cmentarza widoczny od strony drogi głównej.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2008 r.

Zachowany żeliwny krzyż.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

W północno-zachodniej części wsi, kilometr za zabudowaniami został założony cmentarz na rzucie koła z dojściem od strony wschodniej aleją obsadzoną świerkami. Sam teren cmentarza obsadzono drzewami liściastymi z domieszką iglastych. Niestety, do dziś nie zachowało się to osiowe założenie, cmentarz jest zieloną wyspą wśród pól uprawnych. Znajdowały się na nim nagrobki mieszkańców Dobrzęcina, w tym właściciela majątku - Hansa Karła Ernsta von Krockow z 7 listopada 1841 roku oraz jego żony Christiane Florentine von Krockow, zmarłej 19 maja 1850 roku. Do rodziny tej Dobrzęcino należało od 1770 roku, po śmierci Christiane Florentine von Krockow w 1851 roku majątek przejęli baronowie Wolzogen.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

■ Kczewo (d. nazwa: Egsow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1890 r., Niemcy.

Cmentarz w Kczewie założono na południe od zabudowań wsi, obecnie znajduje się przy drodze polnej rozdzielającej połacie pól uprawnych i łąk. Wiodą do niego dwie aleje - jedna obsadzona jest dębami, druga (skrajna) - klonami. Założenie ciekawe jest ze względu na różnorodność gatunkową nasadzeń. Niestety, z braku opieki pojawiło się sporo samosiewów. Na cmentarzu zachowało się wiele fragmentów nagrobków, widoczny jest układ rzędów i kwater. Udokumentowano również różnorodność form pomników nagrobnych, znalazły się tutaj kamienne oraz pełne i ażurowe żeliwne krzyże; większość mogił została wydzielona kamiennymi ramami.

Zachowane fragmenty nagrobków wskazują na układ rzędów i kwater pochówków. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Jeden z zachowanych krzyży żeliwnych z inskrypcją z roku 1907. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Kobylnica (d. nazwa: Adl. Kublitz)*

W Kobylnicy zlokalizowano trzy cmentarze, w tym przykościelny założony w XVII wieku. Położony jest on w centrum miejscowości, na owalnym kopcu i stanowi bezpośrednio otoczenie kościoła. Na przełomie lat 60. i 70. XX wieku na cmentarzu tym istniał jeszcze żeliwny krzyż nagrobkowy z 1846 roku. Obecnie już go nie ma. Pozostałe dwa cmentarze to założony - jako pierwszy w południowej części wsi na planie wydłużonego prostokąta cmentarz wiejski i założony na planie zbliżonym do kwadratu na początku dwudziestego wieku - cmen-

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Cmentarz przykościelny założono w XVII wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

tarz parafialny, istniejący do dziś. Po roku 1994 dokonano wielkich porządków na istniejącym do dziś cmentarzu parafialnym i najprawdopodobniej objęły one także pierwszy cmentarz, ponieważ nie zachował się żaden z udokumentowanych i odnotowanych wcześniej pomników nagrobnych. Obecnie cmentarz ten to pusta, równa przestrzeń z okalającym ją szpalerem drzew i pozostałościami kamienno-ziemnego wału na całym obwodzie. Pierwotny obszar

Pusta i równa przestrzeń - tak dawny cmentarz wiejski wygląda dzisiaj. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

cmentarza parafialnego został powiększony o nową południowo-wschodnią część, którą na mocy delegacji kurii gorzowskiej 1 listopada 1951 roku poświęcił ks. Lucjan Koźlik. Zachowała się na nim wzniesiona na początku XX wieku kaplica oraz ceglana brama wjazdowa ze słupkami zwieńczonymi żeliwnymi krzyżami. Na cmentarzu tym jeszcze w latach 90. XX wieku można było znaleźć fragmenty nagrobków, między innymi kamienny krzyż o granitowym licu z inskrypcją wskazującą na pochówek w roku 1934 oraz fragmenty postumentów i krzyże żeliwne. Na jednej z podstaw żeliwnego krzyża udokumentowano sygnaturę ludwisarza ze Słupska o nazwisku Hartmann/Bartmann.

Kaplica z początku XX wieku na cmentarzu parafialnym. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2006 r.

Kamienny krzyż o granitowym licu z inskrypcją wskazującą na pochówek w 1934 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Kończewo (d. nazwa: Kunsow)*

W Kończewie zostały założone dwa cmentarze wiejskie na południe od zabudowań. Ten zlokalizowany bliżej wioski, pomiędzy drogą polną a drogą główną biegnącą w kierunku Kuleszewa, to założenie późniejsze, pochodzące z początku XX wieku. Wąski, wydłużony pas nekropolii czytelny jest w przestrzeni dzięki znacznej różnicy wysokości terenu od strony północnej; od strony południowej wyznaczony jest uprawami rolnymi. Z pierwotnego zagospodarowania zachowało się niewiele granicznych, świerkowych nasadzeń i znikoma ilość pozostałości kamiennych nagrobków. Drugi cmentarz

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Widok cmentarza położonego bliżej
wioski. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Nieliczne już fragmenty nagrobków.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

znajduje się na południe, kilkadziesiąt metrów od poprzedniego przy drodze gruntowej. Powstał jako pierwszy wśród pól i łąk, na planie prostokąta z granicznymi, świerkowymi obsadzeniami i alejką od strony zachodniej prowadzącą osiowo do wejścia. Do współczesnych czasów pozostały na nim fragmenty około 30 nagrobków, wyznaczonych najczęściej kamiennymi ramami. Starodrzew usunięto, a cała powierzchnia pełna jest samosiewów młodych drzew. Wśród pozostałości nagrobków można jeszcze na cmentarzu znaleźć fragmenty żeliwnych krzyży i tablic, niestety już bez inskrypcji.

■ *Kruszyna* (d. nazwa: *Krussen*)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

*Całą powierzchnię cmentarza przykrył bluszcz
pospolity. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Fragment zachowanego kamiennego
postumentu pod żeliwny krzyż.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

Cmentarz w Kruszynie powstał w północnej części miejscowości. Teren nekropolii był wyznaczony niewysokim ogrodzeniem z ciosów kamiennych. Zachowało się ono tylko szczątkowo od strony północnej i zachodniej. Starodrzew w znacznej części został wycięty. Na całej powierzchni pokrytej bluszczem znajduje się wiele samosiewów młodych drzew i krzewów oraz wywrotów. Pozostało tylko kilka fragmentów pomników nagrobnych, wśród nich kamienne postumenty pod żeliwne krzyże.

■ *Kuleszewo (d. nazwa: / Kulesow / Kulsow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935, Niemcy.*

W Kuleszewie funkcjonowały dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Wokół kościoła, centralnie umiejscowionego we wsi, jeszcze do końca XIX wieku prowadzono pochówki. Obecnie teren ten jest pozbawiony jakichkolwiek śladów cmentarza, pozostał jedynie postument po pomniku ku czci mieszkańców poległych w czasie I wojny światowej, na którym postawiono figurę Maryi. Dawny cmentarz wiejski

Stela z płaskorzeźbą przedstawiającą bukiet róż. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

położony jest na południe od miejscowości i sąsiaduje z czynnym obecnie rzymsko-katolickim cmentarzem. Został założony na planie prostokąta, a jego granice wzmocniono kamiennie-ziemnym wałem. Z dawnego zagospodarowania częściowo pozostały nasadzenia graniczne i alejowe. Widoczny jest układ rzędów i zachowała się znaczna liczba pozostałości kamiennych pomników, w tym stela z 1934 roku z płaskorzeźbą przedstawiającą bukiet róż.

Figura Maryi na postumencie dawnego pomnika na cmentarzu przykościelnym. Fot. Urszula Dalska - Sienkiewicz, 1985 r.

■ Kwakowo (d. nazwa: Quackenburg)

Kwakowo też posiadało dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Przy kościele wzniesionym już w XV wieku, a później wielokrotnie przebudowanym, na podwyższonym i wydzielonym kamiennym murkiem oporowym terenie znajdował się niewielki cmentarz. Jeszcze na przełomie lat 50 i 60. XX

Messtischblätter, skala 1:25000, 1935 r., Niemcy.

Wejście na przykościelny cmentarz
wyznaczały ceglane słupki.
Fot. archiwum WUOZ, 1959 r.

wieku wejście nań wyznaczały ceglane słupki. Dzisiejsze otoczenie kościoła niczym nie przypomina cmentarza, jest wyrównane i porośnięte trawą. Cmentarz wiejski założono na północnym zachodzie od miejscowości, w lesie, przy drodze do Lulemina. Sąsiaduje ze współczesnym ogrodzeniem działki domu mieszkalnego. Jego granice są słabo czytelne z uwagi na częściowo wycięty starodrzew, zwłaszcza od strony wschodniej. Jednakże na cmentarzu tym zachowało się około 70 pozostałości pomników

Kamienny postument krzyża lub
tablicy z wykutym tekstem z Pisma
Świętego. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

nagrobnych - postumentów i kamiennych ram wyznaczających mogiły, a tym samym nakreślających układ rzędów pochówków. Wśród nich znajdują się między innymi postumenty w kształcie pnia dębowego, jednak żaden z pomników nie posiada inskrypcji pozwalających na odczytanie daty pochówków.

■ *Lubuń / Łabuń (d. nazwa: Labbune / Labuhn)*

Cmentarz w Lubuniu to jedna z nielicznych w powiecie słupskich nekropoli o tak dobrze zachowanej strukturze zagospodarowania wraz z pomnikami nagrobnymi i nasadzeniami drzew od strony zachodniej i północnej. Został założony na wyniesieniu sąsiadującym z obecnym kościołem, jego granice zostały wyznaczone kamiennie-ziemnym wałem. Cmentarz zachował swoje pierwotne rozplanowanie, większość nagrobków jest w dobrym stanie z kompletnymi kamiennymi pomnikami, większość posiada też inskrypcje.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Fragment jednej z najlepiej zachowanych dawnych nekropoli w powiecie słupskim. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

cje. Znajdują się na nim różnorodne formy nagrobków dające świadectwo sztuki ówczesnych rzemieślników i preferencji estetycznych. Zachowały się zarówno kamienne, jak i żeliwne formy wyznaczenia mogił. Żeliwne krzyże mają różnorodną dekorację - również z ażurowymi zwieńczeniami belek. Większość pochodzi z początku XX wieku, najstarszy wskazuje 1876 rok jako datę pochówku.

Zachowane fragmenty nagrobków świadczą o dużym kunszcie ówczesnych rzemieślników. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Wśród kamiennych pomników zachował się postument z wizerunkiem anioła. Fot. Marcin Palacz 2006 r.

■ *Lulemino (d. nazwa: Lüllemin)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Cmentarz w Luleminie rozplano-
wano na rzucie prostokąta i zlokalizo-
wano na południowym wschodzie od
zabudowań wiejskich, na skraju lasu.
Wiodła do niego droga polna (obecnie
na skraju lasu), która odchodziła na po-
łudnie od drogi w kierunku Kruszyny.
Na cmentarzu tym znajduje się ponad
100 widocznych miejsc pochówku z
fragmentami postumentów nagrobnych
i kamiennych, bądź betonowych ram
wyznaczających mogiły. Dzięki temu
można odczytać pierwotny zamysł za-
gospodarowania cmentarza. Wśród za-
chowanych pozostałości znajdują się też
fragmenty krzyży oraz rozbite tabliczki
inskrypcyjne, które wskazują na po-
chówki z początku XX wieku.

*Fragmenty kamiennych postumentów i ram wskazują miejsca
pochówków. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ Łosino (d. nazwa: Lossin)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

W Łosinie znajduje się cmentarz rodowy oraz wiejski. Rodowy - rodziny von Puttkamer i von Zitzewitz został założony w południowej części parku, niedaleko zakola rzeki Słupi. Mapa z 1935 roku wskazuje, że w miejscu tym znajdował się niewielki budynek; możliwe, że była to kapliczka lub grobowiec. Obecnie na niewielkim wzniesieniu, przy drodze dydaktycznej w parku odnajdziemy kamienne tablice z nazwiskami: Max von Puttkamer (zmarły w 1920 roku) oraz kapitan Maximilian von Zitzewitz (zmarły w 1937 roku). Kamienie nagrobne ozdobione są płaskorzeźbą herbów obu rodów: gryfa z ogonem rybim w koronie (von Puttkamer) i dwugłowego orła w koronie (von Zitzewitz). Cmentarz wiejski został założony na zachód od zabudowań, przy drodze w kierunku Sierakowa Słupskiego, po jej zachodniej stronie. Obsadzono go świerkami, brzoźami i klonami, niestety od strony północnej nie zachowały się te graniczne nasadzenia. Na całej powierzchni cmentarza nie pozostało wiele śladów dawnego zagospodarowania, stąd trudno jest określić jego rozplanowanie i wielkość.

Nagrobek Maxa von Puttkamer -
właściciela Łosina w latach 1877
- 1905. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

Na cmentarzu wiejskim zachował się tylko jeden
kamienny krzyż. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Płaszewo (d. nazwa: Plasow/ Wendisch Plassow / Plassenberg)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

Cmentarz w Płaszewie założono na północnym wschodzie, w znacznej odległości od zabudowań wiejskich. Znajduje się w lesie, przy drodze do Kruszyny. Niestety, jego północno-wschodnia część została uszkodzona przez poprowadzoną tamtędy drogę leśną. Przy zachodniej granicy założenia zachował się jako jedyny w powiecie słupskim duży nagrobek rodzinny o formach architektonicznych. Chociaż częściowo został rozebrany, widoczny jest sposób jego kształtowania: ułożenie wnek, belkowania, a nawet zachowały się nieliczne detale dekoracyjne. Ponadto teren cmentarza „usiany” jest ponad stu pięćdziesięcioma przewróconymi i zdewastowanymi nagrobkami. Część z nich posiada tablice inskrypcyjne, najstarsza wskazuje na pochówek z 1928 roku.

*Fragmenty dużego nagrobka
rodzinnego. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

*Na cmentarzu doliczyć się można
ponad 150 zdewastowanych nagrobków.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ *Reblinko (d. nazwa: Neu Reblin)*

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.

Zachowany krzyż żeliwny.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Cmentarz w Reblinku został założony na południowym zachodzie, nieopodal zabudowań wsi. Znajduje się przy równolegle biegnącej drodze do głównej drogi wiejskiej, na skraju lasu. Zachowało się na nim wiele kamien-

nnych postumentów z fragmentami wyłamanych krzyży żeliwnych. Jeden z krzyży wskazuje na pochówek z 1898 roku - ma prostą formę z obwódką z dekoracji „koralikowej” i płaskorzeźbę przedstawiającą dwie gałązki palmowe. Ponadto na cmentarzu tym można odnaleźć fragmenty kamiennych postumentów i tablic, a wśród nich niewysoką kamienną stelę o dekoracyjnym zwieńczeniu na mogile Agaty Albrecht, zmarłej 15 lutego 1934 roku.

Kamienna stela na mogile Agaty Albrecht
z 1934 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Reblino (d. nazwa: Reblin)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1890 r., Niemcy.

Kamienny fragment muru ułożonego wzdłuż jednej z granic cmentarza. Fot. L. Kowalska, 1990 r.

kamienny fragment muru ułożony wzdłuż jednej z granic cmentarza. Trudno stwierdzić, czy było to dodatkowe zabezpieczenie sztucznie wywyższonego terenu, czy wygrodenie miejsca o specjalnym przeznaczeniu.

W Reblinie został założony jedynie cmentarz rodowy właścicieli miejscowości w XIX wieku - rodziny von Zitzewitz. Umiejscowiony został w północnej części wsi, za torami kolejowymi, po zachodniej stronie drogi wytyczonej na osi założenia pałacowo-parkowego. Na dziewiętnastowiecznej mapie na cmentarzu tym zaznaczony został budynek, którym mogła być kaplica. Jednak do naszych czasów nie zachowały się jej ślady, tak samo jak pomników nagrobnych, które zostały usunięte. Ciekawym elementem jest

■ *Runowo Sławieńskie (d. nazwa: Kl. Runow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

W Runowie cmentarz wiejski został zlokalizowany na północ od miejscowości, po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Reblina. Po roku 1945 dokonywano na nim nadal pochówków. Z czasem pierwotne zagospodarowanie zostało wyparte przez współczesne rozplanowanie mogił. Do dziś zachowało się niewiele pozostałości pomników nagrobnych. Nadal jednak można określić granice dawnego cmentarza dzięki jego ówczesnym, granicznym nasadzeniom świerkowym. Jeszcze w latach 80. XX wieku część cmentarza nie była użytkowana i

można było znaleźć na niej fragmenty pomników nagrobnych, które wyznaczały układ rzędów dziewiętnastowiecznego założenia.

*Zachowane nieliczne fragmenty
starych pomników nagrobnych.
Fot. K. Bytnerowicz, lata 80. XX w.*

*Stary cmentarz pokryły nowe mogiły.
Fot. K. Bytnerowicz, lata 80. XX w.*

■ *Sierakowo Słupskie (d. nazwa: Zirchow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Skupisko fragmentów kamiennych nagrobków
na jednym z dwu wiejskich cmentarzy.
Fot. Tomasz Urbaniak, 2009 r.*

W Sierakowie Słupskim na przestrzeni wieków powstały trzy cmentarze. Pierwszy został założony na wzniesieniu wokół kościoła, powstałego już w czasach średniowiecznych. Nie zachowały się po nim nagrobki, chociaż jeszcze w latach 60. XX wieku znajdował się tutaj zespół żeliwnych krzyży nagrobkowych i krat ogrodzeniowych nagrobków. Wiejskim cmentarzem, najprawdopodobniej założonym jako pierwszy, jest cmentarz zlokalizowany w zachodniej części miejscowości. Jego granice w dużej mierze wyznacza naturalne ukształtowanie terenu. Drugi wiejski cmentarz położony jest na północ od miejscowości, przy drodze polnej, po jej zachodniej stronie. Z pierwotnego układu obu cmentarzy zachował się tylko ich charakterystyczny układ granicznych nasadzeń staro-

drzewu - niewiele pozostało z pomników nagrobnych. Są one zniszczone i nie posiadają tabliczek inskrypcyjnych.

■ Słonowice (d. nazwa: Schlönwitz)

W Słonowicach były dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Przykościelny zajmował wygradzony teren wokół powstałego już w średniowieczu kościoła, w centrum wsi. Nie zachowały się na nim ślady nagrobków, teren został z nich całkowicie oczyszczony. Jedynym zachowanym elementem pierwotnego zagospodarowania cmentarza jest kamienny postument, na którym najprawdopodobniej pierwotnie znajdował się pomnik ku czci żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej. Mimo to dawny cmentarz wyznaczony jest nadal już współczesnym stylizowanym ogrodzeniem, a z pierwotnego układu zachował się jeszcze tylko monumentalny starodrzew. Cmentarz wiejski został zlokalizowany wśród pól i łąk, na północ od miejscowości, po zachodniej stronie drogi prowadzącej do Dobrzęcina. Również dziś teren ten wyróżnia się z otoczenia dzięki zachowanym granicznym nasadzeniom drzew. Niestety, z zaznaczonej na dziewiętnastowiecznej mapie kaplicy, nic nie pozostało, a i z pomników nagrobnych nie zachowało się wiele.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

*Pierwszy cmentarz znajdował się przy kościele.
Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2012 r.*

*Teren cmentarza wiejskiego przy drodze
do Dobrzęcina. Fot. K. Bytnerowicz, 1994 r.*

■ Sycevice (d. nazwa: Zitzewitz)

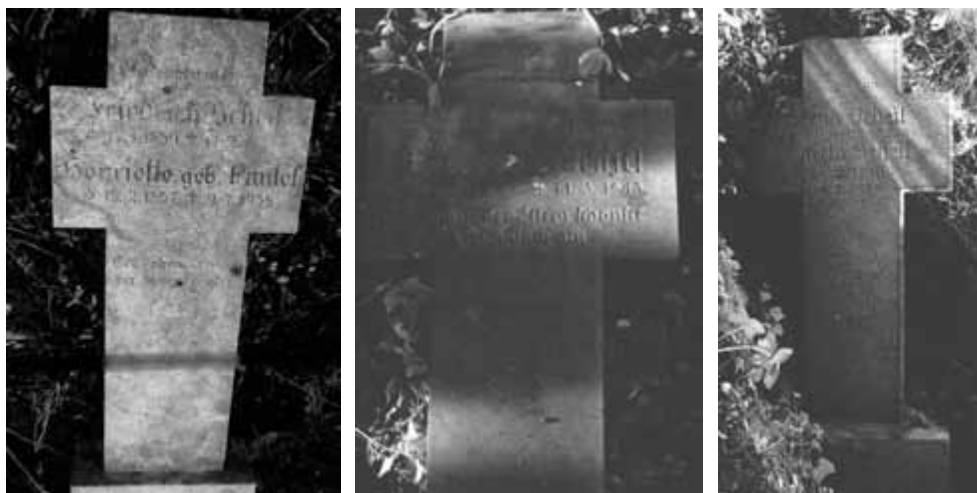
Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

W Sycewicach znajdują się trzy cmentarze, w tym dwa wiejskie położone na zachód od miejscowości, przy drodze polnej, po jej południowej stronie, kilkadziesiąt metrów od siebie i cmentarz rodziny von Zitzewitz, założycieli miejscowości. Każde z założeń cmentarnych czytelne jest w terenie dzięki częściowo zachowanym granicznym nasadzeniom drzew, które odcinają każde z nich od otaczających powierzchni pól i łąk. Cmentarz zlokalizowany bliżej

Graniczny starodrzew dawnych cmentarzy. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

miejscowości rozplanowany został na powierzchni w kształcie wydłużonego prostokąta, drugi - na planie kwadratu. Trudno jest stwierdzić, dlaczego zostały założone dwie odrębne nekropolie, bo powstały niemal równocześnie, pomiędzy 1890 a 1911 rokiem. Na każdym widoczne jest pierwotne zagospodarowanie terenu z wyznaczonymi rzędami, fragmentami kamiennych nagrobków i mogiłami wyznaczonymi kamiennymi ramami. Większość z pomników nie posiada inskrypcji, a te zachowane wskazują na pochówki z początku XX wieku, aż do lat 40. Na jednym z cmentarzy znajduje się frag-

Fragmety dawnych cmentarnych krzyży znalezione na wiejskich cmentarzach. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

ment tablicy nagrobnej z częściową inskrypcją z pomnika poświęconego poległym mieszkańcom Sycewic podczas I wojny światowej.

Cmentarz rodowy rodziny von Zitzewitz (już w XII wieku była ona właścicielem tych ziem) umiejscowiono we wschodniej części parku utworzonego przy zbudowanym w XIX wieku pałacu. Został założony na planie kwadratu z wejściem od strony zachodniej. Do dzisiaj nie zachowały się na nim żadne fragmenty pomników, z wyjątkiem kamiennych postumentów. Trudno jest określić formę cmentarza i sposób jego zagospodarowania.

Fragmety kamiennych postumentów na jednym z cmentarzy wiejskich. Fot. Tomasz Urbaniak, 2007 r.

■ Ściegnica (d. nazwa: Ziegnitz)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Kamienny nagrobek Anny von Bonin.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Cmentarz w Ściegnicy został założony na planie prostokąta wzdłuż drogi głównej, w nieznacznym oddaleniu na południowy zachód od zabudowań wiejskich. Znajduje się na nim między innymi kamienny nagrobek rodziny von Bonin, do której w latach 1907 - 1945 należała Ściegnica. Inne udokumentowane na-

*Głaz z tarczą herbową
byłych właścicieli Ściegnicy.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Zachowało się wiele
pozostałości żeliwnych krzyży.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

grobki wskazują, że cmentarz ten powstał na przełomie wieków lub na początku XX wieku. Znajdowały się na nim zróżnicowane formy pomników nagrobnych, lecz najczęściej dużych kamieni narzutowych z wrytymi inskrypcjami i pozostałościami po żeliwnych

krzyżach. Na cmentarzu tym znajduje się również duży głaz z wyrzeźbioną tarczą herbową z wizerunkiem kozła - symbolem rodziny von Bonin. Świadczy on o tym, że nekropolia ta była nie tylko cmentarzem wiejskim, ale też miejscem traktowanym jako cmentarz rodowy.

■ *Widzino (d. nazwa: Veddin)*

Cmentarz w Widzinie został założony w II połowie XIX wieku, na wschód od miejscowości, przy głównej drodze prowadzącej do Kobylnicy, po jej południowej stronie. Nekropolia o kwadratowym kształcie znajdowała się przy ówczesnej granicy miejscowości, otoczona była polami i łąkami. Obecnie, od strony zachodniej sąsiaduje z zabudową mieszkalną, a jej wschodnia część została powiększona, na co wskazuje zachowana pierwotna zieleń na cmentarzu. Znajduje się na nim ponad 260 widocznych miejsc pochówku, w tym mogiły dziecięce. Wśród nagrobków są kamienie narzutowe z wyrytymi inskrypcjami, głównie pochodzące z początku XX wieku i postumenty o bogatych formach z dekoracjami florystycznymi i figuralnymi. Na cmentarzu tym udokumentowano, jedyny zachowany w powiecie słupskim, postument z dekoracją w postaci płaskorzeźbionego anioła, umieszczonego w jego wnętrzu pod marmurowy krzyż.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.*

*Wśród wielu nagrobków przetrwały kamienie
narzutowe z wyrytymi inskrypcjami.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Wrząca (d. nazwa: Franzen)*

Dla Wrzącej cmentarz założono na zachód, w znacznej odległości od zabudowań wsi. Prowadziła do niego droga polna, która okalała też cmentarz od strony południowej. Nekropolia posiada wydłużony kształt - ten wąski pas terenu został sztucznie wywyższony i obsadzony dębami i świerkami. Obecnie zielen cmentarza i sąsiadującego z nim zagajnika zlały się w jedną całość. Nie zachowało się wiele nagrobków, jednakże nieliczne pozostałości świadczą o ich bogatych formach i pierwotnym rozplanowaniu cmentarza.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1934 r., Niemcy.*

*Fragment zachowanego
marmurowego krzyża
z wyrytym napisem
wskazującym na
pochówek z 1906
roku. Fot. Ryszard
Patorski, 1994 r.*

■ Zagórki (d. nazwa: Brackenberg/ Sagerke)

Zagórki z końcem XIX wieku posiadały dwa cmentarze wiejskie i cmentarz rodowy ich właścicieli od XVIII wieku - rodziny von Boehn. Został on zlokalizowany na zachód od miejscowości, przy drodze prowadzącej do Wrzącej, w niewielkim zagajniku, przy ówczesnej granicy wsi. Do dziś zachował się w dobrym stanie kamienny mur ogrodzenia w kształcie prostokąta, z półłukiem od strony północnej i wejściem od południowej. Brak jest jakichkolwiek

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.

Kamienny mur ogrodzenia cmentarza rodziny
von Boehn. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

śladów kamiennych pomników, widoczne są tylko wkopy do poszczególnych mogił. Cmentarze wiejskie zostały zlokalizowane po przeciwległej stronie wsi, przy drodze w kierunku południowym, w nieznaczej odległości od siebie, po przeciwnych stronach drogi. Ten, położony po zachodniej stronie, powstał pierwszy, natomiast ten po stronie wschodniej założono w II połowie XIX wieku, na co wskazują inskrypcje na nagrobkach. Chowano na nim zmarłych dłużej. Cmentarz po stronie wschodniej został ogrodzony, jako należący do szkółki leśnej. Natomiast cmentarz po stronie zachodniej, służący najprawdopodobniej zarówno mieszkańcom Zagórek i Zbyszewa, został zaorany pod nasadzenia szkółki leśnej.

Niewiele zachowało się z obu dawnych wiejskich
cmentarzy. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ Zajączkowo (d. nazwa: Sanskow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Niewiele zostało po nagrobkach na XIX - wiecznym cmentarzu. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

W Zajączkowie zostały założone dwa cmentarze wiejskie. Dziewiętnastowieczny zlokalizowano na południowym wschodzie od miejscowości, wśród łąk. Obecnie jest to skraj lasu. Granice cmentarza wyznaczają świerki. Zachowały się na nim pozostałości po nagrobkach, które tworzą niewyraźny zarys rozplanowania pochówków. Na cmentarzu tym znajduje się

Miejsca pochówków na cmentarzu z początku XX wieku. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

głaz nagrobny upamiętniający dwóch żołnierzy poległych podczas II wojny światowej - synów Waltera i Charlotte Mickley, ostatnich właścicieli Zajączkowa w latach 1938 - 1945. Cmentarz drugi, z początku XX wieku, został założony na północ od miejscowości i tak samo jak poprzedni dziś przylega do lasu. Pierwotne wejście zostało wchłonięte przez poszycie leśne. Romboidalny kształt wyznaczają przerzedzone już nasadzenia świerkowe, a z całego złożenia czytelne są jedynie trzy rzędy pochówków przy zachodniej granicy.

Głaz upamiętniający żołnierzy II wojny światowej - synów Waltera i Charlott Mickley - ostatnich właścicieli Zajączkowa. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

■ *Zębowo (d. nazwa: Symbow)*

Zębowo posiadało tylko cmentarz przykościelny, który utrzymał swój status od średniowiecza po czasy współczesne. Założony został jako otoczenie kościoła, który spalił się częściowo w XVIII wieku i został wkrótce odbudowany dzięki rodzinie von Below. Właśnie tutaj, na cmentarzu tym zostali pochowani członkowie tej rodziny, a dla niektórych wmurowane zostały epitafia w ściany kościoła. Cmentarz wygrodzono kamiennym murkiem od strony frontowej. Najbliżej kościoła, przed wejściem na cmentarz znajdują się pozostałości dawnych pomników nagrobnych. Pozostały teren we frontowej części został obsiany trawą, a znajdujący się za kościołem, przeznaczono na współczesne pochówki.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.*

*Cmentarz i kościół otoczono
kamiennym murem od strony frontowej.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

*Marmurowe krzyże nagrobne.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ Żelki (d. nazwa: Gr. Silkow)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Rzadko spotykany na cmentarzach powiatu słupskiego
ażurowy krzyż żeliwny. Fot. Marcin Palacz. 2006 r.*

Cmentarz w Żelkach założono na północ od miejscowości, w otoczeniu pól i łąk; dzisiaj otacza go zwarty las z odnawialnymi uprawami leśnymi. Rozplanowany został w kształcie prostokąta z głównym wejściem od strony zachodniej. Wokół znajdował się niewysoki murek z ciosów kamiennych - zachował się tylko fragmentarycznie na całym obwodzie. Na terenie nekropoli znajduje się wiele pozostałości kamiennych pomników, żeliwne krzyże i ramy wyznaczające położenie mogił. Wśród nich znajduje się rzadko spotykany na

cmentarzach powiatu słupskiego ażurowy krzyż żeliwny, niestety pozbawiony tabliczki inskrypcyjnej. Znajduje się tutaj także pełny krzyż żeliwny z pochówku w 1904 roku.

*Fragment tablicy
z kamiennego nagrobka.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.*

■ Żelkówko (d. nazwa: Kl. Silkow)

W Żelkówku założono dwa cmentarze. Jeden zlokalizowano na północ od miejscowości, po zachodniej stronie rozdroża w kierunku Komilowa i Lubunia. Otoczony dzisiaj lasem, został rozplanowany w kształcie zbliżonym do kwadratu i zamknięty niewysokim, kamiennym ogrodzeniem. Zachowało

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

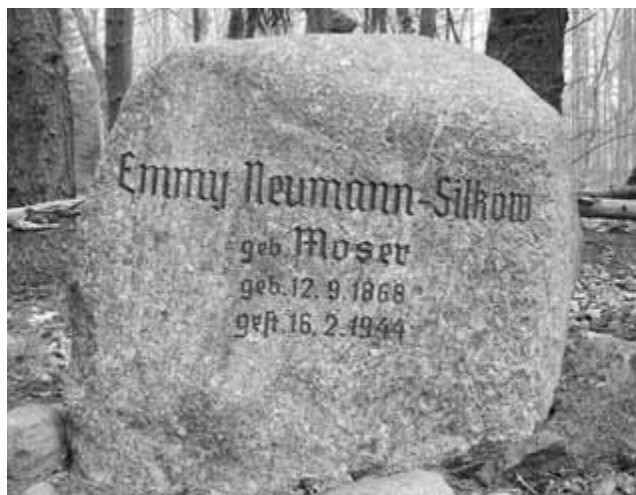

Widoczne jeszcze miejsca pochówku z fragmentami krzyży na wiejskim cmentarzu. Fot. Marcin Palacz, 2006 r

Drugi kamień narzutowy.
Nie wiadomo czy jest to mogiła, czy tylko miejsce przygotowane pod nią.
Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

się na nim ponad 80 czytelnych miejsc pochówku z fragmentami nagrobków, które wyznaczają rzędy cmentarza i ukazują sposób jego dawnego zagospodarowania z granicznymi, dębowymi nasadzeniami. Na kilku pomnikach widoczne są inskrypcje wskazujące na pochówki w latach 20-40. XX wieku. Drugim jest cmentarz właścicieli Żelkówka od 1852 roku - rodziny Neumann. Położony jest na południe od miejscowości, na niewielkim wzniesieniu po wschodniej stronie drogi. Jest to niewielkie założenie z pozostałościami kamiennych wzmocnień wokół i świerkowym, gra-

Nagrobek Emmy Neumann-Silkow, zmarłej w 1944 roku. Fot. Marcin Palacz, 2006 r.

posiada nawet śladów po inskrypcji czy tabliczce. Nie wiadomo, czy ktoś został tam pochowany, czy to zawczasu przygotowane miejsce dla kolejnego członka rodziny.

nicznym starodrzewem - współcześnie zamknięte drewnianym ogrodzeniem z żerdek. Na jego terenie znajdują się dwie mogiły zaznaczone kamieniami narzutowymi. Jednakże tylko na jednym z nich widnieje inskrypcja wskazująca na to, że jest to nagrobek żony właściciela Żelkówka - Emmy Neumann-Silkow, zmarłej w 1944 roku. Drugi kamień nie

■ Czerwieniec, (d. nazwa: Schierwens)

Cmentarz w Czerwieńcu założono w odległości około kilometra na północny zachód od zabudowań. Prowadzi doń polna droga. Od strony północnej, południowej i wschodniej ograniczony jest drogami leśnymi. Zachowane pozostałości nagrobków oraz ukształtowanie terenu od strony południowej wskazuje, że został on powiększony. Dodatkowo granice wcześniej powstałej nekropolii wzmocnione zostały wałem z ciosów kamiennych, które do czasów obecnych zachowały się fragmentarycznie na całym obwodzie. Nie zachowały się jednak żadne pozostałości mogił; w narożniku znajduje się porzucony fragment murowanej tablicy z fragmentem inskrypcji: „Ruhen in”.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

*Za leśną drogą znajduje się stary cmentarz.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

Na cmentarzu nie zachowały się już żadne ślady mogił. Można na nim zastać jeszcze porozrzucane i obrosłe mchem glazy. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ Darżyno (d. nazwa: Darsin)

Cmentarz w Darżynie z niewiadomych powodów nie został zaznaczony na mapie z 1912 roku. Możliwe, że został założony w późniejszych latach. Zlokalizowano go wśród pól, na zakręcie drogi w północno-zachodniej części miejscowości, po jej wschodniej stronie. Z pierwotnego zagospodarowania zachowały się częściowo nasadzenia świerkowe wokół całego prostokątnego obwodu i wyraźne wejście główne od strony zachodniej oraz szczątkowe pozostałości kamieni nagrobnych. Znajdziemy też jeszcze

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1912 r., Niemcy.

Z dawnego cmentarza zachowały się tylko częściowo nasadzenia świerkowe. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

żeliwny krzyż wskazujący na pochówek z 1934 roku. Tak nieznacznie zachowane fragmenty uniemożliwiają określenie układu mogił.

*Żeliwny krzyż z pochówku w 1934 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Dąbrówno (d. nazwa: Schöneichen, Damerow, Dumbrowe)*

W Dąbrównie założono dwa cmentarze wiejskie. Nie zachowały się inskrypcje na nagrobkach i trudno jest stwierdzić, który powstał wcześniej. Jeden znajduje się na południowym wschodzie od miejscowości, przy drodze gruntowej, wśród pól uprawnych. Rozplanowany został w kształcie zbliżonym do kwadratu, bezpośrednio przy krawędzi drogi. Z dawnego zagospodarowania zachował się jedynie starodrzew dębowy i lipowy na granicy od strony południowej i zachodniej. Drugi cmentarz zlokalizowano na wschód od zabudowań wiejskich, a dojście do niego było możliwe drogą polną od strony południowo-wschodniej. Dziś można dojść jedynie od strony północnej, wokół są bowiem uprawy rolne. Cmentarz ten założono na planie prostokąta, zachował się na nim jedynie jeden element pomnika nagrobnego - kamienny krzyż z nieczytelną już inskrypcją. Innym śladem dawnej świetności mogą być nieliczne zachowane świerkowe nasadzenia graniczne od strony południowej. Niespotykanym gdzie indziej w powiecie słupskim jest wyznaczenie tej nekropoli od strony północnej zwar- tymi nasadzeniami dębowymi.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1912 r., Niemcy.*

*Jeden cmentarz założono na południowy
wschód od miejscowości, przy drodze
gruntowej. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

*Wysokie świerki wyznaczają granice
drugiego cmentarza, założonego
na wschód od zabudowań wiejskich.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

*Powalony kamienny krzyż, niestety z zatartą
już inskrypcją. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

■ Głuszynko (d. nazwa: Kl. Gluschen)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1936 r., Niemcy.*

Cmentarz w Głuszynku założono z końcem XIX lub na początku XX wieku, na północ od miejscowości, po wschodniej stronie drogi do Rzechciana. Źródła kartograficzne wskazują, że w jego centralnym miejscu znajdowała się kaplica lub murowany grobowiec. Dziś trudno jest potwierdzić te przekazy ze względu na znaczne zniszczenie cmentarza. Nie zachowały się bowiem żadne ślady dawnych pochówków, a cały teren zajmują uprawy leśne. W krajobrazie cmentarz czytelny

jeszcze jest dzięki jego zaznaczeniu wałem ziemnym oraz zaakcentowaniu wejścia głównego dwoma świerkami.

W tym miejscu, gdzie jest lekkie wyniesienie był cmentarz. Jak widać - niewiele już z niego pozostało. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ Głuszyno (d. nazwa: Gr. Gluschen)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1936 r., Niemcy.*

Cmentarz w Głuszynie założono na północnym zachodzie od miejscowości, po wschodniej stronie drogi do Dąbrówki i rozplanowano na rzucie prostokąta. Został wygrodzony kamiennym murem, z którego do dziś zachowała się jedynie podbudowa. Od strony zachodniej i południowej, wzdłuż granic znajduje się niewielki spadek. Zarówno na mapie z 1936 roku, jak i w terenie trudno jest określić wejście główne na cmentarz, a wszystkie

pomniki nagrobne postawione przed 1945 rokiem zostały usunięte. Znajduje się na nim jedynie mogiła z metalowym krzyżem - Joanny Wechmann, zmarłej 25 sierpnia 1945 roku. Przetrwał jeszcze graniczny dębowy starodrzew od strony wschodniej.

*Szczątkowy graniczny starodrzew cmentarza.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

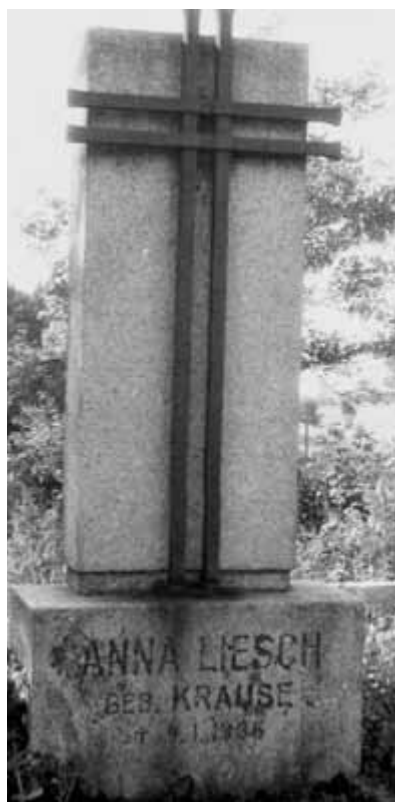
*Jedyna zachowana mogiła
Joanny Wechmann z 1945 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Grapice (d. nazwa: Grapitz)*

Cmentarz w Grapicach założono w XIX wieku w północno-zachodniej części miejscowości i rozplanowano w kształcie prostokąta ułożonego równolegle do drogi prowadzącej do Damna. Wzdłuż jego zachodniej i wschodniej granicy zostały zasadzone świerki. Późniejsza

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1936 r., Niemcy.

*Nagrobek upamiętniający zmarłą w 1936 roku Annę Liesch.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Kaplica cmentarna, która służyła też jako salka katechetyczna. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

mapa z 1936 roku pokazuje aleję lipową prowadzącą do nekropoli. W południowej części cmentarza zlokalizowano kaplicę o prostej formie z dwuspadowym dachem, która służyła też jako salka katechetyczna. W centrum wzniesiono w 1982 roku kościół filialny. Dziś jedynym elementem wskazującym na istnienie w tym miejscu dawnego cmentarza jest nagrobek upamiętniający zmarłą w 1936 roku Annę Liesch, z domu Krause.

■ Grąbkowo (d. nazwa: Grumbkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1912 r., Niemcy.

Cmentarz w Grąbkowie zlokalizowano na południowym wschodzie od miejscowości, na skraju niewielkiej połaci lasu. Prowadziła do niego polna droga wzdłuż krawędzi lasu. Już w roku 1983 stwierdzono, że został on pozabawiony nagrobków; ich pozostałości znajdują się obecnie złożone w kilku miejscach na jego terenie.

■ *Karznica (d. nazwa: Wendisch Karstnitz)*

Cmentarz dla Karznicy założono wśród pól i łąk na południe od zabudowań, pomiędzy ciekim wodnym, a drogą biegnącą w kierunku Maczkowa. Dzisiaj jest trudno dostępny, gdyż wokoło znajdują się wygradzone uprawy leśne. Prowadzone prace i poprowadzona droga w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarza spowodowała uszkodzenie kamiennego ogrodzenia w jego północno-wschodnim narożniku. Całe założenie rozplanowane zostało na rzucie prostokąta z niewielkim nachyleniem północnej granicy. Na całym jego obwodzie zachował się kamienny wał graniczny. Dębowy starodrzew wyznacza poprzeczną aleję, dzielącą cmentarz na dwie kwatery. Na obu znajdują się nieliczne nagrobki, które wskazują częściowe ułożenie rzędów. Wśród zachowanych fragmentów pomników nagrobnych przeważają kamienne płyty i ramy nagrobków oraz postumenty ze śladami żeliwnych krzyży. Niestety, na żadnym nie zachowały się inskrypcje z datami pochówków.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1912 r., Niemcy.

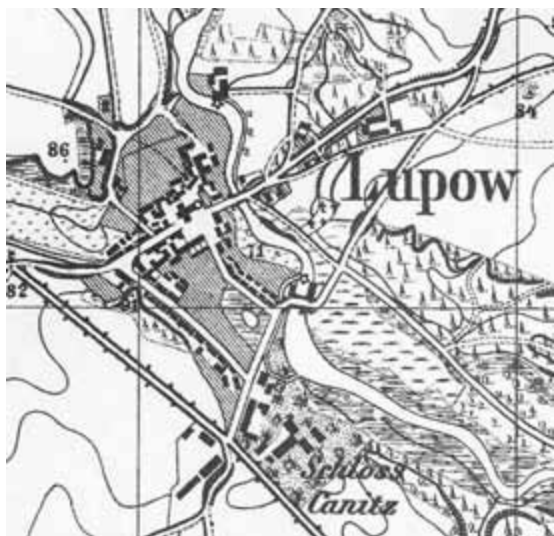

Zdewastowany fragment ogrodzenia cmentarza. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

Na zachowanych fragmentach pomników nie ma inskrypcji z nazwiskiem osoby zmarłej i datą jej pochówku. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ Łupawa (d. nazwa: Lupow)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1912 r., Niemcy.

Kamień upamiętniający poległych mieszkańców
- żołnierzy w czasie I wojny światowej.
Fot. Krystyna Mazurkiewiczza-Palacz, 2012 r.

W Łupawie istniały dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Pierwszy zajmował niewielki teren wokół kościoła, centralnie położonego we wsi. Z pierwotnego jego zagospodarowania nie zachowały się żadne nagrobki, lecz od strony drogi głównej znajduje się kamień upamiętniający poległych miesz-

Dekoracyjny postument z wazą
- brak inskrypcji uniemożliwia
jego datowanie i powód
powstania. Fot. Krystyna
Mazurkiewiczza-Palacz, 2012 r.

kańców - żołnierzy w czasie I wojny światowej oraz dekoracyjny postument z wazą. Brak na nim inskrypcji uniemożliwia określenie jego daty i przyczyny powstania. Cmentarz wiejski założono po przeciwnej stronie rzeki niż przykościelny, w połowie drogi do młyna, po jej północnej stronie, przy niebieskim szlaku turystycznym. Zaplanowany został jako dwa prostokąty nieznacznie przesunięte względem siebie. Całe założenie zostało wzmocnione kamiennym murem, który nie wychodzi obecnie ponad poziom terenu. Wejście główne zlokalizowano od strony drogi. Na cmentarzu tym zachowały się nieliczne szczątki kamiennych nagrobków, a wiodąca wzdłuż alejka stanowi skrót komunikacyjny do zabudowań od strony północnej i zachodniej.

■ *Malczkowo (d. nazwa: Malzkow)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

*Cmentarna aleja z nasadzeniami kasztanowymi.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

Mapa Malczkowa z 1935 roku nie wskazuje lokalizacji cmentarza, jednak zachowany na nim starodrzew oraz ten wzdłuż prowadzącej do niego alei wskazuje, że musiał powstać na przełomie XIX i XX wieku. Założono go na planie kwadratu, na północ od zabudowań wiejskich, skąd prowadziła do niego prosta aleja z nasadzeniami kasztanowymi. Do dziś częściowo zachowały się nasadzenia alei, natomiast na całym obwodzie cmentarza znajdują się gęsto nasadzone buki, a w trzech narożnikach dominują wysokie lipy. Jedy- nym śladem pochówków jest rozkopana mogiła z kamienną ramą w południowo-zachodnim narożniku nekropoli.

■ Nieckowo (d. nazwa: Neitzkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

W Nieckowie znajdują się dwa cmentarze wiejskie - jeden powstał w XIX, a drugi w XX wieku. Pierwszy zlokalizowano na wschód od historycznej zabudowy wsi - na planie owalu, choć na mapach archiwalnych zaznaczony jest kwadratem. Niewielkie wzniesienie dookoła zaznaczono wałem ziemno-kamiennym. Obecnie cmentarz ten otaczają prywatne pastwiska.

Pasące się na nim bydło skutecznie oczyszcza jego powierzchnię z samosiewów, dzięki czemu widoczny jest układ zachowanych częściowo rzędów nagrobków. Zachowały się na nim ramy kamienne i postumenty oraz krzyże żeliwne i kamienne. Inskrypcje wskazują na pochówki

Fragmenty postumentów po nagrobkach na dawnym XIX-wiecznym cmentarzu. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

ki z lat 80. XIX wieku. Jeden z krzyży pochodzi z 1916 roku, a najstarszy nagrobek - z roku 1885. Cmentarz drugi - pochodzący z początków XX wieku zlokalizowano po przeciwnej stronie miejscowości, przy ówczesnym placu sportowym, po południowej stronie drogi prowadzącej w kierunku Rzechci-

na. Też stracił on swoje charakterystyczne elementy, które pozwoliłyby go wydzielić z otaczającego lasu. Nie zachował się charakterystyczny starodrzew, czy graniczny kamienny murek lub wał kamienno-ziemny. Znajdziemy natomiast na nim cztery mogiły ze stalowymi i drewnianymi krzyżami bez tabliczek inskrypcyjnych, a w ich pobliżu porzuconych kilka fragmentów pomników z lastriko. Dziś trudno stwierdzić, czy są to fragmenty dawnych nagrobków, czy już współczesnych?

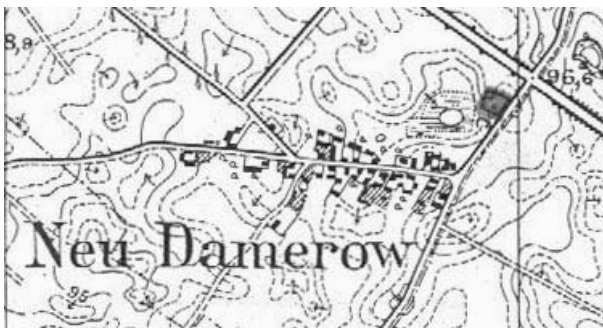
Powalony jeden z zachowanych żeliwnych krzyży. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

Zachowane mogiły na cmentarzu wiejskim z początku XX wieku. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ *Nowa Dąbrowa (d. nazwa: Neu Damerow, Steifenphal)*

Dziewiętnastowieczny cmentarz w Nowej Dąbrowie założono na północnym wschód od zabudowań. Usytuowano go na niewielkim wzniesieniu, najprawdopodobniej częściowo sztucznie usypanym, po zachodniej stronie drogi gruntowej do Łupawy. Od strony zachodniej sąsiaduje z niewielkim jeziorkiem. Nekropolię otaczają pola uprawne i łąki, od strony południowej teren jest naturalnie ukształtowa-

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Z dawnego cmentarza usunięto pomniki i wycięto starodrzew. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

ny ze znacznym spadkiem, pozostałe granice wzmocnione są wałem kamienno-ziemnym. Z dawnego zagospodarowania nie zachowało się wiele: wycięto starodrzew, pomniki nagrobne usunięto, pozostawiono tylko kilka zniszczonych ich fragmentów (bez inskrypcji). Taki stan uniemożliwia też określenie pierwotnego rozplanowania cmentarza.

Porządki nie były dokładne, bo gdziekolwiek można znaleźć pojedyncze fragmenty zniszczonych pomników. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ *Poganice (d. nazwa: Poganitz)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1912 r., Niemcy.

Przejrzysty teren cmentarza otoczonego - jak dawniej - lasem, ale już bez nagrobków. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

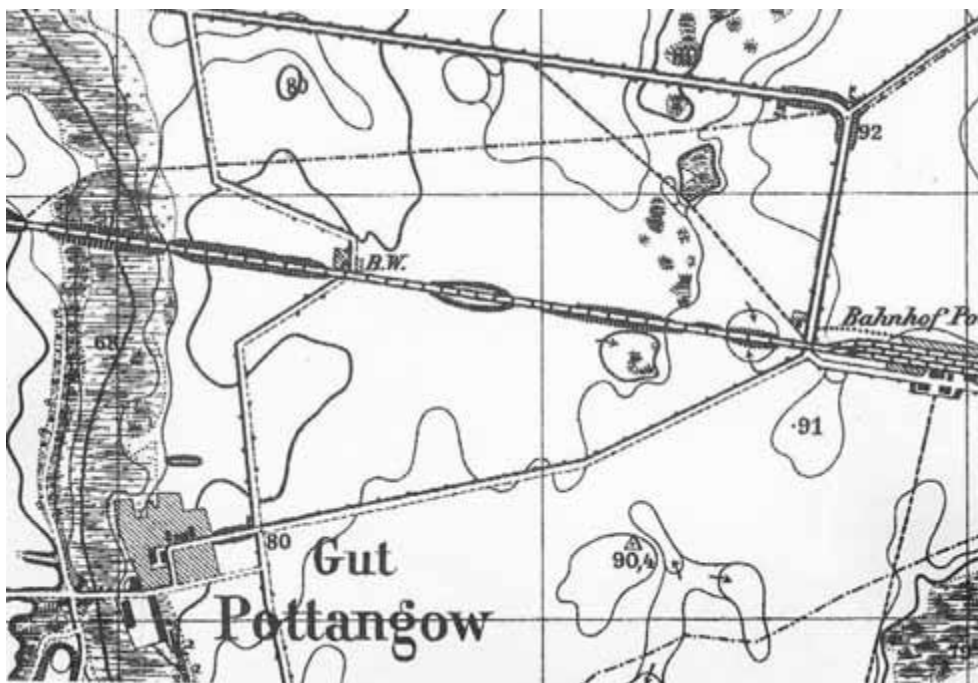
Poganice założone wzdłuż rzeki Łupawy już od połowy XVIII wieku należały do rodziny Rieck-Eggbert. Cmentarz dla mieszkańców zlokalizowano na południowym wschodzie od miejscowości, w ówczesnym niewielkim kompleksie leśnym. To otoczenie nie zmieniło się, nadal otacza go las. Brak jest jednak śladów ogrodzenia lub nasadzeń granicznych. Nieliczne fragmenty kamiennych pomników nie pozwalają na określenie charakteru pierwotnego zagospodarowania. Teren dawnego cmentarza jest jednak przejrzysty i można odnaleźć na nim ślady pomników - choć przemieszczone.

Jeden z nielicznych cmentarnych śladów, choć nic nie wskazuje, że nagrobek ten znajduje się w pierwotnym miejscu, pewnie też został przemieszczony. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ *Potęgowo (d. nazwa: Pottangow)*

Według przekazów kartograficznych cmentarz w Potęgowie został założony pod koniec XIX lub na początku XX wieku na północ od historycznych zabudowań we wsi, niedaleko rozstaju dróg biegnących w kierunku Głuszyna i Nowego Skórowa. Usytuowano go przy ówczesnej północnej granicy miejscowości i zajmował niewielką (0,025 ha) kwadratową powierzchnię, obsadzoną wzdłuż wejścia świerkami. Wokół, tak jak obecnie, znajdowały się pola i pastwiska. Do dzisiaj czytelne jest wejście na cmentarz, które znajdowało się od strony drogi głównej. Świerkowy drzewostan zachował się tylko w części, a po pomnikach nagrobnych nie pozostał żaden ślad.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1912 r., Niemcy.

■ *Radość (d. nazwa: Hermannshöhe)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

*Stary cmentarz otoczony polami.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

Cmentarz w Radości zlokalizowano w północno-wschodniej części miejscowości, przy drodze polnej prowadzącej do jednej z zagród wiejskich. Założono go na planie prostokąta wśród pól i łąk. Wejście główne znajdowało się od strony drogi, jako asymetryczne, zaakcentowane dwoma niewysokimi słupkami z bloków kamiennych. Teren cmentarza wyznaczono niewielkim wałem ziemnym i granicznymi, świerkowymi nasadzeniami, które zachowały się szczątkowo wzdłuż południowej i zachodniej jego granicy. Dawne zagospodarowanie nekropoli jest nieczytelne, pomniki z miejsc pochówku zostały usunięte i złożone między innymi w centralnej części cmentarza. Natomiast z fragmentów tablic z zachowanymi inskrypcjami kilka lat temu uformowano półkole, tworząc swego rodzaju lapidarium.

Lapidarium utworzono z fragmentów tabliczek nagrobnych. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

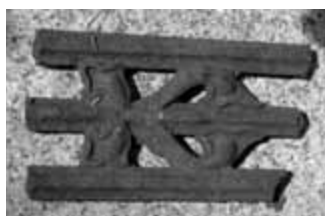
■ *Rębowo (d. nazwa: Rambow)*

Cmentarz w Rębowie zlokalizowano nieopodal zabudowań wiejskich, w północno-wschodniej części wsi, wśród lasu. Prowadzi do niego ścieżka obsadzona dębami. Cały teren został z trzech stron wydzielony kamiennym wałem z większymi głazami narzutowymi w jego narożnikach. Natomiast grani-

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1912 r., Niemcy.

ca od strony wschodniej jest otwarta, zaznaczona świerkowymi i bukowymi nasadzeniami. Zachowane szczątkowo kamienie i krzyże nagrobne w jednym przypadku wskazują na pochówek w 1935 roku. Reszta fragmentów pomników pozbawiona jest inskrypcji. Na cmentarzu tym zachowało się kilka fragmentów pełnych i ażurowych, żeliwnych krzyży o dekoracyjnych formach oraz fragmentów żeliwnych ogrodzeń mogił.

Fragment ażurowego krzyża żeliwnego lub ogrodzenia mogiły. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

Kamienny wał wyznaczający granice cmentarza. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ *Runowo (d. nazwa: Gross Runow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Pomnik poświęcony poległym żołnierzom podczas
I wojny światowej. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

W Runowie założono dwa cmentarze - wiejski i rodowy. Ten drugi zlokalizowany został na północ od założenia pałacowo -parkowego, którego właścicielem i założycielem była rodzina von Grumbkow. Na owalnym, niewielkim wzniesieniu usytuowano niedużą, ceglana kaplicę, po której zachował się tylko stos cegieł oraz widoczne stalowe belki stropu, pod którym

*Zachowane miejsca pochówku na cmentarzu
wiejskim. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

niegdyś złożone zostały szczątki członków założycieli Runowa. Cmentarz wiejski zlokalizowano również na północ od miejscowości, nieopodal przebiegającej tam linii kolejowej i obecnej drogi nr 6. Źródła kartograficzne pokazują, że został on założony na planie prostokąta z wejściem głównym od strony wschodniej. Obecnie granice nekropoli zostały zatarte przez otaczający ją kompleks leśny. Jednak w miejscu pierwotnego usytuowania cmentarza zachowało się kilkadziesiąt miejsc pochówków wyznaczających poszczególne rzędy oraz aleja lipowa dzieląca założenie na dwie kwatery i prowadząca do pomnika poświęconego poległym podczas I wojny światowej żołnierzom - mieszkańcom Runowa. Wokół pomnika wzniesiono wysoki mur kamienny.

■ *Rzechcino (d. nazwa: Rixin)*

Cmentarz w Rzechcinie założono na północny wschód od miejscowości, w oddaleniu około 200 metrów od ostatniego gospodarstwa. Pierwotna, prowadząca do niego droga już nie istnieje. Aby dziś dotrzeć do cmentarza należy przejść przez podmokłe tereny leśne, by znaleźć ukryte głęboko wśród lasu miejsca pochówku. Cmentarz ten, rozplanowany na rzucie zbliżonym do kwadratu, posiada widoczne jeszcze od strony zachodniej pierwotne wejście. Zachowany świerkowy i dębowy starodrzew może sugerować podział na cztery kwatery, co trudno jednoznacznie stwierdzić z uwagi na jego szczątkowość. Na całej powierzchni zachowały się tylko dwa elementy nagrobków - kamienny postument pod żeliwny krzyż oraz współcześnie wydzielona kamieniami mogiła z położonym na niej krzyżem z pochówku w 1916 roku.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Na całym cmentarzu zachowały się tylko kamienie i jeden krzyż. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ Skórowo (d. nazwa: Schurow)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

*Fragmety płyt nagrobnych i pomników
wklejone w mur ogrodzenia cmentarza
przykościelnego. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

Skórowo nie jest dużą miejscowością, a były w niej dwa duże cmentarze. Pierwszy to przykościelny, który w większości wyznacza niezagospodarowana, trawiasta powierzchnia i część położona za kościołem, wykorzystana już pod współczesne pochówki. Z dawnego cmentarza zachowały się tylko graniczne nasadzenia z klonów i kasztanów oraz dwa monumentalne żywotniki. Elementem pierwotnym, oprócz dziewiętnastowiecznego kościoła, jest też niewielka ceglana furta w północnej części nekropoli. Jedynymi świadkami istnienia wcześniejszych miejsc spoczynku są wbudowane w mur ogrodze-

Współczesne pochówki na cmentarzu przykościelnym. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

niowy fragmenty płyt i kamienne postumenty pomników nagrobnych. Ceglana furta wychodzi się na drogę gruntową wiodącą w kierunku północnym. W odległości kilkudziesięciu metrów, po zachodniej stronie tej drogi znajduje się wzniesienie, na którym usytuowano cmentarz wiejski. Pierwotnie zajmo-

Cmentarz gęsto porośnięty jest samosiewami drzew i krzewów. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

Zachowana stela w południowej części cmentarza wiejskiego. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

wał on dwa wzniesienia przedzielone drogą polną. Do dziś zachował się na nim tylko jeden nagrobek w części północnej, natomiast w południowej stoi kilka steli i postumentów, dzięki którym można określić przebieg poszczególnych rzędów nagrobków. Południowa część cmentarza przedzielona została drutem kolczastym, pomimo to granice od tej strony i zachodniej są czytelne, a w ich narożniku rośnie lipa. W przeciwnym narożniku - została wycięta.

■ **Wieliszewo (d. nazwa: Velsow, Felsow, Velstow, Vilsow)**

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Cmentarz w Wieliszewie znajduje się w północnej części miejscowości wśród łąk i pól uprawnych, a prowadziła do niego droga gruntowa. Po wschodniej stronie drogi rośnie wysoki klon. Dzisiaj nie istnieje już pierwotna droga polna prowadząca między innymi na cmentarz, a i wejście główne jest mało czytelne. Na całym obwodzie wzniesiono niewysoki murek z ciosów kamiennych, a w narożnikach od strony południowej posadzono lipy. Z pierwotnego zagospodarowania nie zachowało się wiele pomników, jedyny kamienny krzyż leży w zaroślach, a był on zwieńczeniem mogiły Emmy Horn, zmarłej 4 września 1940 roku.

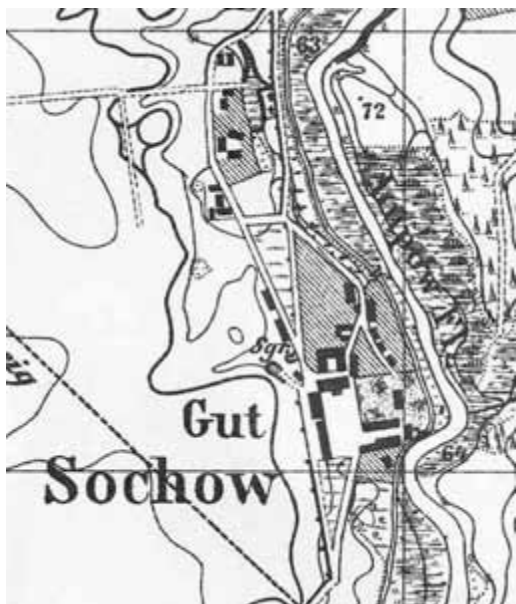

Wysoki klon, a po lewej stronie - dawny cmentarz. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

*Jedyny zachowany kamienny krzyż leżał w zaroślach.
Fot. Marcin Palacz, 2010 r.*

■ *Żochowo (d. nazwa: Sochow)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1912 r., Niemcy.

Porzucone za cmentarzem fragmenty kamiennych nagrobków. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

Rozplanowany na rzucie wydłużonego prostokąta cmentarz w Żochowie zlokalizowano w północnej części miejscowości, po zachodniej stronie drogi nr 6. Nie zachowało się po nim wiele, jednakże dzięki swojemu charakterystycznemu położeniu na owalnym wzniesieniu, jest on czytelny w krajobrazie. Dodatkowo jego prostokątny obwód od strony zachodniej, wschodniej i południowej został zaznaczony kamiennym wałem granicznym. W październiku 2013 roku, nieopodal cmentarza znaleziono skupisko zniszczonych nagrobków. Niebawem powrócą one na swoje pierwotne miejsce.

Kamienny wał wyznaczający granicę cmentarza. Fot. Marcin Palacz. 2010 r.

■ Żychlin (d. nazwa: Zechlin)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

granicę zachował się świerkowy starodrzew. To właśnie między innymi dzięki starym drzewom cmentarz jest widoczny z daleka.

Cmentarz w Żychlinie zlokalizowano na północy, w znacznej odległości od zabudowań wiejskich, po wschodniej stronie drogi nr 6. Został rozplanowany na rzucie kwadratu. Cała jego powierzchnia została zniwelowana, a nagrobki usunięte i wywiezione lub zakopane w obrębie nekropoli. Teren cmentarza jest wyniesiony, dzięki czemu łatwiej zachował on swój pierwotny kształt wśród łąk i pól uprawnych. Szczątkowo, wzdłuż południowej i zachodniej

Dawny cmentarz otaczają dziś pola i łąki. Fot. Marcin Palacz, 2010 r.

■ Leszczyce (d. nazwa: Walkmühle)

Granitowa stela z częściowo czytelną inskrypcją. Fot. Marcin Palacz, 2009 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz należący do tzw. osady młynarzy znajduje się na terenie obecnego Lasku Południowego. Jest niewielki, został usytuowany po wschodniej stronie rzeki Słupi i był rozplanowany pierwotnie na rzucie kwadratu. Wiodła do niego długa, prosta droga leśna, a sam cmentarz był nieco wyniesiony

Kamienny postument i ułożone na nim zebrane fragmenty żeliwnych krzyży. Fot. Marcin Palacz, 2009 r.

w terenie. Obecnie trudno jednoznacznie określić granice dawnego cmentarza, szczątkowa ilość kamiennych elementów nagrobków jest rozproszona, wokół nie znajduje się żaden starodrzew. Na cmentarzu zachowało się tylko kilka fragmentów kamiennych

postumentów oraz granitowa stela z częściowo czytelną inskrypcją, wryta ręcznie w kamieniu. Żeliwne elementy rozsypane wokół kamiennych postumentów wskazują, że oprócz steli znajdowały się tutaj też żeliwne krzyże.

■ Ryczewo (d. nazwa: Ritzow)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.

Kamienne ramy nagrobne na dawnym
cmentarzu. Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

W granicach dzisiejszego Słupska już od 1961 roku znajduje się dawna wieś Ryczewo, której mieszkańcy swój cmentarz zlokalizowali na wzniesieniu, będącym obecnie częścią Lasku Północnego. Pierwotnie znajdował się on na południe od ówczesnych zabudowań wsi, a oddzielał go szeroki pas łąk i pól uprawnych. Swoją wschodnią granicą przylegał do terenów zielonych zwanych „Waldkater”. Wokół granic posiadał wzmocnienie w postaci wału kamienno-ziemnego. Na cmentarzu tym zachowało się wiele pozostałości kamiennych ram nagrobnych i wiele kamiennych postumentów; nie zachowały się natomiast żadne elementy żeliwne nagrobków. Większość pomników z inskrypcjami pochodzi z pochówków w latach 20-40. XX wieku. Zachowały się różne krzyże, stele, pionowe tablice, postumenty z imitacją skały i elementy o dekoracjach architektoniczno-florystycznych. Ta różnorodność form może świadczyć o zamożności poszczególnych rodzin i panujących trendów. W roku 2011 grupa miłośników historii przeprowadziła prace porządkowe na cmentarzu i wyeksponowała zachowane w dobrym stanie pomniki nagrobne.

Fragment pomnika
z dekoracją florystyczną.
Fot. Marcin Palacz, 2007 r.

■ Bierkowo (d. nazwa: Birkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

pomników nagrobnych, głównie kamienne postumenty. Cmentarz zdecydowanie wyróżnia się w krajobrazie dzięki zachowanym żywotnikom, które wyznaczały jego granice.

Cmentarz w Bierkowie założono na południe od zabudowań. To, oparte na rzucie kwadratu, dzisiaj zbliżone do prostokąta założenie, otoczone jest jak kiedyś polami uprawnymi. Dzięki niewielkim różnicom wysokości terenu, czytelny jest obszar cmentarza. Zachowały się na nim pozostałości

Widok cmentarza od strony otaczających go pól uprawnych. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ **Bruskowo Wielkie (d. nazwa: Gross Brüskow)**

W Bruszkowie Wielkim cmentarz założono wokół kościoła zlokalizowanego po wschodniej stronie drogi biegnącej w kierunku Duninowa. Zajmował on wyniesiony teren wokół świątyni i znaczną część terenu na północ od niej. Jego granice od strony drogi wzmacniał kamienny mur oporowy, a północna część była tzw. rezerwą. Dodatkowo granice cmentarza podkreślają świerkowe nasadzenia wzdłuż północnej i wschodniej granicy. Pozostałości dawnych pochówków znajdują się we wschodniej części, pozostały jego obszar jest współcześnie zagospodarowywany. Przed kościołem, od strony drogi głównej, wzniesiono, wygrodzony żeliwnymi ażurowymi przesłami, kamienny pomnik poświęcony poległym żołnierzom podczas I wojny światowej, obecnie wykorzystywany na potrzeby parafii.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Pomnik poświęcony żołnierzom poległym podczas I wojny światowej. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

■ *Bukówka (d. nazwa: Bukau, Deutsch - Buckow)*

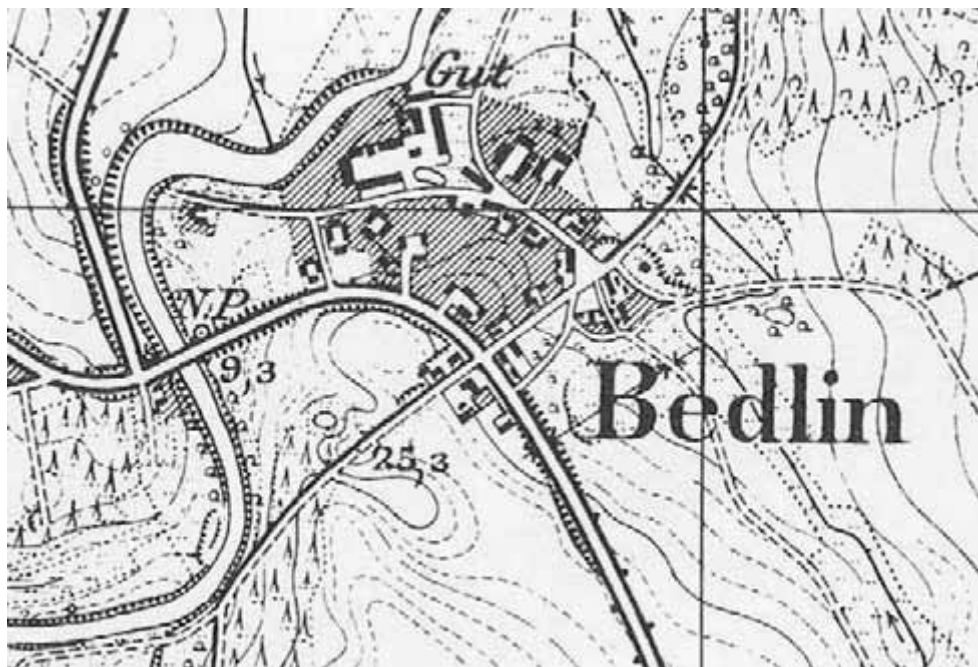
Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1891 r., Niemcy.

Z cmentarza w Bukówce nie zachowało się wiele. To niewielkie założenie zlokalizowano na północnym zachodzie od zabudowań wsi. Wiodła do niego kręta droga wzdłuż skraju lasu. Na cmentarz wchodziło się z jego południowo-wschodniego narożnika. Trudno jest określić pozostałe elementy rozplanowania, ponieważ nie ma na nim już jakichkolwiek śladów po pomnikach nagrobnych lub wyznaczonych mogiłach. Obszar pochówków zaakcentowano niewielką różnicą terenu oraz świerkowymi nasadzeniami, które zachowały się tylko fragmentarycznie.

Nieliczne już stare świerki przy dawnym cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Bydlino (d. nazwa: Bedlin)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1929 r., Niemcy.

Chociaż cmentarz w Bydlinie nie jest oznaczony na mapie z 1929 roku, to wiadomo, że powstał wcześniej. Znajdują się na nim bowiem pozostałości nagrobków wskazujące na pochówki z 1925 roku. Został zlokalizowany nieopodal rzeki Słupi, po północnej stronie drogi gruntowej, biegnącej w kierunku Strzelinka. Znajdują się na nim też groby z pochówków po 1945 roku. Ostatni odbył się w 1982 roku - obok swojej żony, zmarłej w 1958 roku, spoczął Józef Wasieńczuk.

■ Gać (d. nazwa: Gatz)

W Gaci założono dwa cmentarze wiejskie - jeden z wydzielonym miejscem na pochówek rodowy. Znajduje się on na południe od miejscowości, wśród pól uprawnych. W południowo-zachodnim narożniku tego prostokątnego założenia jest sztucznie utworzone wzniesienie, na którym posadowiono murowaną kaplicę grobową, należącą najprawdopodobniej do rodziny

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1890 r., Niemcy.

Murowana kaplica nagrobna należąca najprawdopodobniej do rodziny von Zitzewitz. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

von Zitzewitz. Wiodła do niej dębowa alejka. Kaplica ta z roku na rok ulega degradacji. Cmentarz zachował się w dobrym stanie, widoczne są na nim fragmenty alei świerkowej i dębowej, graniczne nasadzenia świerkowe od strony zachodniej, granitowe słupki bramne jednego z wejść oraz układ nagrobków

z fragmentami zachowanych pomników z inskrypcjami. Ułożenie nagrobków jest dość nieregularne.

Drugi cmentarz zlokalizowano na pół-

Ułożenie nagrobków na cmentarzu założonym na południe od miejscowości. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Fragment krzyża z najstarszego nagrobka - z 1899 roku na cmentarzu zlokalizowanym na północnym wschodzie od miejscowości. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

datowany nagrobek pochodzi z 1899 roku, zmarła osoba pochodziła z Gaci. Dziś trudno jest jednoznacznie określić, który z cmentarzy jest starszy. Ten, znajdujący się na północy, nie został oznaczony na mapie z lat 1889 - 1891, chociaż zachowane nagrobki wskazują na istnienie tego miejsca pochówku. Jednocześnie na tych samych mapach jest już naniesiony drugi cmentarz.

nocnym wschodzie od miejscowości, na skraju lasu. Również na nim zachowało się wiele pozostałości nagrobków, czytelne jest pierwotne zagospodarowanie terenu z układem grobów i zachowanymi granicznymi nasadzeniami - od strony wschodniej świerkowymi, a od strony północnej - dębowymi. Najstarszy,

■ *Głobino* (d. nazwa: *Gumbin*)

Mapa z 1935 roku przedstawia końcową i aktualną formę cmentarza w Głobinie, który od końca XIX wieku dwukrotnie był powiększany. Pierwszym etapem było wydzielenie dodatkowego terenu od strony zachodniej, przez co założenie oparte na rzucie kwadratu, zmieniło się w prostokątne. Kolejna zmiana to powiększenie w XX wieku obszaru od strony północnej, do proporcji zbliżonych do kwadratu. Do dzisiejszych czasów, zlokalizowany na wschód od miejscowości dawny cmentarz, nie zmienił swoich granic, czytelne na nim są wszystkie zmiany. Pierwotne kwadratowe założenie zachowało swoje wygrozdzenie w postaci kamiennego wału. W jego granicach znajduje się starodrzew, a aleja dzieląca cmentarz na dwie kwatery, została przedłużona na teren powiększony w XX wieku. Pozostałości pomników nagrobków znajdują się głównie po stronie wschodniej cmentarza. Obszar powiększony w XIX wieku nie zachował śladów naziemnych grobów. Wiele fragmentów nagrobków nie ma już inskrypcji i trudno jest stwierdzić, jak były lokalizowane. Na przykład znaleziony krzyż kamienny z 1934 roku znajduje się na najstarszej części cmentarza.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

*Fragment zniszczonego nagrobka z pustym miejscem po inskrypcji.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

*Kamienny krzyż z 1934 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ Grąsino, (d. nazwa: Granzin)

Widoczny z daleka starodrzew dawnego cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.

W Grąsinie zlokalizowano dwa niewielkie cmentarze i na każdym znajdują się pochówki z okresu po II wojnie światowej. Pierwszy został założony na południe od miejscowości, po wschodniej stronie drogi prowadzącej do miejscowości Wielogłowy. Jest to niewielkie prostokątne założenie wygrozione głogowym żywopłotem oraz nasadzeniami drzew. Pierwotne wejście znajdowało się od strony zachodniej, dzisiaj jest od strony południowej. W południowo-wschodnim narożniku zachowało się kilka nagrobków dziecięcych, a po przeciwległej stronie - są nagrobki z lat 40. XX wieku. Jedno z najstarszych, udokumentowanych miejsc wskazuje na pochówek w 1910 roku.

Nagrobki dziecięce na cmentarzu
założonym na południe od miejscowości.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Drewniany krzyż poświęcony
zmarłym w latach 1945 - 1995.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Drugi cmentarz znajduje się we wschodniej części miejscowości, w sąsiedztwie zabudowań. Posiada bardzo bogaty drzewostan graniczny - klony jesionolistne. U wejścia od strony północnej został ustawiony granitowy kamień ku czci pochowanych tutaj uchodźców z Warmii i pastora Oskara Lingnau, któ-

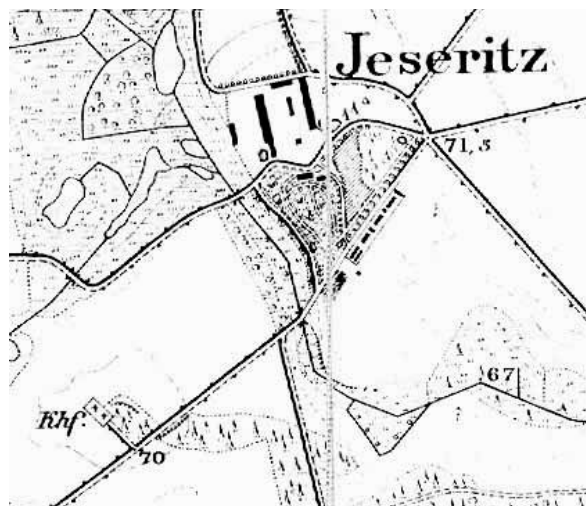
Inskrypcja umieszczona na drewnianym krzyżu, którego już nie ma. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

ry zmarł 13 marca 1945 roku. A jeszcze w 1994 roku w tym miejscu stał drewniany krzyż wskazujący na pochówki z lat 1945-1995. Ponadto udokumentowanych zostało jeszcze kilka innych pozostałości dawnych nagrobków, w tym narzutowy kamień upamiętniający Sophie Deinert, zmarłą w 1937 roku.

Kamień nagrobny upamiętniający Sophie Deinert. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Jezierzyce (d. nazwa: Jeseritz)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1890 r., Niemcy.

Jeden z udokumentowanych krzyży
żeliwnych. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Cmentarz w Jezierzycach widnieje na dziewiętnastowiecznych mapach jako niewielkie dwukwaterowe założenie, oparte na planie prostokąta. Został zlokalizowany na południowy zachód od zabudowań, po zachodniej stronie drogi polnej prowadzącej niegdyś do Ryczewa. Dzisiaj cmentarz ten

Rzadko spotykany fragment płyty
nagrobnej z owalnym miejscem
na fotografię zmarłej osoby.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

otacza las, a rozpoznawalny jest on dzięki otaczającemu go wałowi ziemnemu. Zachował się również pierwotny przebieg alejki prowadzącej do tej nekropolii. Szczątkowy starodrzew świadczyć może, że była ona obsadzona wzdłuż swoich granic dębami. Dziś trudno stwierdzić, czy istniejące tam świerki były też elementem pierwotnego zagospodarowania, na którym zachowało się kilkanaście czytelnych miejsc pochówku, w tym w północnej kwaterze, przy granicy - grobowiec z podziemnymi kryptami. Udokumentowano również dwa krzyże żeliwne z 1909 i 1914 roku. Ciekawym i rzadko spotykanym na innych cmentarzach jest fragment płyty nagrobnej (lub steli) z czytelnym owalnym miejscem na fotografię zmarłych osób.

■ *Karżcino (d. nazwa: Karzin)*

W Karżcinie cmentarz zlokalizowano na zachód od miejscowości, po południowej stronie drogi i ówczesnej linii kolejowej prowadzącej do Machowina. Na mapach dziewiętnastowiecznych został on oznaczony na planie prostokąta z wejściem od strony północnej. Obecnie granice cmentarza wyznaczają obszar w kształcie trapezu, którego zasięg sięga drogi głównej, a cały

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

otoczony jest drogami leśnymi. Alejka pierwotnie prowadząca na cmentarz przeobraziła się w aleję dzielącą go na dwie kwatery. Wzdłuż niej znajduje się dębowy i lipowy starodrzew, zaś południowa i wschodnia granica zachowała swój świerkowy starodrzew. Na cmentarzu tym nie zachowało się wiele widocznych miejsc pochówku, we wschodniej kwaterze, w jej północnej części znajduje się niewielkie, sztucznie usypane wzniesienie, na szczycie którego ustawiony został duży głaz narzutowy. Obecnie jest on przewrócony i niewidoczna jest jego inskrypcją. Ponadto jedynym zachowanym fragmentem nagrobku z czytelną inskrypcją jest kamienny krzyż z pochówku 20 czerwca 1936 roku.

Fragment rozbitego kamiennego krzyża z czytelną inskrypcją. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Kępno* (d. nazwa: *Kempen*)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

Cmentarz w Kępnie założono nieopodal zaznaczonego na dziewiętnastowiecznych mapach pomnika poświęconego ofiarom katastrofy sterowca. Został ogrodzony niewysokim kamiennym murem z zaznaczonym wejściem od strony południowej w kształcie łukowego wygięcia każdej ze stron muru. Cały teren porośnięty jest licznymi samosiejkami drzew - świerka i brzozy. Nie zachowało się na nim wiele pozostałości nagrob-

ków, a ich układ nie pozwala jednoznacznie określić sposobu zagospodarowania cmentarza, na którym znajdują się też pozostałości nagrobków wskazujących na pochówki z lat 30. i 40. XX wieku. Wśród nich jest nagrobek ku czci poległego w Rosji w 1942 roku Hansa Herninga.

■ *Korzek* (d. nazwa: *Neumühle*)

Korzek to niewielka miejscowość należąca obecnie do wsi Włynkówko. Założono dla niej też cmentarz, który wyznaczono na planie zbliżonym do kwadratu i umiejscowiono w jej północno-wschodniej części. Obecnie bezpośrednio sąsiaduje on z terenem przykościelnym. Z dawnego zagospodarowania nie pozostało wiele śladów; cmentarz ten nie zmienił jednak swojego pierwotnego, leśnego otoczenia.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

■ *Krępa Słupska (d. nazwa: Krampe)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Utworzone lapidarium na starym cmentarzu. Fot. Stanisław Szpilewski, 2011 r.

*Nagrobek Ericha Witt(a).
Fot. Stanisław Szpilewski, 2011 r.*

łości nagrobków, wśród nich znalazł się kamień poświęcony Erichowi Wittowi, poległemu w 1917 roku podczas I wojny światowej. Potomkowie tej rodziny od lat odwiedzali to miejsce, mając świadomość pochówku na nim ich najbliższych. Dopiero akcja z 2011 roku dała im namacalny tego dowód. W roku 2013 na cmentarzu odsłonięto kamień ku czci Stanisława Szpilewskiego - historyka sztuki i wieloletniego pracownika Urzędu Ochrony Zabytków w Słupsku, który był zaangażowany w rewaloryzację cmentarza w Krępie.

W Krępie Słupskiej założono dwa cmentarze - wiejski i rodowy. Ród von Puttkamer w roku 1844 sprzedał Krępe rodzinie Breyer, a poprzez małżeństwo potomkini przeszła ona na własność rodziny Genth. Najprawdopodobniej to jeszcze rodzina von Puttkamer wzniosła pałac

znajdujący się przy obecnej ulicy Leśnej oraz założyła towarzyszący mu park. Na południe od założenia parkowego znajduje się niewielki cmentarz rodowy, gdzie zostali pochowani członkowie rodziny ostatnich właścicieli Krępy. Na głazie narzutowym, pełniącym funkcję kamienia nagrobnego, został wyrzeźbiony herb rodu Genth. Natomiast cmentarz wiejski zlokalizowano w północno-zachodniej części miejscowości, w sąsiedztwie ówczesnej zabudowy gospodarczej folwarku. Otoczono go wałem kamienno-ziemnym. W roku 2011 społeczność Krępy uporządkowała stary cmentarz wiejski i ze znalezionych na nim fragmentów nagrobków utworzył lapidarium. Pod warstwą ziemi i bluszczu odnaleziono wiele pozosta-

■ *Kukowo (d. nazwa: Kuckow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

*Płyta z inskrypcją z nagrobka z lat 30.
XX wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Cmentarz w Kukowie założono na południe od miejscowości, po zachodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Rogawicy. Rozplanowano go w kształcie prostokąta. Współcześnie tylko zachodnią część (tam, gdzie widoczne były pozostałości nagrobków) ogrodzono drewnianym płotem sztachetowym. Cały starodrzew usunięto, wokół znajdują się nasadzenia sosnowe, na samym cmentarzu - samosiejki świerka. W ogrodzonej części znalazły się pozostałości nagrobków z lat 30. XX wieku i kamienna płyta z inskrypcją wskazującą na pochówek z 1890 roku.

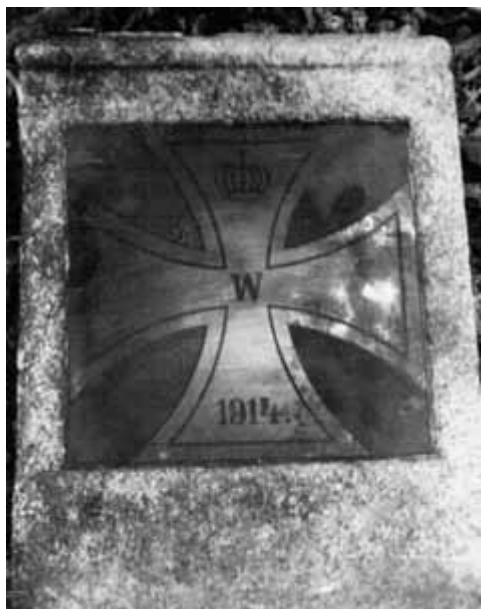
*Kamienna płyta z inskrypcją
wskazującą na pochówek z 1890 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Kusowo (d. nazwa: Kussow)*

Cmentarz w Kusowie założono na północny zachód od zabudowań, nieopodal ówczesnego budynku szkolnego. Założenie rozplanowano jako dwukwaterowe, na rzucie kwadratu, z wejściem od strony wschodniej. Obecnie sąsiaduje z nowopowstałą obwodnicą Słupska i zostało uporządkowane. Jest na nim kamień z krzyżem i datą 1914, który wskazuje, że znajdował się tu pomnik zbiorowy lub indywidualny ku czci poległym w czasie I wojny światowej. Obok przedwojennych mogił znajdują się pochówki późniejsze, między innymi z 1962 roku.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

Kamień z krzyżem i wyrytym na nim 1914 rokiem. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

*Metalowy krzyż na mogile z 1962 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ *Lękwica (d. nazwa: Lankwitz)*

Cmentarz w Lękwicy zlokalizowano na południe od zabudowań wsi. Było to założenie w kształcie zbliżonym do kwadratu, z wejściem od strony wschodniej, od drogi gruntowej. Teren cmentarza dokładnie oczyszczono, nie zachowały się na nim żadne elementy nagrobków, brak jest też już jakichkolwiek śladów mogił. Pierwotnie nekropolię wokół granic obsadzono świerkami, z których do dzisiaj zachowały się tylko nieliczne.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

*Nieliczne już świerki
wyznaczające dawne granice
cmentarza. Fot. Ryszard
Patorski, 1994 r.*

■ *Lubuczewo (d. nazwa: Lübzow)*

Cmentarz w Lubuczewie to duże założenie w kształcie trapezu, znajdujące się we wschodniej części wsi, po południowej stronie drogi głównej, biegnącej w kierunku Wrześcia. Dzisiaj jest czterokwaterową nekropolią, z dojściem od strony północnej. Zachowała się lipowa aleja prowadząca do cmentarza

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1936 r., Niemcy.

Udokumentowany krzyż z nagrobka dziecięcego z 1980 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

i są fragmentaryczne świerkowe nasadzenia graniczne. Najstarszą częścią jest ta od strony północnej. Na początku XX wieku powiększono cmentarz do naturalnego uskoku terenu. Wówczas pojawiły się świerkowe nasadzenia. Na cmentarzu tym udokumentowano wiele żeliwnych krzyży z lat 80. XIX wieku, wśród nich krzyż z nagrobka dziecięcego z 1880 roku z płaskorzeźbą anioła klęczącego na chmurze. W północno-wschodniej kwaterze znajdują się najstarsze pochówki z lat 80. XIX wieku oraz towarzyszące im najmłodsze z lat 60. XX wieku. Natomiast w południowo-wschodniej kwaterze znajdują się powojenne groby dziecięce z lat 40. XX wieku.

Pochówki z lat 80. XIX wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Groby dziecięce z lat 40. XX wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Niewierowo (d. nazwa: Nipnow)*

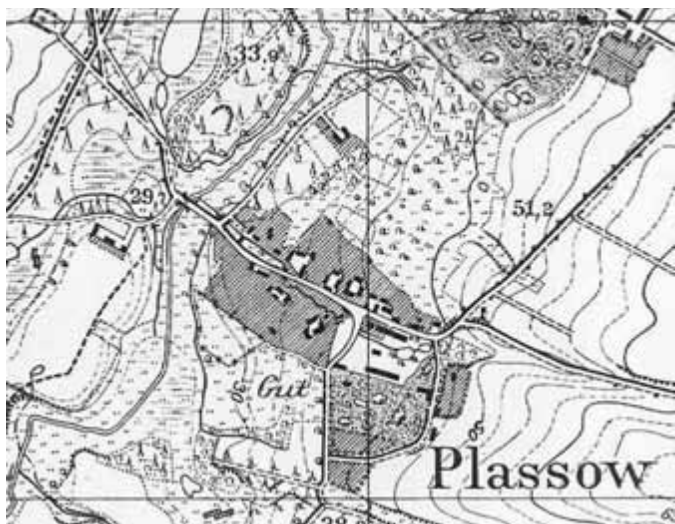
Cmentarz w Niewierowie założono na rozstaju dróg, na północ od zabudowań wiejskich. Był niewielki, jednokwaterowy, w kształcie kwadratu z wejściem od strony północnej. Z dawnego zagospodarowania nie zachowały się żadne elementy nagrobków, przetrwał tylko szpaler świerków wzdłuż południowej granicy nekropoli. Od strony wschodniej, przy rozstaju dróg posadzono grupę brzoź, to właśnie za nimi w lesie odnaleźć można granice dawnego cmentarza.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

*Za brzozami w lesie ukryły się granice dawnego cmentarza.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Płaszewko (d. nazwa: Plassow)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Cmentarz w Płaszewku założono w znacznej odległości od wsi, na północny wschód od zabudowań. Na podstawie mapy z 1935 roku można stwierdzić, że zlokalizowano go już poza granicami wsi, jednakże nie wiadomo, czy było to celowe zamierzenie. W części zachodniej był otoczony kamien-

nym wałem, a pierwotne wejście znajdowało się od strony południowo-wschodniego narożnika. Na cmentarzu tym nie zachowało się wiele z pierwotnego zagospodarowania, cały obszar porośnięty jest samosiejkami drzew i krzewów, brakuje na nim czytelnej alei, by stwierdzić, jaki był podział kwater. Pozostało kilka fragmentów nagrobków, które wskazują na różnicowanie form pomników (stele, krzyże żeliwne i kamienne, żeliwne ogrodzenia). Zachowane fragmenty nagrobków z inskrypcjami wskazują, że cmentarz ten był czynny już w latach 50. XIX wieku.

■ Redęcin (d. nazwa: Reddentin)

W Redęcinie znajdują się dwa cmentarze o podobnej powierzchni i identycznym rozplanowaniu w kształcie koła - to rzadko spotykany układ. Ten położony w południowej części miejscowości łatwo określić go jako rodowy. Drugi, zlokalizowany przy północnej granicy założenia parkowego, mógł być rodowy (bliskość parku), ale równie dobrze mógł być też niewielkim wiejskim cmentarzem. Znajduje się na nim kilka mogił i rozkopane grobowce. Brak inskrypcji nie po-

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

zwala na jednoznaczne określenie charakteru tego cmentarza. Właścicielami Redęcina już od II połowy XV wieku była rodzina von Below. To właśnie ona wzniosła w XIX wieku pałac i założyła rozległy park przypałacowy. Drugi cmentarz zlokalizowano na południe od założenia parkowego. Zachował się na nim monumentalny kamienny krzyż, widoczne są również wkopy w miejscach krypt grobowych. Na cmentarzu rodowym, w południowej części wsi, obok kamiennego krzyża znajdują się pozostałości grobowca rodziny von Below oraz tablica inskrypcyjna.

*Pozostałości grobowca rodowego rodziny
von Below. Fot. Tomasz Urbaniak, 2003 r.*

*Kamienny krzyż z inskrypcją z tekstem
z Biblii. Fot. Tomasz Urbaniak, 2004 r.*

■ *Rogawica (d. nazwa: Roggatz)*

Lokalizacja cmentarza w Rogawicy przypomina do złudzenia cmentarz w Niewierowie, lecz ten jest o wiele mniejszy. Zlokalizowany został na niewielkim sztucznym wzniesieniu na północ od zabudowań, wśród upraw leśnych. Pierwotnie wokół niego poprowadzono ścieżkę leśną, którą dzisiaj trudno byłoby znaleźć. Na skrzyżowaniu dróg, nieopodal cmentarza udokumentowane zostały dwa porzucone kamienne postumenty pod krzyże żeliwne. Na samym cmentarzu nie udało się nic znaleźć poza wykopem w jego centralnej części.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

*Porzucony kamienny postument pod krzyż
żeliwny. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Siemianice (d. nazwa: Schmaatz)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1935 r., Niemcy.

Graniczny starodrzew cmentarza znajdującego się naprzeciwko boiska sportowego. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

W Siemianicach założono dwa cmentarze wiejskie - po obu stronach linii kolejowej. Ten w północnej części miejscowości znajduje się po zachodniej stronie drogi prowadzącej do osiedla domków jednorodzinnych, niemal naprzeciwko boiska sportowego. Prawie w stu procentach zachował on swój pierwotny, graniczny, świerkowy starodrzew. Niestety, tylko w formie szczątkowej zachowały się pomniki nagrobne. Drugi cmentarz przylega do nasypu kolejowego, po jego południowej stronie, zlokalizowany został niedaleko ówczesnego siedliska Prinzenhof i to jego mieszkańcy korzystali najprawdopodobniej z tego cmentarza. To niewielkie prostokątne założenie, wyniesione od strony północno-zachodniej, zmieniło swój kształt przez przecięcie jego południowo-wschodniego narożnika drogą asfaltową prowadząca w kierunku Jezierzyc. Pomimo to, cmentarz fragmentarycznie zachował swój pierwotny graniczny dębowy drzewostan.

Dębowy starodrzew cmentarza zlokalizowanego niedaleko siedliska Prinzenhof. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Strzelino (d. nazwa: Gr. Strellin)*

Cmentarz w Strzelinie najprawdopodobniej założono na przełomie wieków (wskazują na to pochówki udokumentowane przez słupeńską delegaturę WUOZ w Gdańsku), w centrum wsi, nieopodal szachulcowego kościoła. Od strony wschodniej i zachodniej zachował się świerkowy starodrzew, który wytycza zasięg cmentarza. Od strony północnej i zachodniej teren jest nieco wyniesiony wzdłuż granic. Jeszcze w latach 90. XX wieku znajdowało się tu

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889/91 r., Niemcy.

W latach 90. XX wieku na cmentarzu były jeszcze żeliwne krzyże. Do dzisiaj nie zachował się żaden. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

kilka żeliwnych krzyży z czytelnymi inskrypcjami z początku XX wieku oraz żeliwne, ażurowe ogrodzenia mogił. Do dzisiaj nie zachował się żaden z tych elementów. Ponadto kamienne pozostałości postumentów i pomników nagrobnych zostały przemieszczone i porozbijane.

■ *Swochowo (d. nazwa: Schwuchow)*

Cmentarz w Swochowie założono na niewielkim wzniesieniu, na północny zachód od zabudowań, po zachodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Machowina. Z pierwotnego zagospodarowania zachował się częściowo graniczny świerkowy starodrzew oraz kilka mogił i kamieni nagrobnych. Inskrypcje na zachowanych nagrobkach pochodzą z lat 20 i 30. XX wieku. Część nagrobków ma nieczytelne inskrypcje lub jest ich pozbawiona.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1891 r., Niemcy.

■ *Swołowo (d. nazwa: Schwolow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1935 r., Niemcy.*

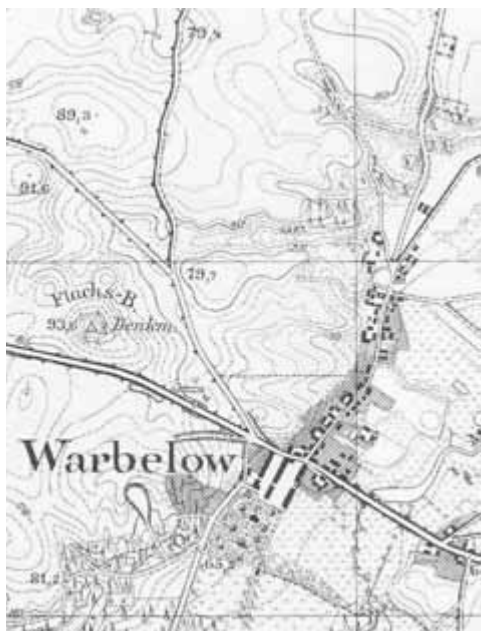
*Ogrodzony teren dawnego cmentarza
przykościelnego. Fot. Katarzyna
„KaMa” Kowalska, 2012 r.*

*Kamienny krzyż z wyrytą inskrypcją
(1940) jako data pochówku.
Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

Mieszkańcy Swołowa założyli dwa cmentarze. Pierwszym był przykościelny, znajdujący się w centrum wsi. Zajmował niewielki owalny teren, który z czasem okazał się za mały. Dlatego założono drugi cmentarz wśród upraw rolnych w południowo-wschodniej części miejscowości. Dzisiejszy cmentarz przykościelny to płaski obszar obsiany trawą. Od strony północnej, przy ogrodzeniu, znajduje się pomnik poświęcony niegdyś pamięci mieszkańców poległych w czasie I wojny światowej. Na cmentarzu wiejskim zachowało się niewiele z pierwotnego zagospodarowania. Nadal czytelny jest jednak zachodni, graniczny świerkowy starodrzew. Pomników nagrobnych nie ma wiele. Najokazalszym jest kamienny krzyż wskazujący na pochówek z 1940 roku.

■ Warblewo (d. nazwa: Warbelow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1935 r., Niemcy.

Porzucony w zaroślach drewniany krzyż - jedyny dowód na istnienie cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

W Warblewie powstały trzy cmentarze - jeden z kaplicą. Najstarszy, oznaczony już na dziewiętnastowiecznej mapie, znajduje się na skraju lasu, na południe od wioski, po zachodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Krzywania. Wiodła do niego aleja obsadzona kasztanami, a sam cmentarz najprawdopodobniej był obsadzony świerkami. Od strony wschodniej czytelne są na nim dwa rzędy

grobów, wśród których znaleziono marmurową tablicę z inskrypcją wskazującą na pochówek w roku 1907. Kolejne cmentarze, zaznaczone już na mapach dwudziestowiecznych założono na północ od zabudowań, po wschodniej stronie drogi prowa-

Fragmety marmurowej tablicy z inskrypcją wskazującą na pochówek w 1907 roku. - fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

Kaplica grobowa na cmentarzu usytuowanym na północ od miejscowości. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.

dzącej w kierunku Warblewka. Na tym, usytuowanym całkowicie na północy, w jego wschodniej części wzniesiono kaplicę grobową z dwuspadowym dachem. Został on wyczyszczony z większości nagrobków. Zachowały się tylko nieliczne tablice bez inskrypcji. Granice drugiego cmentarza, znajdującego się na południe od powyższego, wyznaczono wałem ziemnym, a od strony drogi głównej - świerkowym starodrzewem. Tu też nie zachowało się prawie nic. Jedynym symbolem tego miejsca pochówków do niedawna był leżący wśród zarośli drewniany krzyż. Trudno jest stwierdzić, dlaczego w tak krótkim odstepie czasu powstały w Warblewie dwa kolejne cmentarze, i to tak blisko siebie.

■ Wielichowo (d. nazwa: Überlauf)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.

Krzyż żeliwny rolnika Franza Alberta Rahna
z 1911 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Mieszkańcy Wielichowa założyli swój cmentarz w północno-wschodniej części wsi, po południowej stronie nasypu linii kolejowej Słupsk - Ustka. Cały teren został obsadzony świerkami, które w większości zachowały się do dziś. Nieliczne zachowane pozostałości nagrobków wskazują, że było to założenie o dość nieregularnym zagospodarowaniu, brak na nim widocznego przebiegu alejek. Najstarszym datowanym nagrobkiem był żeliwny krzyż rolnika Franza Alberta Rahn z 1911 roku. W 1994 roku w północno-wschodniej części cmentarza udokumentowano krzyż żeliwny z inskrypcją pochówku w 1937 roku o kształcie i wzorze, jaki miał krzyż w Klukach (gm. Smołdźno) i Lubuniu (gm. Kobylnica). Zastrzeżony wzór krzyża był wykonany przez tego samego rzemieślnika ze Słupska o nazwisku Burow.

Krzyż żeliwny z pochówku w 1937 roku
- taki sam wzór spotkamy
na cmentarzu w Klukach i Lubuniu.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Wieszyno (d. nazwa: Vessin)

Żeliwny krzyż z dwiema tabliczkami z pochówków w 1924 i 1966 roku. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2012 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, 1890 r., Niemcy.

W Wieszynie funkcjonował cmentarz przykościelny i rodowy - dwudziestowiecznych właścicieli wsi - rodziny von Goerne. Przykościelny - to wieloboczny teren wokół kościoła, zlokalizowany wśród pól na południowy zachód od miejscowości. Cmentarz rodowy znajduje się natomiast nieopodal, na wschód od kościoła i zachowały się na nim kamienie nagrobne członków rodziny von Goerne, w tym grób porucznika Wilhelma von Goerne, poległego w 1914 roku. Z dawnego cmentarza przykościelnego usunięto nagrobki i wycięto część drzewostanu. W części pozostaje on jako zielona powierzchnia, a w części funkcjonuje jako współczesny cmentarz. Dzięki temu, że jeden z żeliwnych krzyży z 1924 roku uzupełniono o tablicę z nowego pochówku w 1966 roku i równocześnie wykorzystano żeliwną, dekoracyjną tabliczkę jako tło współczesnej, elementy te zachowały się do dnia dzisiejszego jako jedyne formy nagrobne dawnego przykościelnego cmentarza. W latach 90. XX wieku

znajdowało się n a nim kilka krzyży żeliwnych, wśród nich były krzyże z inskrypcjami z 1900 i 1847 roku.

Cmentarz współczesny na części dawnego cmentarza przykościelnego. Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2012 r.

■ *Wiklino (d. nazwa: Beckel)*

Cmentarz w Wiklinie, założony w XIX i powiększony w XX wieku zlokalizowano w północnej części miejscowości, po północnej stronie drogi prowadzącej w kierunku Wrześcia. Tak, jak pierwotnie, i obecnie sąsiaduje on z zabudowaniami wiejskimi. Obecnie ma kształt wydłużonego prostokąta, część północna to wynik powiększenia nekropolii na początku XX wieku. Źródła kartograficzne pokazują, że w południowo-zachodnim narożniku cmentarza znajdował się budynek, po którym zachowały się tylko fundamenty. Najprawdopodobniej była to kaplica cmentarna.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1936 r., Niemcy.*

*Graniczne nasadzenia
świerkowe dawnego cmentarza
- najprawdopodobniej pochodzą
z czasów jego powiększenia.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Włynkowo (d. nazwa: Flinkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

Mieszkańcy Włynkowa zlokalizowali swój cmentarz w znacznej odległości od zabudowań, na wschód od miejscowości, nieopodal rzeki Słupi. Prowadzi do niego droga polna od strony zachodniej; sąsiaduje on z uprawami leśnymi i polami uprawnymi. Wzdłuż wschodniej i zachodniej granicy wzniesiono niewysoki wał z ciosów kamiennych. Zachowany graniczny starodrzew świerkowy podkreśla prostokątny kształt cmentarza, który zdominowały już samosiewy drzew i krzewów, głównie sosen. Zachowało się tylko kilka elementów kamiennych pomników nagrobnych, w tym postument z fragmentem podstawy żeliwnego krzyża.

Udokumentowany postument z fragmentem żeliwnego krzyża. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Świerkowy, graniczny starodrzew. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Wrzeście (d. nazwa: *Freist*)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.*

Cmentarz we Wrześciu to duże założenie zlokalizowane w północnej części miejscowości, po wschodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Lękwicy. Współcześnie też wykorzystywany jest zgodnie z jego pierwotnym przeznaczeniem; znajduje się tu bowiem cmentarz parafialny. Ekspansywne użytkowanie cmentarza oraz liczne akty dewastacji dawnych nagrobków sprawiły, że tylko jego południowo-zachodnia część nie jest jeszcze zagospodarowana. Z udokumentowanych w 1995 roku pomników nagrobnych datowanych na XIX i XX wiek zachowały się jedynie fragmenty. Jeszcze w latach 90. XX wieku na cmentarzu tym znajdowały się dawne groby z pomnikami i krzyżami. Na początku XXI wieku, większość z żeliwnych krzyży padła łupem poszukiwaczy złomu. Zebrana dokumentacja archiwalna wskazuje, że z końcem XX wieku znajdowało się tu ponad 100 rozpoznawalnych miejsc pochówku. Były na nich krzyże żeliwne z 1860 i 1861 roku.

*Fragment pomnika z tablicą
inskrypcyjną z pochówku w 1918
roku. Fot. Ryszard Patorski, 1995 r.*

■ **Bukowo (d. nazwa: Buchenstein, Wendisch Buckow)**

W Bukowie cmentarz założono blisko zabudowań zagrodowych w południowo-zachodniej części wioski, po stronie północnej drogi gruntowej prowadzącej w kierunku Komnina. Obecnie otoczony jest lasem, a po stronie wschodniej znajdują się budynki mieszkalno-gospodarcze. Założono go w kształcie zbliżonym do kwadratu, z wejściem z drogi. Można przypuszczać, że wydzielony był przez nasadzenia dębowe; przy jednym z nagrobków posadzono dwa żywotniki, które są dorodnymi drzewami. Na cmentarzu tym zachowały się tylko trzy kamienne ramy, wyznaczające groby.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

Jedna z trzech zachowanych kamiennych ram wyznaczających groby. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Czluchy (d. nazwa: Schlochow)

Cmentarz w Czluchach założono w XIX wieku i zlokalizowano na południowy wschód od zabudowań wsi. Założenie w kształcie prostokąta obsadzono świerkami, a wejście główne z drogą wyznaczono od strony zachodniej. Obecnie po drodze pozostał tylko ślad, a wejść na cmentarz można bezpośrednio z drogi prowadzącej do Smołdzina. Nie zachowały się żadne pozostałości po nagrobkach, jednakże boczne wejście na cmentarz sugeruje, że nekropolia mogła być jednokwaterowa. Świerkowy drzewostan wzdłuż granic został w znacznym stopniu wycięty.

Na dawnym cmentarzu nie zachowało się nic po nagrobkach. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

■ *Czysta* (d. nazwa: *Wittbeck*)

W Czystej znajdują się dwa cmentarze - wiejski i prawdopodobnie rodowy. Wiejski zlokalizowano na wschód od zabudowań, po wschodniej stronie niewielkiego wzgórza. Został on rozplanowany na rzucie wydłużonego prostokąta, a od strony drogi gruntowej obsadzony żywotnikami. Dodatkowo wydzielony został niewysokim murem z ciosów kamiennych. Zachowało się na nim tylko kilka nagrobków, w tym dwa krzyże żeliwne. Jeden z datą pochówku z 1878 roku, drugi bez daty pochówku - upamiętniający małżeństwo

Jeden z dwóch zachowanych krzyży żeliwnych. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1891 r., Niemcy.

o nazwisku Noffke. Drugi cmentarz znajduje się również u stóp wzniesienia, jednak po południowej jego stronie i wygradzony został kamiennym murem z wejściem od strony zachodniej. Jest to niewielkie założenie na rzucie kwadratu z luźno porzrzuconymi fragmentami nagrobków. Wzdłuż granic pozostał przetrzebiony dębowy starodrzew. Można przypuszczać, że był to cmentarz

Pozostałości po ogrodzeniu cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

rodowy, nie zachowały się inskrypcje i trudno określić, kto go założył i kto na nim spoczął. *Czysta* w roku 1838 została zakupiona przez radcę prawnego Friedricha Augusta Ludwiga von Messerschmitt, a jej kolejnymi właścicielami byli: w 1889 roku - podporucznik Horn, a od 1909 roku - mistrz jeździecki, Georg Steifensand ze Swołowa.

■ *Gardna Mała (d. nazwa: Klein Garde)*

Cmentarz w Gardnie Małej zlokalizowano na południe od zabudowań wiejskich. Wejście znajduje się od strony wschodniej, na krótszym boku. Wyznaczony był kamiennym wałem granicznym oraz świerkowymi nasadzeniami. Drzewostan ten zachował się tylko wzdłuż granicy południowej i fragmentarycznie - wzdłuż zachodniej. W północno-wschodnim narożniku nasadzono żywotniki. Zielen zachowała się w dobrym stanie, ale po pomnikach nagrobnych nie ma żadnych śladów.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.*

*Drzewostan wyznaczający
cmentarz, który w 1994 roku
otaczały, tak jak kiedyś, nieużytki.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Gardna Wielka (d. nazwa: Gross Garde)*

W Gardnie Wielkiej były trzy cmentarze - przykościelny i dwa wiejskie powstałe w XIX i XX wieku. Przykościelny zlokalizowano na niewielkim kolistym wzniesieniu w centrum wsi. Do dzisiaj znajduje się na nim postument pomnika właściciela ziemskiego - Ferdynanda von Braunschweig, zmarłego

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.*

*Żeliwny krzyż na grobie z lat 30., XX
wieku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

w 1800 roku oraz pozostałości po pomniku ku czci żołnierzy poległych podczas I wojny światowej. Współcześnie na cmentarzu tym pochowany został w 1972 roku ks. kanonik Jan Nowak. Cmentarz wiejski z XIX wieku zlokalizowano w zachodniej części miejscowości, w nieznacznym oddaleniu od krawędzi drogi prowadzącej do Stojcina, za pastwiskami i sadami. Założenie od strony wschodniej i północnej jest nieco wyniesione. Wzdłuż granicy wschodniej, gdzie znajduje się wejście, zachował się graniczny, świerkowy drzewostan; nie

*Graniczny, świerkowy starodrzew.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Kwatera z pierwotnym zagospodarowaniem, na cmentarzu parafialnym. Fot. Tomasz Urbaniak, 2004 r.

pozostało wiele z nadziemnych grobów. Cmentarz wiejski z XX wieku zlokalizowano nieopodal, pomiędzy ówczesną drogą i torami kolejowymi. Funkcję swoją pełni do dzisiaj. Nie zachował swojego pierwotnego układu, jednak wzdłuż wschodniej granicy nadal stoi świerkowy starodrzew. W południowo-zachodnim narożniku, gdzie najprawdopodobniej

było pierwotne wejście, znajduje się kwatera z zachowanymi pozostałościami nagrobków sprzed II wojny światowej. W tej części cmentarza znajdują się też pierwsze pochówki powojenne. Wśród zachowanych elementów są żeliwne oraz kamienne krzyże i postumenty datowane, głównie na lata 30. XX wieku.

■ Kluki (d. nazwa: Klucken)

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891/1942 r., Niemcy.

Krzyż z dekoracją kwiatową, którego wykonawca
zastrzegł sobie prawa autorskie do jego wzoru.
Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

Cmentarz w Klukach założono na zachód od miejscowości, po północnej stronie drogi prowadzącej do Smółdzina. Osiemnastowieczna nekropolia została w 1987 roku wpisana do rejestru zabytków - jako miejsce spoczynku mieszkańców Kluk Smółdzińskich, a od 29 kwietnia 1992 roku stała się częścią Skansenu w Klukach. Założenie zostało wyniesione ponad otaczający go teren i rozplanowane na rzucie prostokąta. W centralnym miejscu znajduje się pomnik ku czci poległych podczas I wojny światowej. Zachowało się wiele nagrobków z żeliwnymi krzyżami, najstarszy zachowany jest z 1877 roku. Dwa krzyże żeliwne posiadają sygnaturę ich wykonawcy. Jednym jest H. Pegłow z Lęborka, drugim E. Burow ze Słupska. Oprócz nazwiska umieszczony został na nim napis o zastrzeżonych przez Burowa prawach autorskich do wzoru. Identyczne krzyże znajdują się na cmentarzach w Lubuniu (gm. Kobylnica) i Wielichowie (gm. Słupsk).

Pomnik ku czci poległych podczas I wojny
światowej i otaczające go krzyże nagrobne.
Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

Las zachowanych żeliwnych krzyży.
Fot. Krystyna Mazurkiewicz-Palacz, 2009 r.

■ *Komnino (d. nazwa: Kuhnhof)*

Cmentarz w Komninie położony jest na południe od miejscowości, pomiędzy dawną linią kolejową, a drogą prowadzącą do Dominika. Niewielkie założenie w kształcie prostokąta zostało zaznaczone ziemnym wałem oraz granicznymi nasadzeniami świerkowymi i dębowymi. Dzięki wielu zachowanym pozostałościom nagrobków można określić charakter tego zagospodarowania; groby są nieregularnie ułożone - jedynie przy wschodniej granicy zostały ułożone w rzędzie, a mogiły wyznaczają kamienne ramy, zwieńczone między innymi niewielkimi pionowymi tablicami. Pośród tych kamiennych pozostałości niewiele zachowało się żeliwnych elementów; zostały udokumentowane dwa najstarsze - żeliwny krzyż z 1895 roku i żeliwna tablica z dekoracją florystyczną z 1894 roku.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

*Kamiennie ramy zachowanych nagrobków.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Żeliwny krzyż z 1895 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Retowo - Lotki (d. nazwa: Lotken)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1924 r., Niemcy.

Powiększony na początku XX wieku teren cmentarza nigdy nie został wykorzystany. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Dziewiętnastowieczna mapa wskazuje cmentarz w Retowie jako prostokątne założenie zlokalizowane na południe od zabudowań wiejskich, z dojściem od strony zachodniej. W XX wieku został on powiększony w kierunku zachodnim, aż do głównej drogi gruntowej i ta część została potraktowana jako rezerwa pod następne pochówki. Jednakże nigdy nie została w tym celu wykorzystana. Jedynie starsza część cmentarza została zagospodarowana, znajdują się na niej pozostałości nagrobków, głównie kamienne postumenty pod żeliwne krzyże. Cmentarz został pozbawiony nagrobków z inskrypcjami, jedynym elementem jest fragment krzyża z pochówku w 1920 roku.

Fragment żeliwnego krzyża z pochówku w 1920 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Siecie (d. nazwa: Zietzen)

Cmentarz w Sieciu został założony wśród pól uprawnych na północ od miejscowości, przy drodze do Smołdzina. Chociaż dziewiętnastowieczna mapa pokazuje go jako prostokątne założenie, w rzeczywistości zajmuje on teren w kształcie kwadratu. Nekropolia została okolona wałem z ciosów kamiennych, a od strony wejścia zasadzono szpaler świerków. Na pozostałym obszarze licznie występują nasadzenia dębowe. Na cmentarzu tym nie zachowały się dawne nagrobki, jednym z nielicznych jest fragment kamiennego krzyża czternastoletniej dziewczynki, zmarłej w 1919 roku.

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.

Fragment kamiennego
krzyża - jeden z nielicznych
śladów po dawnych mogiłach.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Stare drzewa zdradzają, że wśród
nich znajdował się cmentarz.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Smołdzino (d. nazwa: Schmolsin)

Ceglana brama cmentarza wiejskiego.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

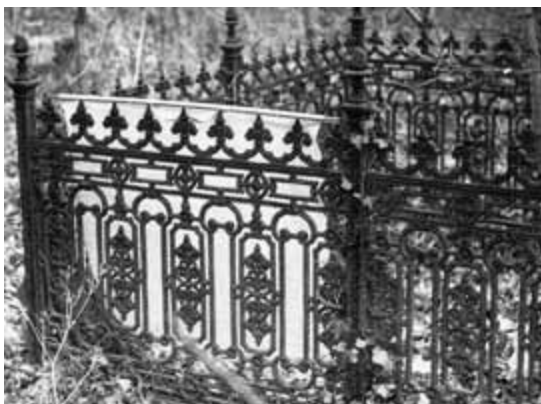

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.

W Smołdzinie zlokalizowano dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Pierwszy znajduje się w zachodniej części wsi. Został ogrodzony i wzmocniony kamiennym murem, a znajduje się na nim między innymi wyznaczona żeliwnym, ażurowym ogrodzeniem mogiła rodzinna oraz zachowały się żeliwne i kamienne krzyże, z których najstarszy jest z 1867 roku. Wszystkie pierwotne elementy dawnego cmentarza zgromadzone są we wschodniej jego części. Cmentarz wiejski, służący do dzisiaj jako parafialny, zlokalizowano w południowej części miejscowości, niedaleko od zabudowań. W roku 1988 został wpisany do rejestru zabytków jako jeden z najlepiej zachowanych w regionie. Wówczas znajdowało się na nim 190 kompletnie zachowanych nagrobków. Niestety, kilka lat po wpisie do rejestru zabytków został on zniszczony; większość krzyży żeliwnych i żeliwnych ogrodzeń mogił została skradziona. Z pierwotnego zago-

Sygnatura wykonawcy krzyża - E. Burowa
ze Słupska. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Jedno z wielu dawnych ażurowych, żeliwnych ogrodzeń
nagrobków. Fot. dokumentacja WUOZ, 1987 r.

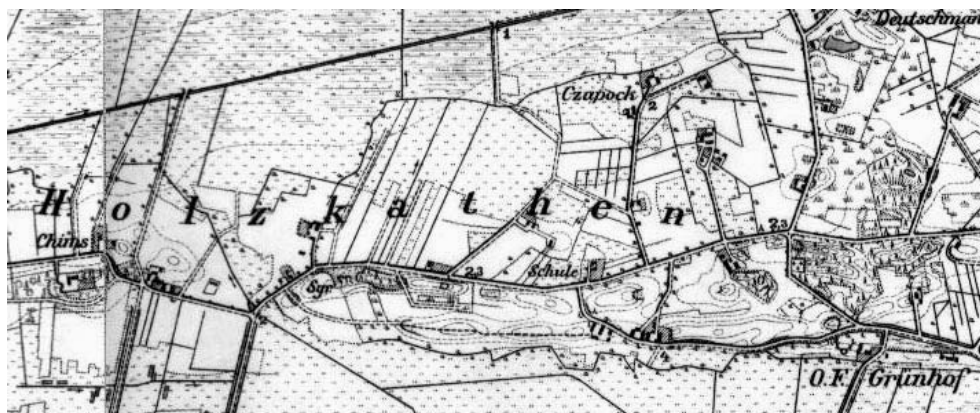
Zachowany krzyż na cmentarzu przykościelnym. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

spodarowania, tarasowo ukształtowanego cmentarza, zachowała się ceglana brama główna z dwiema furtami, a nielicznie zachowane krzyże pokazują namiastkę tego, co znajdowało się na nim niegdyś. Przykładem może być bogato dekorowany krzyż żeliwny z 1904 roku. Na zachowanych krzyżach znaleźć można rzadko spotykane elementy: sygnaturę wykonawcy (E. Burow ze Słupska), dekorację w kształcie anioła klęczącego na chmurze, czy płaskorzeźbę serca ze skrzyżowaną kotwicą i krzyżem. Dokumentacja wykonana w 1987 roku ukazuje bogate zdobnictwo zarówno żeliwnych, ażurowych ogrodzeń, jak i krzyży.

Cmentarz wiejski - bogato dekorowany żeliwny krzyż z 1904 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Smółdziński Las (d. nazwa: Holzkathen)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1890 r., Niemcy.

Cmentarz w Smółdzińskim Lesie zlokalizowano pomiędzy rozproszoną zabudową siedliskową we wschodniej części miejscowości, po południowej stronie drogi głównej. Założenie oparto na rzucie kwadratu - tak zostało zaznaczone na mapie dziewiętnastowiecznej, jednakże współcześnie jest ono w kształcie prostokąta. Z dawnego zagospodarowania zachowały się fragmenty ogrodzenia od strony wschodniej w formie murowanych słupków oraz częściowo graniczny świerkowy starodrzew. Dzięki czytelnej bramie od strony wschodniej wiadomo, że cmentarz był dwukwaterowy, asymetryczny. Poza wspomnianymi elementami nie zachowały się żadne pozostałości po dawnych nagrobkach.

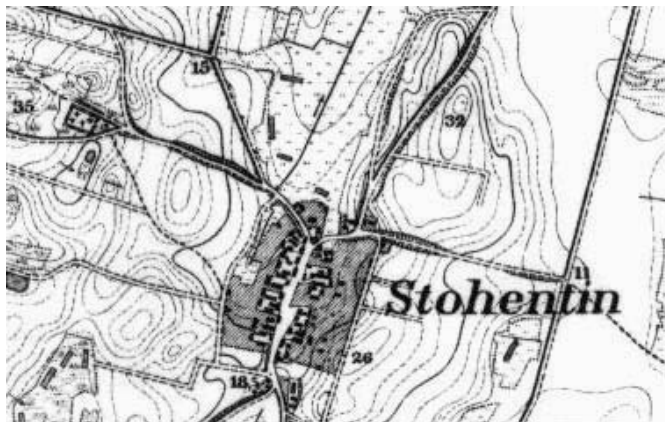
Częściowo zachowane stare świerki wyznaczają granicę cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Stojcino (d. nazwa: Stohentin)*

Cmentarz w Stojcinie założono na północnym zachodzie od zabudowań, po południowej stronie drogi biegnącej w kierunku Gardny Wielkiej. Dziewiętnastowieczne źródła kartograficzne pokazują, że został on założony na planie prostokąta i wyznaczony stałym ogrodzeniem. Później (na przełomie wieków lub na początku XX wieku) zachodnia granica została przedłużona,

Stare świerki przypominają o istnieniu dawnego cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1889 r., Niemcy.

a nową, południową oparto na krawędzi drogi - tym samym zyskał on kształt trapezu. Również w tym czasie zostały nasadzone świerkowe szpalery, podkreślające północną, południową i zachodnią granicę cmentarza. Wejście usytuowano od strony wschodniej. Pomimo tych zmian zachowano pierwotne wygrozdzenie z ciosów kamiennych starszej części cmentarza. Współcześnie na cmentarzu tym znajduje się kilka mogił, ale pomniki nagrobne zostały usunięte.

■ *Wierzchocino (d. nazwa: Virchenzin)*

Cmentarz w Wierzchocinie zlokalizowano na niewielkim wzniesieniu (możliwe, że w części ukształtowanym sztucznie), na południe od zabudowań i wygrodzono niewysokim kamiennym murem. W latach 90. XX wieku odnotowano, że pierwotna droga prowadząca do nekropolii została zatarta, jednakże późniejsze podziały własności przywróciły pierwotny jej układ i na cmentarz można dojść drogą polną o historycznym przebiegu. Odcina się on zdecydowanie od otoczenia dzięki zachowanemu, monumentalnemu, dębowemu starodrzewu, który stanowił graniczne nasadzenia. Na cmentarzu tym znajduje się przewrócony duży głaz narzutowy, będący częścią nagrobka oraz kilka ram kamiennych, wyznaczających miejsce pochówków.

Przewrócony głaz narzutowy kiedyś był częścią nagrobka. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

Tylko dębowy starodrzew zaświadcza jeszcze o dawnym cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Witkowo (d. nazwa: Vietkow)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.*

Miejsce pochówku dla mieszkańców Witkowa zlokalizowano na wschód od głównej zabudowy wsi, nieopodal młyna (wiatraka), po zachodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Choćmirówka. Założenie otrzymało kształt wydłużonego prostokąta i zostało wyznaczone kamiennym wałem oraz dodatkowo świerkowymi nasadzeniami. Wejście było od strony wschodniej. Dochodziło się na cmentarz nieistniejącą już drogą polną. Dziś trudno jest stwierdzić, jakie było jego rozplanowanie, gdyż cały teren został pozbawiony nadziemnej części grobów; nie zachowały się żadne fragmenty kamiennych, bądź żeliwnych elementów pomników. Jedyłą zachowaną, a zarazem charakterystyczną cechą dla tego założenia jest na całym obwodzie wał kamienny oraz są nasadzenia świerkowe wzdłuż wschodniej granicy.

Stare świerki wzdłuż wschodniej granicy cmentarza. Poza nimi i wałem kamiennym nie zachowało się nic. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Żelazo (d. nazwa: Selesen)

Cmentarz w Żelazie to duże założenie z centralnie usytuowaną kaplicą, zlokalizowane na północny wschód od zabudowań. Posiada on łukowaty kształt - podyktowany ukształtowaniem terenu. Znajduje się na wzniesieniu, a zachowany starodrzew wskazuje, że dodatkowo mógł być obsadzony dębami i świerkami. Zachowane pozostałości nagrobków ukazywały różnorodność ich form. Na cmentarzu tym zachowały się murowane fragmenty kaplicy i przylegającego do niej grobowca - znajdujące się w zachodniej kwaterze. W północno-zachodniej części znaleźć można było jeden z najstarszych nagrobków - szczególny postument z inskrypcją w języku łacińskim: „Ten, który wznosił dla Ojczyzny mury Poznania i Ulm, to miejsce spoczynku ręką sędziwą córce przygotował 1872”.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/91 r., Niemcy.*

*Fragmenty starej kaplicy
i przylegającego do niej grobowca.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Jeden z najstarszych nagrobków
- postument z łacińską sentencją.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Ustka (d. nazwa: Stolpmünde)

Dzisiejsza Ustka jest efektem przeobrażeń przestrzenno-architektonicznych, które pod koniec XIX wieku znacznie się nasiliły i nie ominęły również miejsca pochówku dawnych mieszkańców. Pierwszy cmentarz założono w miejscu dzisiaj zwanym Zaułkiem Bosmańskim, przy ulicy Marynarki Polskiej, wokół ówczesnie tam istniejącego kościoła pw. św. Mikołaja. Jego teren miał owalny kształt i był nieco wyniesiony. W latach 80. XIX wieku stwierdzono, że dotychczasowy cmentarz nie jest wystarczający i postanowiono nie tylko założyć większą nekropolię, ale też wznieść nowy kościół. Rozebrano szachulcowy kościółek i na wówczas peryferiach Ustki wzniesiono w latach 1885 - 1888 duży, murowany kościół w stylu neogotyckim, który budowała firma miejscowego cieśli, Franca Draheima. Stary cmentarz

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1889 r., Niemcy.

Plan Ustki z 1709 roku z wyraźnie zaznaczoną lokalizacją starego cmentarza.

Brama wejściowa na nowy cmentarz. Fot. Katarzyna „KaMa” Kowalska, 2012 r.

relokowano na nowe miejsce pochówku, które zostało wyznaczone w sąsiedztwie nowego kościoła. Na mapie z końca XIX wieku zaznaczony został on jako sześciokwaterowy, z niezagospodarowaną południowo-wschodnią skrajną kwaterą wraz ze schematycznym oznakowaniem granicznych nasadzeń. Obecny jego teren jest zbliżony do pierwotnych kształtów. Prawie bez zmian został zachowany projektowany układ alejek. Do obecnych czasów z dawnych elementów architektury zachowała się ceglana kaplica oraz brama wejściowa o ceglanych słupkach i żeliwnych, ażurowych skrzydłach. Następująca ciągłość pochówków pozwoliła na częściowe utrzymanie starodrzewu oraz na pozostawienie części pomników nagrobnych lub ich powtórne wykorzystanie. W 1994 roku najstarszym na tym cmentarzu był nagrobek z inskrypcją z 1917 roku.

Widok kościoła od strony cmentarza. Fot. Katarzyna „KaMa” Kowalska, 2012 r.

■ Charnowo (d. nazwa: Arnshagen)

W Charnowie był jedynie cmentarz przy kościele zlokalizowanym w samym środku miejscowości, przy drodze głównej. Miał prostokątny kształt i był ogrodzony kamiennym, niewysokim murkiem. Na cmentarzu tym został udokumentowany tylko jeden nagrobek - kwatera rodziny Rohde, usytuowana w jego środku, wygrodzona ażurowym żeliwnym ogrodzeniem, z owalną tabliczką inskrypcyjną. Na niewielkim wzniesieniu w północno-wschodnim narożniku znajdował się pomnik ku czci poległych żołnierzy w I wojnie światowej, wykorzystany później na kapliczkę.

Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.

Tablica inskrypcyjna na nagrobku rodziny
Rohde. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Dawny pomnik ku czci poległych żołnierzy
w I wojnie światowej, wykorzystany później
na kapliczkę. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Dębina (d. nazwa: Schönwalde)*

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

*Świerki nasadzone wzdłuż granic
cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Cmentarz w Dębiniu założono na północ od miejscowości i zlokalizowano na skraju lasu. Zachował on swój pierwotny układ w przestrzeni, zmieniło się jedynie jego otoczenie od strony południowej, gdzie rośnie teraz las. Wzdłuż jego granic gęsto nasadzono świerki, z wyjątkiem północnej granicy, która wyznaczona jest bukowymi nasadzeniami. Po nagrobkach pozostał jedynie ażurowy krzyż żeliwny - niestety pozbawiony tabliczki inskrypcyjnej. Brak innych śladów utrudnia odczytanie pierwotnego układu zagospodarowania cmentarza.

*Jedyny ślad po nagrobkach - to
żeliwny krzyż - niestety bez inskrypcji.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Dominek (d. nazwa: Dominke)*

Cmentarz w Dominku założony został na północ od zabudowań wsi, po zachodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Komnina. Rozplanowany w kształcie prostokąta został na całym obwodzie zaznaczony niewysokim murkiem z ciosów kamiennych, a jego wejście główne usytuowano od strony wschodniej. Na nekropoli nie zachowało się wiele śladów dawnych miejsc pochówku, jednym z nielicznych zachowanych jest drewniany krzyż zlokalizowany w południowo-zachodnim narożniku cmentarza. Nie posiada on żadnej tabliczki inskrypcyjnej i trudno powiedzieć, czy wyznacza konkretne miejsce pochówku, czy jest krzyżem symbolicznym.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

*Fragmety kamiennego ogrodzenia cmentarza.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Drewniany krzyż
ustawiony w południowo-
zachodnim narożniku
cmentarza. Fot. Ryszard
Patorski, 1994 r.*

■ *Duninowo (d. nazwa: Dünnow)*

W Duninowie zlokalizowano dwa cmentarze, które zostały zaznaczone już na dziewiętnastowiecznych mapach - cmentarz przykościelny i wiejski. Pierwszy znajduje się w centrum wsi i posiada charakterystyczny kształt owalu. Znalazły się na nim między innymi dwie płyty nagrobne rodziny Franken-

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

Kamień poświęcony poległym w I wojnie światowej. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

stein oraz pomnik ku czci poległych w czasie I wojnie światowej. Swoje miejsce spoczynku w 1987 roku znalazł tu też pierwszy proboszcz duninowskiej parafii, ks. Józef Czerkies.

W południowej części miejscowości, poza ówczesnymi zabudowaniami zagrodowymi, został założony na planie kwadratu cmentarz wiejski. Źródła kartograficzne wskazują, że wzniesiono na nim również niewielką kaplicę, ale do dzisiaj nic z niej nie pozostało. Cmentarz ten nadal pełni swą funkcję. Obok nowych już mogił w 1994 roku znajdował się na nim kamień poświęcony poległym podczas I wojny światowej (w roku 1917) dwóm mieszkańcom Duninowa - Maxowi i Martinowi Schubring(om) oraz monumentalny krzyż kamienny, bez zachowanej inskrypcji.

Kamienny krzyż na cmentarzu wiejskim. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Gąbino* (d. nazwa: *Gambin*)

Miejsce pochówku mieszkańców Gąbina zlokalizowano przy drodze głównej, prowadzącej w kierunku Komnina, na północny wschód od ówczesnej, zwartej zabudowy wsi. Cmentarz charakteryzuje się nieregularnym kształtem zbliżonym do trójkąta, z wejściem od strony południowej. Okala go niewysoki wał z ciosów kamiennych. Jedyne w pełni zachowane na nim mogiły to miejsca pochówku po 1945 roku. Wśród pozostałości dawnych pomników wyróżnia się zdecydowanie niewielka figurka przedstawiająca modlącego się aniołka. Figurki takie najczęściej zwieńczały nagrobki dziecięce.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1928 r., Niemcy.*

*Zachowane mogiły pochówków
po 1945 roku. Fot. Ryszard
Patorski, 1994 r.*

*Dwudziestowieczna figurka modlącego
się aniołka. Fot. Tomasz Urbaniak, 2008 r.*

■ *Grabno (d. nazwa: Hohenhagen)*

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1889/1891 r., Niemcy.

*Jeden z nielicznych zachowanych kamiennych postumentów pod krzyż.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

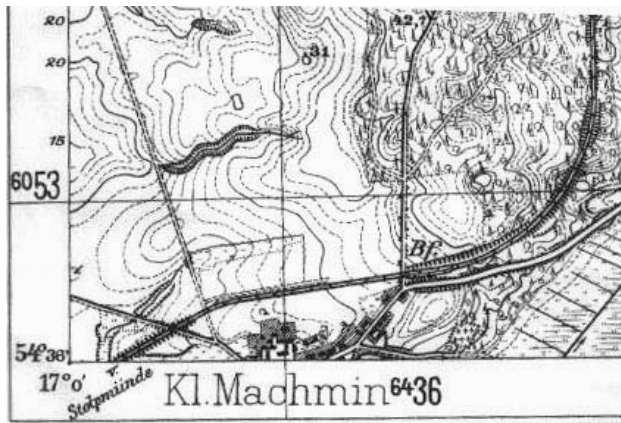
Cmentarz w Grabnie założono na planie kwadratu z wejściem od strony wschodniej i zlokalizowano w lesie, przy drodze do Przewłoki. Prowadzi do niego brzozowa alejka, a wokół znajdują się uprawy leśne. Na cmentarzu tym zachowało się kilka kamiennych postumentów i widoczny jest podział na dwie kwatery - dzięki przebiegającej wzdłuż cmentarza alei świerkowo-lipowej.

Aleja brzozowa prowadząca na dawny cmentarz. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Machowinko (d. nazwa: Klein Machmin)*

Cmentarz w Machowinku założono w północnej części miejscowości, na wschód od zabudowań wiejskich. Został rozplanowany na rzucie kwadratu z wejściem głównym od strony południowej. Jest to jeden z nielicznych cmentarzy z lipowymi nasadzeniami granicznymi, które zachowały się w dobrym stanie do współczesnych czasów. Udokumentowano na nim tylko jedno miejsce pochówku w postaci kamiennego obramowania mogiły.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1928 r., Niemcy.

*Cmentarz od strony drogi polnej, dojazdowej.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Machowino (d. nazwa: Gross Machmin)*

Cmentarz w Machowinie został wyznaczony w kształcie kwadratu na południowym wschodzie od zabudowań wiejskich. Wiodły do niego niegdyś dwie aleje, do dziś zachowała się tylko jedna - ale już bez nasadzeń. Nekropolia ta została rozplanowana jako czterokwaterowa, na której w centralnym miejscu zlokalizowano wygradzoną kwaterę rodziny Ackermann.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/1891 r., Niemcy.*

*Kwatera rodziny Ackermann.
Autor zdjęcia nieznan.*

*Północna kwatera cmentarza.
Fot. z dokumentacji WUOZ Delegatura w Słupsku.*

Oprócz niej na cmentarzu tym znajduje się wiele pozostałości nagrobków. Są to zarówno krzyże żeliwne, jak i kamienne oraz mogiły wydzielone kamiennymi ramami. Miejsce to, jako nieliczne zachowało swoją pierwotną formę zagospodarowania, jak również prawie kompletne miejsca pochówku. Kilka lat temu zostało ogrodzone i uporządkowane przez mieszkańców Machowina.

*Jeden z zachowanych krzyży
wskazuje na pochówek z 1893 roku.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Możdżanowo (d. nazwa: Mützenow)*

W Możdżanowie były dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Na tym pierwszym, zlokalizowanym w centrum wsi, na niewielkim wyniesieniu, nie zachowały się nagrobki lub jakiegokolwiek pozostałości dokonanych na nim pochówków. Jedynym elementem dawnego zagospodarowania jest pomnik wzniesiony ku czci poległych żołnierzy podczas I wojny światowej.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1934/1937 r., Niemcy.*

*Graniczne nasadzenia świerkowe cmentarza
parafialnego. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Cmentarz wiejski założony został na wschód od miejscowości, w nieznacznym oddaleniu, przy drodze głównej prowadzącej w kierunku Krzemienia, po jej północnej stronie. Również na nim brak jest już śladów pochówku. Teren dzieli aleja lipowa, na granicach widoczne są jeszcze ślady pierwotnych nasadzeń świerkowych.

*Pomnik poświęcony żołnierzom
poległym podczas I wojny światowej
na dawnym cmentarzu przykościelnym.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Niestkowo (d. nazwa Nesekow)*

Cmentarz w Niestkowie zaplanowany został na rzucie prostokąta i zlokalizowany na północnym wschodzie od zabudowań wiejskich, przy drodze, na skraju lasu. Do dzisiaj nie zmienił się układ przestrzenny tej okolicy, cmentarz nadal pozostaje w otoczeniu pól i łąk, na skraju lasu. Niestety, nie odnajdziemy na nim już żadnych nagrobków, które pozwalałyby na odtworzenie pierwotnego rozplanowania nekropoli. Zachowały się jedynie dwa kamienne postumenty pod żeliwne krzyże. I tutaj dominującym śladem po dawnym cmentarzu jest wyróżniający się w krajobrazie graniczny starodrzew świerkowy.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889/1891 r., Niemcy.*

*Tylko wysokie świerki mogłyby najwięcej
już dziś powiedzieć o tym cmentarzu.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Objazda (d. nazwa: Wobesde)

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1891 r., Niemcy.

*Tarasowo ułożony cmentarz przykościelny.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

W Objeździe funkcjonowały dwa cmentarze - przykościelny i wiejski. Ten drugi został założony w centrum wsi, po przeciwnej stronie drogi, za zabudowaniami gospodarskimi, naprzeciwko kościoła. Założenie obsadzone zostało świerkami, a wejście główne zlokalizowano od strony zabudowań wiejskich. Cmentarz ten po 1945 roku zachował swoją funkcję, a nowe nagrobki wznoszono obok dawnych. Niestety, z czasem jego pierwotny układ i zagospodarowanie zaniknęło.

Do dziś nie zachowało się wiele pozostałości pomników, lecz te, które udokumentowano świadczą o różnorodności form nagrobków. Cmentarz przykościelny zajmował teren wokół kościoła. Na tarasowo ukształtowanym terenie zachowały się pozostałości nagrobków, jak również wmurowane w ceglany mur tablice upamiętniające między innymi członków rodziny Kutscher - właścicieli ziemskich tych terenów od 1838 roku. (Byli oni między innymi inicjatorami budowy pałacu i założenia parkowego w Objeździe.) Przy kościele został wzniesiony mur z czerwonej cegły, w którego lico wmurowano siedem krzyży ze szkliwionych kafli, upamiętniających członków rodziny Kutscher.

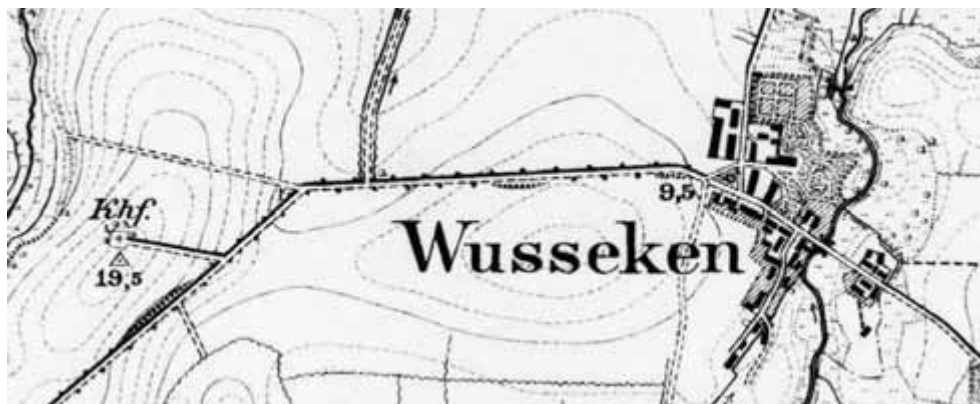

Na cmentarzu wiejskim znajduje się żeliwny krzyż z roku 1876 i z później dodaną tabliczką z 1919 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Jeden z siedmiu krzyży na murze przykościelnym upamiętniających członków rodziny Kutscher. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ Osieki Słupskie (d. nazwa: Wusseken)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1928 r., Niemcy.

Fragment kamiennego fundamentu kwatery rodzinnej. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Wśród pozostałości kamieni nagrobnych zachował się krzyż z inskrypcją upamiętniającą śmierć w 1934 roku Ady Gill, z domu Pollex. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Cmentarz w Osiekach Słupskich położony jest na niewielkim wyniesieniu, na zachód od miejscowości. Pierwotnie jego granice zaakcentowane były dodatkowo nasadzeniami ze świerków. Do dziś zachował się jedynie świerkowy starodrzew od strony południowej. Całe założenie straciło swój pierwotny charakter zagospodarowania, bo wycięto drzewa i usunięto większość nagrobków. Pomimo to w północno-zachodnim narożniku znajdują się kamienne podstawy muru ogrodzenia kwatery rodzinnej oraz porozrzucane po całym cmentarzu fragmenty nagrobków.

■ *Poddąbie (d. nazwa: Neu Strand)*

Cmentarz w Poddąbiu założono na północ od ówczesnej zabudowy wsi, na planie prostokąta, z wejściem od strony północno-zachodniej (drogi biegnącej na skraju lasu). Obecnie znajduje się wśród terenów rekreacyjnych, przy pasie nadmorskiej zieleni. Jego teren został podkreślony niewielkim wałem kamiennie-ziemnym i granicznymi nasadzeniami świerkowymi które

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

zachowały się tylko od strony południowej. Wymiary cmentarza wskazują, że mógł być jednokwaterowy. Jeszcze w latach 90. XX wieku znajdowały się na nim dwie przemieszczone ramy mogił. W 2008 roku ustawiono obelisk upamiętniający pogrzebanych mieszkańców Poddąbia.

■ Przewłoka (d. nazwa: Strickershagen)

Cmentarz w Przewłoce został rozplanowany na rzucie wydłużonego prostokąta i zlokalizowany na południe od zabudowań, po wschodniej stronie drogi do Grabna i Zimowisk. Pierwotnie do nekropoli wiodła od strony zachodniej aleja ze szpalem drzew, obecnie wokół znajdują się pola uprawne. Teren cmentarza od strony wschodniej został naruszony poprzez wyrobisko ziemi. Pomimo to zachowały się na nim nieliczne pozostałości kamiennych nagrobków i dorodne dęby. Inskrypcje tablic i krzyży kamiennych wskazują na pochówki z lat 20., 30. i 40. XX wieku.

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

Zachowany starodrzew na dawnym cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Fragment kamiennego krzyża z datą pochówku w 1942 roku. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Redwanki (d. nazwa: Langebusch)*

Cmentarz w Redwankach zlokalizowano na skraju lasu, na północ od zabudowań, po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Machowinka. Obecnie otacza go las. Do dziś od strony północnej i wschodniej zachował się graniczny świerkowy starodrzew, choć cmentarz lepiej jest widoczny dzięki okalającemu go wałowi ziemnemu. Zachowała się na nim duża mogiła wyznaczona kamienną ramą i zwieńczona kamiennymi cokołami pod tablice lub krzyże. Po wielkości nagrobka można przypuszczać, że była to mogiła rodzinna.

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1889 r., Niemcy.*

*Kamienne cokoły pod tablice lub krzyże.
Niestety, ani krzyży, ani tablic dawno już
nie ma. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Rowy (d. nazwa: Rowe)

*Messtischblätter, skala 1:25000,
wydr. 1891 r., Niemcy.*

*Stare dęby otaczające cmentarz.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

Do usytuowania cmentarza w Rowach wykorzystano istniejące ukształtowanie terenu. Najprawdopodobniej do I połowy XIX wieku znajdował się przy nim kościół szachulcowy. W II połowie wieku zdecydowano o budowie nowego kościoła w obecnym miejscu. Wzgórze cmentarne w kształcie wydłużonego owalu, spłaszczonego w jednym końcu, usytuowane jest w otwartej przestrzeni pól i łąk. Wokół jego granic wzniesiono wał z ciosów kamiennych i obsadzono go dębami. Dziś cmentarz można obejść wokół pełną ścieżką. Jest widoczny już z daleka, z drogi dojazdowej, dzięki charakterystycznemu dębowemu starodrzewu, zachowanemu prawie w całości w pierwotnej formie.

■ Starkowo (d. nazwa: Starkow)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1934/1937 r., Niemcy.

Cmentarz w Starkowie założono na przełomie wieków lub na początku XX wieku i zlokalizowano wśród pól i łąk na zachód od miejscowości, w bliskim sąsiedztwie placu sportowego. Na dwudziestowiecznej mapie w centrum osiowego założenia zaznaczono zabudowę. Możliwe, że był to murowany grobowiec lub niewielka kaplica. Z zaznaczonego na mapie budynku nie pozostało śladu, tak samo nie ma śladów po nagrobkach, które niegdyś były tutaj zlokalizowane. Do dziś zachował się jedynie przetrzebiony graniczny, świerkowy starodrzew. Pozostała część terenu jest zarośnięta licznymi samosiejkami drzew i krzewów. Jedynie w południowo-zachodnim narożniku można zauważyć zarys jakiejś mogiły.

Tylko graniczny starodrzew - i to też już przetrzebiony - przypomina jeszcze o istnieniu w tym miejscu dawnego cmentarza. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ **Wodnica (d. nazwa: Hohenstein)**

Cmentarz w Wodnicy znajduje się w północnej części miejscowości, nieopodal rzeki Słupi. Niestety, fragment mapy obejmujący Wodnicę nie został zaktualizowany po 1889 roku, a cmentarz nie został naniesiony na póź-

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

niej przedrukowywane mapy. Trudno więc stwierdzić, kiedy dokładnie mieszkańcy Wodnicy założyli swoją nekropolię, zwłaszcza, że nie zachowały się żadne inskrypcje z datami pochówków. Cmentarz w kształcie wydłużonego prostokąta posiada bardzo przetrzebiony starodrzew. Zachowały się na nim tylko nieliczne szczątki nagrobków. W 2006 roku ustawiono na nim kamień upamiętniający miejsce spoczynku byłych mieszkańców Wodnicy.

Widok cmentarza od strony zachodniej. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

■ *Wytowno (d. nazwa: Weitenhagen)*

Dawny cmentarz w Wytownie został umiejscowiony na południowy zachód od zabudowań, przy drodze prowadzącej w kierunku wsi Smużki. Do dzisiaj użytkowany jest jako cmentarz parafialny.

Pierwotnie dwukwaterowy, jego układ podzielony został wzdłużną aleją obsadzoną w części daglezjami (to jedyny cmentarz, na którym spotykamy tego rodzaju roślinność). W 1994 roku odnotowano, że nagrobki dawnego cmentarza zostały usunięte ze swoich miejsc i złożone w jego centralnej

części. Natomiast na początku 2012 roku regionalna prasa została powiadomiona o usunięciu pozostałości po kamiennych nagrobkach - miały one powrócić na dawne miejsca.

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1929 r., Niemcy.

Widok cmentarza z zachowanym starodrzewem i współczesnymi nagrobkami. Fot. Ryszard Patowski, 1994 r.

■ Zalesin (d. nazwa: Salesker Strand)

Cmentarz dla wsi Zalesin założono na rozstaju dróg, na południowy wschód od zabudowań. Nie wielką nekropolię rozplanowano na powierzchni w kształcie kwadratu, z wejściem od strony północnej, zaakcentowanym betonowymi słupkami bramnymi. Do 1852 roku wieś była zamieszka

Messtischblätter, skala 1:25000, wyd. 1889 r., Niemcy.

przez siostry Bernardynki, później została opuszczona, a budynki mieszkalne i kościół rozebrano. Usytuowany w lesie cmentarz w roku 2005 został uporządkowany i ogrodzony. Znajduje się na nim kamień pamiątkowy,

Słupek bramny głównego wejścia na cmentarz - stan przed renowacją.

Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

Żeliwny krzyż z motywem dwóch gałązek palmowych z datą pochówku w 1927 roku.

Ryszard Patorski, 1994 r.

oczyszczone żeliwne krzyże z 1882 i 1927 roku oraz kamienny nagrobek z 1927 roku leśniczego Augusta Storkamann(a). Ponadto zachowały się na nim nieliczne pozostałości nagrobków, głównie krzyże żeliwne, wygradzona kwatera miejsc pochówku sióstr Bernardynek oraz studnia w południowej części cmentarza.

■ *Zaleskie (d. nazwa: Saleskie)*

W miejscowości Zaleskie znajdują się cztery cmentarze - rodowy, przykościelny i dwa wiejskie. W północnej części miejscowości, w parku znajduje się cmentarz rodziny von Below - właścicieli Zaleskich od 1461 do 1945 roku. Przykościelny został założony wokół XVII-wiecznego kościoła. Jego

*Messtischblätter,
skala 1:25000, wydr.
1934/1937 r., Niemcy.*

*Żeliwny krzyż postawiony dla
upamiętnienia właściciela
Zaleskich w latach 1825 - 1853.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

teren jest wyrównany, jedynymi śladami po pochówkach są - krzyż żeliwny upamiętniający jednego z właścicieli Zaleskich oraz pozostałości kamienia cokołowego z dawnego pomnika ku czci żołnierzy poległych podczas I wojny światowej. Cmentarz z XIX wieku, zlokalizowany w północno-zachodniej części

wsi, obecnie jest użytkowany jako teren mieszkalny. Z charakterystycznego zagospodarowania pozostał fragment ogrodzenia oraz przypuszczalnie częściowo starodrzew. Drugi cmentarz wiejski, datowany na XX wiek, znajduje się we wschodniej części miejscowości i obecnie służy jako parafialny. Dawne założenie pozbawione zostało starodrzewu, a na całym obszarze udokumentowano tylko trzy kamienne ramy mogił, bez inskrypcji. Większość obszaru tego dawnego cmentarza zajmują współczesne nagrobki.

*Budynek mieszkalny postawiony na dawnym,
cmentarzu. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Dawny cmentarz wiejski ze współczesnymi
nagrobkami. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ Zimowiska (d. nazwa: Wintershagen)

Messtischblätter, skala 1:25000, wydr. 1889 r., Niemcy.

Tak jak w Możdżanowie czy Duninowie, również w Zimowiskach można znaleźć ślady dwóch cmentarzy - przykościelnego oraz wiejskiego. Przykościelny zajmuje teren wokół kościoła z głównym wejściem od strony zachodniej. Został on zniwelowany, a nagrobki usunięto. Mimo to cmentarz ten zachował swój dawny kształt i fragmenty kamiennego wzmocnienia wokół granic. Do dzisiaj wokół kościoła znajdują się też fragmenty kamiennych postumentów pod żeliwne krzyże.

Natomiast niewielki cmentarz wiejski zlokalizowano na wschód od miejscowości, po północnej stronie drogi głównej prowadzącej w kierunku Słupska. Znajduje się on w lesie, za obecnym cmentarzem

Kamienna rama mogiły z granitowym, konsolowym cokołem pod tabliczkę inskrypcyjną. Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.

parafialnym. Na tym cmentarzu, będącym miejscem pochówku mieszkańców Zimowisk, znajdowały się również rodowe grobowce rodziny von Uckermann - właścicieli Zimowisk. Do dziś zachowały się pozostałości po ramach mogił, postumentach pod krzyże żeliwne, postumentach w kształcie pnia dębu oraz

przetrzebiony graniczny, świerkowy drzewostan. Zachowana kamienna rama mogiły z granitowym, konsolowym cokołem pod tabliczkę inskrypcyjną - to jedna z wielu pozostałości, która pozwala na stwierdzenie, że cmentarz ten był założeniem dwukwaterowym. Kamienny krzyż z kwatery rodziny von Uckermann, znajdujący się na osi wejścia, przy wschodniej granicy cmentarza, pod koniec lat 90. XX wieku został przeniesiony przed kościół w Ustce.

*Kamienny krzyż z kwatery rodziny von Uckermann - obecnie stoi przed kościołem w Ustce.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

*Herb rodziny von Uckermann wyrzeźbiony na cokole krzyża.
Fot. Ryszard Patorski, 1994 r.*

■ *Indeks polsko-niemieckich nazw miejscowości, w których znajdują się dawne cmentarze*

B

Barcino (d. nazwa: Bartin)	98
Barwino (d. nazwa: Barvin)	99
Będziechowo (d. nazwa: Bandsechow, Banskow, Bansekow)	70
Bierkowo (d. nazwa: Birkow)	170
Biesowice (d. nazwa: Beßwitz)	100
Bięcino (d. nazwa: Benzin)	25
Bobrowniki (d. nazwa: Bewersdorf)	26
Bolesławice (d. nazwa: Ulrichsfelde)	114
Borzęcino (d. nazwa: Bornzin)	43
Bronowo (d. nazwa: Brünnow)	101
Bruskowo Wielkie (d. nazwa: Gross Brúskow)	171
Budowo (d. nazwa: Budow)	44
Bukowo (d. nazwa: Buchenstein, Wendisch Buckow)	201
Bukówka (d. nazwa: Bukau, Deutsch - Buckow)	172
Bydlino (d. nazwa: Bedlin)	173
Bzowo (d. nazwa: Besow)	115

C

Cecenowo (d. nazwa: Zezenow)	71
Charnowo (d. nazwa: Arnshagen)	220
Choćmirowo (d. nazwa: Alt Gutzmerow)	72
Choćmirówko (d. nazwa: Neu Gutzmerow)	73
Czerwieniec, (d. nazwa: Schierwens)	144
Człuchy (d. nazwa: Schlochow)	202
Czysta (d. nazwa: Wittbeck)	203

D

Damnica (d. nazwa: Herondamnitz)	27
Damno (d. nazwa: Dammen)	28
Dargoleza (d. nazwa: Dargeröse)	74
Darnowo (d. nazwa: Börnen)	102
Darżyno (d. nazwa: Darsin)	145
Dąbrówka (d. nazwa: Damerkow)	29
Dąbrówno (d. nazwa: Schöneichen, Damerow, Dumbrowe)	146
Dębina (d. nazwa: Schönwalde)	221
Dębnica Kaszubska (d. nazwa: Rathsdamnitz)	45
Dobieszewko (d. nazwa: Kl. Dűbsow)	46
Dobieszewo (d. nazwa: Gr. Dűbsow)	47
Dobra (d. nazwa: Daber)	48
Dobrzęcino (d. nazwa: Dubberzin)	116
Domaradz (d. nazwa: Dumröse)	30
Dominek (d. nazwa: Dominke)	222
Drzeżewo (d. nazwa: Dresow)	75
Duninowo (d. nazwa: Dűnnow)	223

G

Gać (d. nazwa: Gatz)	174
Gałężów (d. nazwa: Gallensow)	49
Gardna Mała (d. nazwa: Klein Garde)	204
Gardna Wielka (d. nazwa: Gross Garde)	205
Gąbino (d. nazwa: Gambin)	224
Głobino (d. nazwa: Gumbin)	176
Główczyce (d. nazwa: Glovetz, Glovcicz, Glovezit, Glovicze, Glonitze, Glowitz)	76
Głuszynko (d. nazwa: Kl. Gluschen)	147
Głuszyno (d. nazwa: Gr. Gluschen)	148
Gogolewko (d. nazwa: Gogolow, Gughelow (1440), Gugelow (1490), Gughelowen (1496), Guggelow (1523), Neu Jugelow)	50

Gogolewo (d. nazwa: Gogolow, Gughelow (1440), Gugelov (1490), Gughelowen (1496), Guggelow (1523), Alt Jugelow)	51
Gorzysław (d. nazwa: Friedrichshof)	77
Goszczyño (d. nazwa: Goschen)	52
Górzyno (d. nazwa: Gorne, Gorzno, Gohren)	78
Grabno (d. nazwa: Hohenhagen)	225
Grapice (d. nazwa: Grapitz)	149
Grąbkowo (d. nazwa: Grumbkow)	150
Grąsino, (d. nazwa: Granzin)	177

I

Izbica (d. nazwa: Gisbitze (1523), Gesebitze (1529), Jesebitz (1561), Giesebitz)	79
--	----

J

Jamrzyno (d. nazwa: Jammerin, Jamrin)	53
Jawory (d. nazwa: Gaffert)	54
Jezierzyce (d. nazwa: Jeseritz)	179
Jeziorka (d. nazwa: Kleinwasser)	31

K

Karżcino (d. nazwa: Karzin)	180
Karżnica (d. nazwa: Wendisch Karstnitz)	151
Karżniczka (d. nazwa: Karstnitz)	32
Kczewo (d. nazwa: Egsow)	117
Kępice (d. nazwa: Hammermühle)	103
Kępno (d. nazwa: Kempen)	181
Kłęcino (d. nazwa: Kletzin (1784), Klenzin)	80
Kłuki (d. nazwa: Klucken)	207
Kobylnica (d. nazwa: Adl. Kublitz)	118
Komnino (d. nazwa: Kuhnhof)	208

Kończewo (d. nazwa: Kunsow)	120
Korzek (d. nazwa: Neumühle)	181
Korzybie (d. nazwa: Zollbrück)	104
Kotowo (d. nazwa: Kottow)	55
Krępa Słupska (d. nazwa: Krampe)	182
Kruszyna (d. nazwa: Krussen)	121
Krzynia (d. nazwa: Krien)	56
Krzywań (d. nazwa: Kriwan)	57
Kukowo (d. nazwa: Kuckow)	183
Kuleszewo (d. nazwa: / Kulesow / Kulsow)	122
Kusowo (d. nazwa: Kussow)	184
Kwakowo (d. nazwa: Quackenburg)	123

L

Leszczyce (d. nazwa: Walkmühle)	168
Lękwica (d. nazwa: Lankwitz)	185
Lipno (d. nazwa: Lippeno, Liepen)	81
Lubuczewo (d. nazwa: Lűbzow)	186
Lubuń / Łabuń (d. nazwa: Labbune / Labuhn)	124
Lulemino (d. nazwa: Lűllemin)	125

Ł

Łabiszewo (d. nazwa: Labűssow)	58
Łebień (d. nazwa: Labehn)	33
Łosino (d. nazwa: Lossin)	126
Łupawa (d. nazwa: Lupow)	152
Łysomice (d. nazwa: Loitzerhof)	59

M

Machowinko (d. nazwa: Klein Machmin)	226
Machowino (d. nazwa: Gross Machmin)	227

Malczkowo (d. nazwa: Malzkow)	153
Mianowice (d. nazwa: Mahnwitz)	34
Mielno (d. nazwa: Mellin)	60
Motarzyno (d. nazwa: Muttrin)	61
Możdżanowo (d. nazwa: Mützenow)	228
Mzdowo (d. nazwa: Misdow)	105

N

Nieckowo (d. nazwa: Neitzkow)	154
Niepogłędzie (d. nazwa: Nippoglense)	62
Niestkowo (d. nazwa: Nesekow)	229
Niewierowo (d. nazwa: Nipnow)	187
Nowa Dąbrowa (d. nazwa: Neu Damerow, Steifenphal)	156

O

Objazda (d. nazwa: Wobesde)	230
Oblężę (d. nazwa: Woblanse)	106
Osieki (d. nazwa: Wusseken)	107
Osieki Słupskie (d. nazwa: Wusseken)	231
Osowo (d. nazwa: Wussow)	109

P

Płaszewko (d. nazwa: Plassow)	188
Płaszewo (d. nazwa: Plasow/Wendisch Plassow / Plassenberg)	127
Pobłocie (d. nazwa: Poblitz, Poblutz)	82
Poddąbie (d. nazwa: Neu Strand)	232
Podole Małe (d. nazwa: Klein Podel)	64
Podole Wielkie (d. nazwa: Gr. Podel)	83
Podwilczyn (d. nazwa: Podewilshausen)	65
Poganice (d. nazwa: Poganitz)	157
Potęgowo (d. nazwa: Pottangow)	158

Przewłoka (d. nazwa: Strickershagen)	233
Przytocko (d. nazwa: Pritzig, Przytecko)	110
Pustowo (d. nazwa: Püstow)	111

R

Radosław (d. nazwa: Hermannshöhe)	159
Reblinko (d. nazwa: Neu Reblin)	128
Reblino (d. nazwa: Reblin)	129
Redęcin (d. nazwa: Reddentin)	189
Redwanki (d. nazwa: Langebusch)	234
Retowo - Lotki (d. nazwa: Lotken)	209
Rębowo (d. nazwa: Rambow)	160
Rogawica (d. nazwa: Roggatz)	190
Rowy (d. nazwa: Rowe)	235
Równo (d. nazwa: Rowen)	84
Runowo (d. nazwa: Gross Runow)	161
Runowo Sławińskie (d. nazwa: Kl. Runow)	130
Ryczewo (d. nazwa: Ritzow)	169
Rzechcino (d. nazwa: Rexin)	162
Rzuszczce (d. nazwa: Rusche, Rutze, Ruschütz)	85

S

Sąborze (d. nazwa: Ludwigslust)	35
Siecie (d. nazwa: Zietzen)	210
Siemianice (d. nazwa: Schmaatz)	191
Sierakowo Słupskie (d. nazwa: Zirchow)	131
Siodłonie (d. nazwa: Czedlin, Zidilin, Zedlin)	86
Skarszów Dolny (d. nazwa: Scharsow)	66
Skórowo (d. nazwa: Schurow)	163
Skórzyno (d. nazwa: Zursin; Scuron; Schrin; Schorin)	87
Słonowice (d. nazwa: Schlönowitz)	132
Smołdzino (d. nazwa: Schmolsin)	211

Smółdziński Las (d. nazwa: Holzkathen)	213
Stara Dąbrowa (d. nazwa: Alt Dammerow)	36
Starkowo (d. nazwa: Starkow)	236
Starnice (d. nazwa: Starnitz)	67
Stojcino (d. nazwa: Stohentin)	214
Stowięcino (d. nazwa: Stoyentin (1341), Stoguntin (1379), Stoyentyn (1402), Stojentin)	88
Strzelino (d. nazwa: Gr. Strellin)	192
Strzyżyno (d. nazwa: Stresow)	37
Swochowo (d. nazwa: Schwuchow)	192
Swołowo (d. nazwa: Schwolow)	193
Sycewice (d. nazwa: Zitzewitz)	133
Szczypkowice (d. nazwa: Ceppekenitze, Zepkewitz, Zipkow)	89
Szelewo (d. nazwa: Schelow)	90

Ś

Ściężnica (d. nazwa: Ziegnitz)	135
Święcichowo (d. nazwa: Schwetzkow)	38

T

Troszki (d. nazwa: Petersberg)	68
--------------------------------------	----

U

Ustka (d. nazwa: Stolpmünde)	218
------------------------------------	-----

W

Warblewo (d. nazwa: Warbelow)	194
Warblino (d. nazwa: Varbelyn (1461), Verelin (1509), Warbelin)	90
Warcino (d. nazwa: Varzin)	112
Wiatrowo (d. nazwa: Steinfurt)	39

Widzino (d. nazwa: Veddin)	136
Wielichowo (d. nazwa: Überlauf)	196
Wieliszewo (d. nazwa: Velsow, Felsow, Velstow, Vilsow)	165
Wielka Wieś (d. nazwa: Grotendorp, Großendorf)	91
Wielogłowy (d. nazwa: Vielgelow)	40
Wierzchocino (d. nazwa: Virchenzin)	215
Wieszyno (d. nazwa: Vessin)	197
Wiklino (d. nazwa: Beckel)	198
Wisžno (d. nazwa: Vieschen)	41
Witkowo (d. nazwa: Vietkow)	216
Włynkowo (d. nazwa: Flinkow)	199
Wodnica (d. nazwa: Hohenstein)	237
Wolinia (d. nazwa: Wolineke, Vellin)	92
Wrząca (d. nazwa: Franzen)	137
Wrzeście (d. nazwa: Freist)	200
Wytowno (d. nazwa: Weitenhagen)	238

Z

Zagórki (d. nazwa: Brackenberg/ Sagerke)	138
Zagórzyca (d. nazwa: Sageritz)	42
Zajączkowo (d. nazwa: Sanskow)	139
Zalesin (d. nazwa: Salesker Strand)	239
Zaleskie (d. nazwa: Saleskie)	240
Zębowo (d. nazwa: Symbow)	140
Zgierz (d. nazwa: Fichtkatzen)	93
Zgojewo (d. nazwa: Schojow)	94
Zimowiska (d. nazwa: Wintershagen)	241

Ż

Żarkowo (d. nazwa: Sorkow)	69
Żelazo (d. nazwa: Selesen)	217
Żelice (d. nazwa: Seelitz)	113

Żelki (d. nazwa: Gr. Silkow)	141
Żelkowo (d. nazwa: Schwerinshöhe)	95
Żelkówko (d. nazwa: Kl. Silkow)	142
Żochowo (d. nazwa: Sochow)	166
Żoruchowo (d. nazwa: Sorchow)	96
Żychlin (d. nazwa: Zechlin)	167

■ *Bibliografia*

„Der Landkreis Stolp In Pommern”, Karl-Heinz Pagel, Lübeck 1989 r.

„Lokalizacja starych cmentarzy w Parku Krajobrazowym „Dolina Słupi”, Z. Sobisz, M. Miller, wyd. Stowarzyszenie Proekologiczne „Słupia”.

„Der Land kreis Stolp In Pommern”, Karl - Heinz Pagel, Lübeck 1989.

„Stolp-Słupsk. Stadt und landkreis. Miasto i Powiat”, Fiedhelm Schulz, Heinz-Joachim Wolter, Bonn 2002.

„Słownik terminologiczny sztuk pięknych”, Stanisław Kozakiewicz, Warszawa 1976.

„Atlas drzew i krzewów ozdobnych”, Vaclaw Vetvicha, Praga 1990.

„Klasyfikacja i typologia nagrobków”, Zbigniew Bania, Andrzej K. Olszewski, Warszawa 1989.

„Mini Encyklopedia - Architektura”, Witold Szolginia, Warszawa 1992.

„Parki podworskie północnej części wysoczyzny darnickiej”, Słupskie Prace Biologiczne Nr 3, Zbigniew Sobisz, Mariola Truchan, Słupsk 2006.

„Ewangelickie cmentarze w powiecie słupskim”, strona internetowa www.cmentarze_slupsk.republika.pl autorstwa Jarosława Dąbrowskiego.

Dokumentacja ewidencyjna cmentarzy powiatu słupskiego z lat 1980 - 2012, WUOZ w Gdańsku Delegatura w Słupsku, wyk.: M. Palacz, H. Grecki, S. Nowak, H. Soja, J. Skwosz, J. Karczuba, M. Grzybowska, A. Pajzderski, K. Bytnerowicz, F.Mamuszka, K. Majewska, J. Stankiewicz, E. Jakubowska-Kozłowska.

■ *Dokumentacja ikonograficzna:*

Dokumentacja ewidencyjna cmentarzy powiatu słupskiego z lat 1980 - 2012, WUOZ w Gdańsku, Delegatura w Słupsku - M. Palacz, R. Patorski, S. Nowak, L. Kowalska, K. Bytnerowicz, U. Dalska-Sienkiewicz, J. Skworz, J. Karczuba, A. Pajzderski, F. Mamuszka, K. Majewska, J. Stankiewicz.

Zbiory prywatne: Katarzyna „KaMa” Kowalska - Słupsk, Stanisław Szpilewski
- Krępa Słupska, Tomasz Urbaniak - Słupsk, Krystyna Mazurkiewicz-Palacz
- Słupsk.

■ *Spis treści*

Wstęp	5
Cmentarze na mapach z XIX i XX wieku	6
Charakterystyka dawnych założeń cmentarnych	8
Stan zachowania i ochrona prawna dawnych cmentarzy w powiecie słupskim	11
Formy XIX i XX - wiecznych nagrobków dawnych cmentarzy w powiecie słupskim	15
Udokumentowane cmentarze w powiecie słupskim	23
Gmina Damnica	25
Gmina Dębica Kaszubska	43
Gmina Głównyce	70
Gmina Kępice	98
Gmina Kobylnica	114
Gmina Potęgowo	144
Miasto Słupsk	168
Gmina Słupsk	170
Gmina Smółdzino	201
Miasto Ustka	218
Gmina Ustka	220
Indeks polsko-niemieckich nazw miejscowości, w których znajdują się dawne cmentarze	243
Bibliografia	252
Ikonografia	253
Spis treści	254

Ziemie powiatu słupskiego kryją wiele tajemnic historii i tradycji jej mieszkańców, wśród nich dawne, zapomniane cmentarze. Czytając tę książkę stajemy się pośrednio odkrywcami tych szczególnych miejsc, o których niejednokrotnie tylko słyszeliśmy, a nieświadomie mijamy, nie znając ich znaczenia. Dziewiętnastowieczne nekropolie bardziej lub mniej zdewastowane kryją pod gąszczem bluszczu swoją dawną świetność - przewrócone kamienne pomniki i żeliwne krzyże. To dziedzictwo kulturowe tych ziem i to właśnie od nas zależy, w jakim stanie zachowane będzie dla przyszłych pokoleń. Wzrastająca świadomość ludzka, przemiany socjologiczne, zmieniająca się mentalność mieszkańców oraz rodzący się kontakt mieszkańców regionu słupskiego z potomkami przedwojennych mieszkańców, pozwalają niektórym dawnym cmentarzom na nowo zaistnieć w przestrzeni urbanistycznej, być traktowanym jako historyczne i kulturowe dziedzictwo naszego regionu i miejsce pamięci o ludziach - jego mieszkańcach. Niniejsza publikacja to świadectwo historii, tradycji, ale też współczesnych przemian i wciąż przeobrażającej się rzeczywistości, to przypomnienie tych szczególnych miejsc powiatu słupskiego - nierozzerwalnego elementu kultury i otoczenia człowieka. To wreszcie próba pokazania skali zasobu i sposobu przeobrażania się przejętego po 1945 roku dziedzictwa kulturowego. Wiele z przedstawionych materiałów to przekazy archiwalne z miejsc, które bezpowrotnie zmieniły swój wygląd. Zamiarem moim było bowiem ukazanie dawnych założeń cmentarzy w momencie możliwie najlepszego ich przestrzennego zachowania. Zebrane informacje należy traktować jako materiał porównawczy i potwierdzenie istnienia poszczególnych cmentarzy. Jest to niejako materiał wyjściowy do poznania ogromu zasobu spuścizny kulturowej i historycznej obecnego powiatu słupskiego.

Krystyna Mazurkiewicz-Palacz

ISBN 978-83-60228-51-7